शिवराज

१९७५-७६

कर्मवीर वि. रा. शिंदे शिक्षण संस्था, गडहिंग्लज

शिवराज कॉलेज

शिवराज वार्षिक

प्रकाशन दि. २० एप्रिल, १९७६.

संपादक मंडळ

अध्यक्ष :

प्राचार्य बलवंत देशमुख

कार्यकारी संपादक :

डॉ. सुधाकर गोकाककर

विभागीय संपादक :

प्रा. विठ्ठल बन्ने, प्रा. नामदेव दुंडगेकर,
प्रा. सौ. मधुमालती कोटीभास्कर.

विद्यार्थी प्रतिनिधी :

श्री. शिवाजी कुराडे
श्री. शेलाजी केसरकर

मुद्रक :
अलंकार प्रिंटर्स, गडहिंग्लज.

ब्लॉक मेकर्स :
लक्ष्मी प्रोसेस, कोल्हापूर.

Statement about ownership and other particulars about newspaper 'Shivraj' Miscellany of Shivraj College, Gadhinglaj to be published in the first issue every year after last day of February.

From No. IV (Rule No. 3)

Place of publication	: Shivraj College, Gadhinglaj.
Periodicity of Publication	: Annual,
Printer's Name	: Alankar Printers, Gadhinglaj.
Nationality	: Indian.
Address	: Alankar Printers. Gadhinglaj.
Publisher's Name	: Prin. B. B Deshmukh.
Nationality	: Indian.
Editor's Name	: Dr. S. G. Gokakakar,
Nationality	: Indian.
Address	: Shivraj College, Gadhinglaj.

I Prin. B. B Deshmukh hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

B. B. Deshmukh,
Signature of Publisher

संपादकीय –

स्वप्न आणि सत्य यामध्ये जमीन आसमानचे अंतर असते असे म्हणतात. पण म्हणून कुणी स्वप्ने पाहण्याचे आणि ती प्रत्यक्षात आणावयाचे कधी सोडले आहे काय ? स्वप्नें पाहणे म्हणजे भविष्याच्या चांगुलपणाची, माणसाच्या जिवंतपणाची ती साक्ष होय. युवकमन जर स्वप्ने रंगविण्याचे सोडून देईल तर भविष्य म्हणजे काळाकुट्ट अंधारच उरेल. सुंदर आणि कोमल जरतारीने विणलेली स्वप्नें, हळुवार मनाचे आविष्कार, अधिकाधिक विस्तृत होत जाणाऱ्या क्षितीजाची डोळस जाण आणि मानवाविषयीचा विशाल दृष्टीकोण या विविध रंगाच्या आडव्या उभ्या धाग्यांनी जीवनाचे वस्त्र रुप घेत असते, रंग फाकवीत असते, रसाची पखरण करीत असते, जीवनाला गंधित करीत असते. युवामनाचे असे विविधांगी भाव-विचार पुढील पानातून आपणास पाहावयास मिळतील.

युवकांच्या स्वप्नांप्रमाणेच संस्थेचे, समाजाचे पण एक स्वप्न साकारत आहे. शंकराच्या प्राप्तीसाटी म्हणे उमेने अपार तप केले तेव्हा तो भोळा सांब प्रसन्न झाला. नवाकांक्षांच्या स्वप्नांना आकार देणाऱ्या या संस्थेंने देखील एक 'तप' त्या शंकरांची आराधना केली. या महाविद्यालयात पाऊल टाकणाऱ्या प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या मनांत, नेत्रांत उद्याच्या स्वतःच्या वास्तूचे स्वप्न तरंगले नसेल तरच नवल. पण 'शंकर' असा सहजासहजी कसा प्रसन्न होईल ? त्यासाठी एक तप आचरावे लागले, एक तप घालवावे लागले. आणि आज ही वास्तू आकार घेत आहे. या वर्षीचा विद्यार्थी किमान आपल्या चिंतनासाठीं नव्या वास्तूत प्रवेशला आहे मानवाचा 'तिसरा डोळा'–ग्रंथ म्हणतात–नव्या वास्तूत उघडला आहे.

तपःपूर्तीची फळें आता मिळू लागली आहेत. के. एस. मोहिते या विद्यार्थ्याने अखिल भारतीय विद्यापीठीय अॅथलेटिक्स स्पर्धात ५००० मी. धावण्याच्या शर्यतीत ब्रॉझ पदक मिळवून या कॉलेजला अखिल भारतीय स्तरावर नेऊन पोचविले आहे तर आमच्या प्राचार्यांनी ज्ञानाच्या क्षेत्रात शिवाजी विद्यापीठाचे बक्षिस पटकावून विद्यापीठीय स्तरावर महाविद्यालयाचे नाव रोशन केले आहे. अभिनंदन ! अभिनंदन !!

या वार्षिकाला आकार देण्यासाठी विद्यार्थी-विद्यार्थिनी, मुद्रक, ब्लॉक मेकर्स, तसेच माझे अन्य सहकारी यांचे प्रत्यक्ष श्रम, अनेकांच्या प्रेरणा आणि मार्गदर्शन, वार्षिकाच्या विद्यार्थी-प्रतिनिधींचा लकडा या सर्वांचे सहकार्य कारणीभूत झाले आहे. सर्व ज्ञाताज्ञातांचे आभार.

--संपादक

• आमचे विद्यार्थी मंडळ •

अध्यक्ष : प्राचार्य बलवन्त देशमुख

उपाध्यक्ष : प्रा. के. बी. केसरकर

जनरल सेक्रेटरी : श्री. तानाजी व्ही. पेडणेकर

१) ॲथलेटिक्स–	१) कुराडे एस. के. २) मोहिते बी. के. ३) ए के बळ्ळोळी
२) वादविवाद–	कुराडे एस व्ही.
३) सहल–	रणनवरे पी. जे.
४) भारतीय खेळ–	जाधव एस के.
५) विविध करमणुक व राष्ट्रीय उत्सव	१) शिंदे सी. जी. २) पाटील ए. आर. ३) रणनवरे पी. जे. ४) कु. जोशी पी. एन.
६) भित्तीपत्रक–	१) बळ्ळोळी ए. के. २) कु. बेकनाळकर आर. बी. ३) कु. जोशी पी. एन.
७) मायनर गेम्स–	देवार्डे एस. बी.
८) मॅगझीन–	१) कुराडे एस. व्ही. २) केसरकर एस. बी.
९) क्रिकेट–	देवार्डे एस बी.
१०) लघुउद्योग–	१) चव्हाण पी. बी. २) पेडणेकर टी व्ही.
११) खेडे दत्तक योजना–	१) पाटील एस. डी. २) मोहिते बी. के.
१२) अभ्यासमंडळ–	केसरकर एस. बी.
१३) महिला कल्याण मंडळ–	१) कु. बेकनाळकर आर. बी. २) कु. जोशी पी. एन.

यः क्रियावान स पण्डितः ।

कर्मवीर वि. रा. शिंदे

गव्हर्निंग कौन्सिल

सेक्रेटरी मा. प्रा. देशमुख

उपा. डॉ. सावंत

उपा. मा. कदमसाहेब

अध्यक्ष मा. बाळासाहेब माने

मा. मोहिते

मा. फडणीस

मा. देसाई

मा. पताडे

मा. अॅड. शिंदे

प्रा. दुंडगेकर

माननीय देसाई

मा. मोहिते

प्रा जाधव

कुलगुरु

माननीय पी. जी. पाटील

चेअरमन

माननीय बाळासाहेब माने

प्राचार्य । माननीय बी. बी. देशमुख

मराठी विभाग

देता येईल तितकं
देत राहीन
देण्यासारखं काहीच उरणार नाही
तेव्हा
द्यायची ताकदच
देईन तुला.

– अनाम

गव्हर्निंग कौन्सिल

१)	मा बाळासाहेब तथा रा. शं. माने	अध्यक्ष
२)	,, डॉ. जी. पीं. सावंत	उपाध्यक्ष
३)	,, धोंडीराम सं. कदम	,,
४)	,, प्राचार्य बी. बी. देशमुख	सेक्रेटरी
५)	,, नागाप्पाण्णा गु. बटकडली	सदस्य
६)	,, यशवंत रा. मोहिते	,,
७)	,, धोंडीराम पताडे	,,
८)	,, गणपतराव बा. देसाई	,,
९)	,, शंकरराव बा. चव्हाण	,,
१०)	,, शंकरराव तु. देसाई	,,
११)	,, श्रीपतराव दि. शिंदे	,,
१२)	,, व्ही. व्ही. फडणीस	,,
१३)	,, प्रा. एन्. आर्. दुंडगेकर	,,
१४)	,, बी. एस्. मोहिते	,,

२० कलमी आर्थिक कार्यक्रम

एन. बी. पाटील
तृतीय वर्ष साहित्य

आज आपल्या देशात अनुशासन पर्व सुरू झाले आहे. कायद्याची योग्य प्रकारे अंमलबजावणी होणे व जनतेने शिस्तबद्धरतीने कायदा पाळणे हा अनुशासनाचा भाग आहे. प्रत्येकाने आपले काम नियमितपणे, वेळच्यावेळी आणि मनापासून करणे याचाच अर्थ अनुशासन असे मी मानतो आणि ह्याचसाठी प्रत्येकाने स्वतःहून काही बंधने, शिस्त अंगी बाणून घेणे अगत्याचे आहे.

अनुशासन पर्वात भविष्य काळाला आकार देण्यासाठी आपल्या पंतप्रधान इंदिरा गांधी यांनी जो २० कलमी कार्यक्रम जाहीर केला आहे; आपण सर्वांनीच त्यासाठी स्वयंशिस्तीने मनःपूर्वक कार्यरत झाले पाहिजे.

२६ जून रोजी देशात आणीबाणी राष्ट्रपतींनी जाहीर केली. आणि १ जुलै रोजी पंतप्रधान श्रीमती गांधी यांनी जनतेच्या अडचणी निवारण करण्याच्या दृष्टीने एक तातडीचा २० कलमी कार्यक्रम जाहीर केला. या कार्यक्रमामुळे देशामध्ये एकूण आर्थिक दृष्टिकोणात बदल घडून येईल असेही त्यांनी सांगितले. आर्थिक उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी ही एक प्रकारची संधी आहे असेही त्या म्हणाल्या.

महाराष्ट्र शासनाने आणीबाणी जाहीरनाम्याचे प्रथम स्वागत केले. एवढेच नव्हे तर या संधीचा आर्थिक विकासासाठी पुरेपूर उपयोग करून घेण्याचा निर्धार केला आहे. तसेच महाराष्ट्रामध्ये २१ फेब्रुवारी १९७५ रोजी मुख्यमंत्रीपदाची सूत्रे हाती येताच ना. शंकररावजी चव्हाण यांनी आकाशवाणीवरून जे धोरण विषयक निवेदन केले होते त्यात नव्या वाटचालीच्या दिशा स्पष्ट झाल्या आहेतच. इतकेच नव्हे, पंतप्रधानांनी जाहीर केलेल्या २० कलमी कार्यक्रमातील काही कलमांची कार्यवाही अगोदरच ह्या राज्यात सुरू झाली होती. बेघरांना घरे बांधून देणे, धान्यउत्पादनांत वाढ करणे, वीजनिर्मितीत वाढ करणे या गोष्टींचा प्रामुख्याने उल्लेख करता येईल. आणीबाणीच्या धोरणामुळे जनतेस जबाबदारीची, शिस्तीची, राष्ट्रीय कर्तव्याची नवी जाण निर्माण झाली आहे. व्यापारी व उद्योगपती ही कायद्याचा पाळने ओळखतील अशी चिन्हे दिसतात. गोंधळ, अस्थिरता, निराशेच्या भावना नष्ट होऊन काळबदलाचा एक प्रकारचा आत्मविश्वास दिसत आहे.

'आणीबाणी ही आपत्ती असली तरी आजच्या परिस्थितीत ही इष्टापत्ती आहे. देश समृद्धीच्या दिशेने पुढे नेण्यासाठी ही आणीबाणी म्हणजे आपल्याला नामी संधी चालून आलेली आहे असे मानले पाहिजे." जवळ जवळ २९ वर्षे झाली, १९४७

पासून जवळ जवळ ही भारताची स्वातंत्र्य रूपी ज्योत पेटत आहे. आजतागायत या ज्योतीमध्ये तेल, घालण्याचे तेवढे काम केले. मात्र त्या ज्योतीमधील वातीभोवती जी काजळी जमा झाली आहे तिच्यामुळे प्रकाश कमी पडतो आहे, हे मात्र कोणाच्या लक्षात आले नाही. पंतप्रधान इंदिराजी दूरदृष्टीच्या असल्यामुळे त्यांनी पणतीच्या वातीवरील काजळी काढण्यासाठी जनतेला सांगितले. कारण हे एकट्याचे काम नसून जनतेचे आहे. तेव्हा सर्वांनी मिळून स्वातंत्र्य रुजविले, न विझेल अशा प्रकारे काळजी घेतली व त्या ज्योतीवरील काजळी काढली म्हणजे सपूर्ण भारत जगाच्या व्यासपीठावर झळाकून दिसल्याविना राहाणार नाही.

ज्याप्रमाणे इंदिराजींनी २६ जुलै १९७५ रोजी आणीबाणी जाहीर केली अगदी त्याचप्रमाणे रशियामध्ये लेनिनने The New Economic policy 1921–28 जाहीर केली व त्यांनी यसस्वी रित्या पार करून दाखविली. त्याचप्रमाणे इंदिराजींनी २० कलमी आर्थिक कार्यक्रम पुढीलप्रमाणे जाहीर केला.—

१) जीवनावश्यक वस्तूंच्या किमती कमी करण्याच्या दृष्टीने सतत उपाय योजणे. या वस्तुंचे उत्पादन वसूली व वितरण सुविहित करणे–खात्याचे मंत्री व राज्य मंत्र्यांनी उत्पादक, घाऊक व किरकोळ व्यापारी यांच्या अनेक बैठका घेऊन वस्तूंच्या किमती कमी करण्याची गरज व निकड पटवून दिली. उदा:– पाव, मटण, फरसाण, साबण, अन्नधान्य, डाळी, साखर खाण्याचे तेलयुक्त वनस्पती तूप, जळावू लाकूड, चहा व कॉफी. तसेच हॉटेल मालकांनी पण खाद्यपदार्थांच्या किमती कमी केल्या आहेत. अन्नधान्य वाढविण्यासाठी संकरीत व उन्नत जातींच्या लागवडीचे उद्दिष्ट गाठणे. तसेच रोगाचा वेळ च बंदोबस्त करणे. महाराष्ट्र सरकारने नवीन पद्धतीने लेव्ही स्वीकारण्याचे तत्व अंगिकारले आहे गेल्या वर्षी १९७४–७५ मध्ये २७ लाख टन धान्य वसूली झाली. यंदा ५५ लाख टनपर्यंत जाईल. १५ रु शेतसारा भरणाऱ्याकडून लेव्ही घेतली जाईल. तसेच सिमेंट वाटपावर पण सरकारचे नियंत्रण असून साठ्यापैकी ६५% गावीत वाटपासाठी ठेवले आहे व ३५% साठा सिमेंट कंपन्यांच्या अधिकृत परवानाधारक विक्रेत्यांकडे जनतेच्या वितरणासाठा ठेवलेला आहे.

२) कमाल धारणा क्षेत्र कायद्याची अंमलबजावणी करणे, जास्तीच्या जमिनीचे त्वरित वाटप करणे. हक्क नोंदणीचे दप्तर तयार करणे–कमाल धारण क्षेत्राचा कायदा १९६२ पासून अंमलात आहे तसेच १९७२ च्या ऑगस्टमध्ये विधेयक मंजूर केले या विधेकात धारणा क्षेमाची मर्यादा ७२ हेक्टर (१८ एकर) पासून १४.४ हेक्टर (३६ एकर) जिरायीत जमिनींच्या बाबतीत जास्तीत जास्त २१६ हेक्टर (५४ एकर) होती.

भूमिहीनाना जमीन :

१९६० सालापासूनच भूमिहीनांना जमीनी देण्याची उपाय योजना केला होती. १ म १९६० जानेवारी पर्यंत राज्यात एकूण ४३,८,६८९ हेक्टर जमीन वाटण्यात आली आहे. ७३% जमीन मागास वर्गास वाटली आहे याशिवाय कृषि महामंडळाकडे असलेल्या जमीनी पुन्हा मूळच्या खंडकऱ्यांना देण्याचाही शासनाने निर्णय घतला. खडकऱ्यांनी सदर जमीनी आपल्याला परत मिळाव्यात अशी मागणी केली या मागणीवरून ज्याचे वार्षिक उत्पन्न ४.००० रुपयापेक्षा जास्त नसेल त्यांना जमीनी परत देण्याचे शासनाने ठरवले. त्याचप्रमाणे १,६२१ खंडकऱ्यांना २,१६७ हेक्टर जमीन परत दिली.

हक्क नोंदणी :

जिल्हाधिकाऱ्यांनी कोणत्याही परीस्थितीत हे काम ३० नोव्हेंबर १९७५ पर्यंत पूर्ण केले पाहिजे असा आदेश दिला. तसेच तालुका सूत्रीकरण व आढावा समित्यांनीही हक्क नोंदणीची दप्तरे अद्यावत ठेवली जातात की नाही या कामाकडे लक्ष द्यावे असाही शासनाने आदेश दिला.

३) आर्थिक दृष्ट्या दुर्बल घटकांच्या व भूमिहीनांच्या निवासासाठी तरतूद करणे: हे सूत्र २१ फेब्रुवारीरोजी शंकरराव चव्हाण यांनी आकाशवाणीवरून केलेल्या धोरण–विषयक निवेदनात दिले होते. १९७५ डिसेंबर अखेर गृहहीनांना घरे देण्याचे काम पूर्ण करण्याचे ठरले. जून १९७५ अखेर २.६८ लाख गृहहीनांना जागा दिल्या व उरलेल्या १.३७ लाख खाजगी मालकीच्या जमीनी देण्यात येतील. प्रत्येक कुटुंबाला ८३ चौ. मी. जागा मोफत देण्यात येईल. जून १९७५ ते मार्च १९७६ पर्यंत १ लाख घरे बांधण्याचा शासनाने संकल्प केला आहे. प्रत्येक घर बांधणें साठी ९०० रु. खर्च येईल. भिंतीसाठी कच्च्या विटा घालण्यासाठी जिल्हा बेकारी रोजगार हमी योजनेखाली प्रत्येकी ८० रु. खर्च करू शकतात. तसेच साखरकारखान्यांनीही या कार्यातील पात्र भूमिहीन मंजुरांसाठी सुमारे ४२,००० घरे त्यांच्या खर्चाने बांधून देण्याची जबाबदारी स्वीकारली आहे.

४) वेठबिगारीला बंदी– महाराष्ट्र राज्यामध्ये सहसा वेठबेगार पद्धती आढळून येत नाही. तरी त्यातूनही अशी पद्धत आढळून आल्यास त्याबाबतीत शासनाने ताबडतोब इलाज करण्याचे ठरविले. वेठबिगार म्हणजे वर्षानुवर्षे शेतमालकाच्या घरी काम करणे त्यांना कसल्याही प्रकारचे स्वास्थ नाही, विश्रांती नाही, मरेपर्यंत काम करणे. त्यासाठी उपाय योजना म्हणून आर्थिक, सामाजिक व सांस्कृतिक पिळवणुक थांबावी. त्यांना आपले आर्थिक व्यवहार स्वतःच पाहाता यावेत असा ह्या उपाय योजनेचा हेतू आहे.

५) ग्रामीण भागातील कर्जबाजारीपणा नष्ट करणे, भूमिहीन शेतमजूर, अल्पभूधारक आणि कारागीर यांच्या कर्जवसूलीच्या मुदत वाढीला कायदेशीर स्वरूप देणे – गरीब शेतकऱ्यांची खाजगी सावकाराकडून होणारी पिळवणूक थांबणेसाठी राज्यात काही कायदे अंमलात आले. सावकारी नियंत्रण कायदा; शेतकरी कर्जनिवारण कायदा या कायद्यामुळे अल्पभूधारकांचा फायदा झाला आहे. भूमिहीन मजूराची वा कामगाराची जमीन २ हेक्टरपेक्षा कमी असेल तर कर्ज वसुलीत मुदत वाढवून देण्यात आली. काही बाबतीत काहींची कर्जमुक्ती पण झाली. तसेच खाजगी सावकारांच्याकडे गहाण वस्तू ठेवल्या असतील तर त्या ताबडतोब पैसे न भरता परत मिळाल्या. त्यामुळे कामगार व शेतकरी ४०% कर्जमुक्तीतून दूर झालेले दिसते.

६) शेतमजुराच्या किमान वेतनाच्या कायद्याची फेरतपासणी करणे:–शेतकऱ्यांना सामाजिक व आर्थिक न्याय मिळवून देण्याचे शासनाने ठरविले आहे. तसेच अलिकडे शेतकऱ्यांचे किमान वेतनाचे दर पण ठरवून दिले आहेत. त्यात त्यांनी ३ विभाग पाडले असून पहिल्या विभागात मुंबई, पुणे, नागपूर, कोल्हापूर व सोलापूर ही महानगरपालिकेच्या कक्षेत येणारी क्षेत्रे. पुणे व खडकी कन्टोन्मेंट यांचा समावेश होतो. मात्र यातील ग्रामीण भागातील आंतरभाग येत नाही. यासाठी ठरलेला किमान वेतन दर ४·५० रुपये. दुसरा विभाग अ आणि ब नगरपालिका क्षेत्र. यात देहू, अहमदानगर, औरंगाबाद, नाशिक रोड, यांच्यासाठी किमान दर ३·७५ रुपये. तिसरा भाग नगरपालिकेची क्षेत्रे व उरलेला ग्रामीण विभाग ३ रुपये, असे शासनाने दर ठरवले. या जर दरामध्ये बदल झाला तर किंवा मजुरी कमी मिळाली तर या कायद्याखाली प्रस्थापित केलेल्या प्रतिनिधीकडे अर्ज करता येतो व योग्य तो न्याय मिळवता येतो.

७) ५० लाख हेक्टर जमीन पाण्याखाली आणणे आणि भूगर्भातील पाण्याचा उपयोग करण्याचा राष्ट्रीय कार्यक्रम तयार करणे –सिंचनक्षमतेत वाढ करण्याच्या दृष्टीने १९७६ च्या जूनपर्यंत प्रवाही दृष्टीने उपसिंचन मार्गाने १.२७ लाख हेक्टर जमीनीला सिंचनक्षमता वाढवणेचा इष्टांक पुढे ठेवला. १९७५–७६ सालात आणखीन ९.२७ कोटी रु. उपलब्ध झाले तर ३२,५०० हेक्टर व जून १९७७ मध्ये ३७,००० हे. सिंचनक्षमता वाढू शकेल. (अ) जूनमध्ये ४३ छोट्या योजना पुऱ्या करून १९,५०० हे. सिंचनक्षमतेसाठी २३० लाख रु. जादा खर्च येईल. (ब) १० मध्यम प्रकल्पांवर जादा २७० लाख रुपये खर्च करून ५,५०० हेक्टर जादा सिंचनक्षमता निर्माण करणे. (क) मोठ्याप्रकल्पावर

४७० लाख रु. खर्च करुन १९७५ पर्यंत ७५०० हे. आणि जूनपर्यंत १९७६ पर्यंत १७,००० हे.

८) वीज निर्मितीच्या कार्यक्रमास गती देणे:– येत्या ३–४ वर्षात ८०० मेगॅवॅट विजेचा तुटवडा पडेल असे शासनाला वाटले त्यामुळे वीज निर्मितीस गती देण्यासाठी केंद्राकडे मान्यतेसाठी पाठविण्यात आलेल्या योजनांमध्ये पुढील योजनांचा समावेश होतो : चंद्रपूर प्रकल्प (१३०० मे वॅ.), खापरखेडा विस्तार (१२० मे. वॅ.) परळी विस्तार (१२० मे. वॅ.) उमरेड (४०० मे वॅ) म्हादाशेवा (२००० मे. वॅ.)तुर्भे, टाटा (५०० मे. वॅ.) असे एकूण ४,४४० मे. वॅ.) राज्याची वीजनिर्मिती क्षमता १६९८ मे वॅट इतकी असून व्यापित शक्ती २२१६ मे. वॅट आहे. जून १९७६ पर्यंत कोराडी येथे २४० मे वॅट, कोयना तिसरा टप्पा २४० मे वॅट आणि वैतरणा ६० मे वॅट अशी एकूण ५४० मे वॅट अशी जादा निर्माण होवू शकेल.

९) हातमाग क्षेत्राचा विकास करण्यासाठी नवी योजना :– १·८५ लक्ष हातमागापैकी ५०% हातमाग सहकारी पद्धतीने कापड निर्माण करतात. हातमागावर तयार झालेल्या कापडावर रिबेट देण्याची योजना यापुढे चालू ठेवण्यात येणार असून त्यासाठी पाच वर्षाच्या काळात ३७५ लक्ष रुपये खर्च करण्यात येईल.

१०) जनता कापडाच्या दर्जात व पुरवठ्यात सुधारणा करणे:—कापड उत्पादकांचा या बाबतात छोटी उपसमिती नेमण्यात आली. नियंत्रित दराने विकल्या जाणाऱ्या कापडाचा दर्जा चांगला ठेवण्याबाबत तसेच कापड गिरण्यांची योग्य प्रकारे प्रमाणित कापड निर्मिती तयार करावे याबाबत ही उपसमिती अभ्यास करीत आहे.

११) शहरातील रिकाम्या जागांचे सामाजिकीकरण करणे, मोकळ्या जागा जागेची मालकी यांवर मर्यादा घालणे:— मुंबई, पुणेसारख्या वाढत्या वस्तीच्या शहरातून निवासी जागांचा प्रश्न दिवसे दिवस तीव्र होत आहे. मोकळ्या जमीनीत पैसा गुंतवून नंतर नफा मिळवण्यासाठी जमीनी विकत घेतल्या जातात. दुसरीकडे सामान्य लोकांना राहाण्यासाठी जागा मिळत नाही. १९६७ ला रिकाम्या जागा ताब्यात घेण्याचा कायदा केला होता, पण तो रद्द करून पुन्हा निर्णय घेतला तो मुंबई महानगरपालिकेला लागू असून ३१ डिसेंबर १९६५ नंतर रिकाम्या झालेला जाग्याबाबतची माहिती घर-मालकांनी शासनाला कळवली पाहिजे. देशातील राहण्याच्या बाबतीत पण जी विषमता आहे ती दूर करण्यासाठी ह्या कलमाचा पुरेपूर उपयोग केला जात आहे.

१२) बेकायदेशीर बांधकामाची किंमत ठरविणे व कर चुकवणाऱ्यांसाठी खास पथके निर्माण करून आर्थिक स्वरूपाचे गुन्हे करणाऱ्यांवर त्वरित खटले भरून त्यांना कडक शासन करणे:– बांधकामाच्या बाबतीमध्ये अतोनात पैसा खर्च केला जातो. प्रत्यक्ष बंगला ५० हजारचा दाखवतात मात्र तो आतून पाहिला तर नंदनवनच असते. त्याच्या आतील नक्षीकाम फर्निचर याचीच किंमत जवळजवळ ८–१० लाख असते असा पैसा लपविला जातो. तसेच यामुळे सरकारला योग्य फायदा पण मिळत नाही. तसेच विक्रीकर पण चुकवले जातात. मुंबईमध्ये एका महिन्यात २४० दुकानांवर छापे घातले तेव्हा १३ कोटी रु. मालावरील विक्री कर चुकवलेले आढळून आले. याच्यावर इलाज केला जात आहे.

१३) तस्करांची मालमत्ता जप्त करण्याच्या दृष्टीने खास कायदे करणे:-चोरट्या आयात चा धंदा करणाऱ्यांना अटक करणे फरारी इसमांविरुद्ध कारवाई करणे स्मगलर लोकांना योग्य ती शिक्षा देणे हद्दपार करणे इत्यादी अनेक उपाय करण्यात आले आहेत. चोरट्या मालामुळे, धंद्यामुळे अर्थव्यवस्था बिघडली यासाठी या कलमाचा उपयोग केला आहे. तसेच लाचलुचपत देण्याऱ्यांना पकडणे. तसेच २०८ तस्करांना हद्दपार केले असून २१ फरारी आहेत. ठाणे, कुलाबा, रत्नागिरी येथे खास पथके नेमून खास समुद्र काठावर देखरेख ठेवण्यात आली आहे.

१४) परवान्याची कार्यपद्धती सुलभ करणे, आयात परवान्याच्या गैरवापरास आळा घालणे:-नवीन भांडवलाची गुंतवणुक करण्याच्या बाबतीत परवानगीची अवघड कार्यपद्धती अडचणीची होत असल्यामुळे ती सुलभ करण्यात आली आहे. तसेच प्रवास आयात परवान्यास आळा घालण्यासाठी आयात-निर्यात विषयक धोरणात केंद्र सरकार प्रयत्न करीत आहे.

१५) उद्योगधंद्याच्या कामगारांना सहभाग देण्याची योजना:-कामगारांना सहभागी करून घेतल्यानंतर आपोआपच त्यांची कार्यक्षमता वाढते. ते आपलेच काम म्हणून काम भरपूर करतात त्यामुळे देशाचे आपोआपच हित होते व श्रीमंत गरीब हा भेदभाव नाहीसा होतो.

१६) रस्ते वाहतुकीसाठी राष्ट्रीय परवानगी:— प्रत्येक राज्यामधून वाहतूक व्यवस्थित पणे व्हावी त्यांना कोणत्याही प्रकारचे अडथळे येऊ नयेत त्यासाठी प्रत्येक राज्याने खास प्रयत्न करून वाहतुकीतील अडथळे दूर केले आहेत व राष्ट्रीय परवाने त्याना दिल्यामुळे देशात ते सुलभरीत्या वाहतूक करू शकतील, हे आंतर राष्ट्रीय व्यापाराच्या दृष्टीने महत्त्वाचे कलम आहे.

१७) आयकराची किमान मर्यादा ८,००० रु. पर्यंत वाढविणे:—काही मध्यमवर्गीय लोकांना गेल्या काही काळात ठराविक वेतन असल्यामुळे हालअपेष्टा सहन कराव्या लागल्या तेव्हा त्यांना दिलासा, देण्यासाठी आयकराची किमान मर्यादा ६,००० वरून ८००० रुपये करण्याचे केंद्र शासनाने ठरविले आहे.

१८) वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांना वस्तू नियंत्रित दरात उपलब्ध करून देणे:-विद्यार्थीना लागणारा स्टेशनरी माल तसेच आवश्यक वस्तू रेशनकार्डावर उपलब्ध करून सरकारी नियंत्रण दराखाली देणे, जादा वस्तू आणल्या गेल्या तर शिधा-पत्रिकेवर उपलब्ध करून दिल्या जातील.

१९) पाठ्यपुस्तके नियंत्रित दरात उपलब्ध करून देणे व पुस्तक पेढ्या उपलब्ध करणे:-विद्यार्थ्यांसाठी स्वस्त दरात पुस्तके उपलब्ध करून देणे. ती पुस्तके विद्यार्थीपर्यंत ताबडतोब पोचावीत या दृष्टीने पुस्तक पेढ्या स्थापन कराव्यात तसेच वह्यापण सरकारी दरात द्याव्यात व विद्यार्थीना लौकर पोच होतील याची व्यवस्था करणे.

२०) आर्थिक दृष्टया दुर्बल घटकांसाठी प्रशिक्षणाची आणि नोकऱ्यांची अधिक प्रमाणात उपलब्धता व्हावी यासाठी नवी "शिकावू उमेदवार" योजना तयार करणे

आर्थिक दृष्टया जे लोक दुर्बल आहेत त्यांना शिक्षण घेणे अतिशय कठीण होऊन बसले आहे. त्यामुळे त्यांना थोडी आर्थिक मदत करून तांत्रिक ज्ञान देणे. भारतामध्ये तांत्रिक ज्ञान हे ठराविकच लोकांना मिळते म्हणजे ज्यांची शहरात जाऊन राहण्याची ऐपत आहे अशांना फक्त उपभोग घेता येतो. प्रशिक्षणाची सुरवात महाराष्ट्रामध्ये ६१ उद्योग धंद्यांत चालू असल्याची दिसून येते. केंद्र सरकारच्या आदेशाप्रमाणे अनुसूचित जाती-जमाती यांच्यासाठी राखीव काही जागा ठेवलेल्या आहेत.

तसेच ज्या कुटुंबात मासिक उत्पन्न २००/- रुपयापेक्षां कमी असेल अशा कुटुंबातील व्यक्तीस नोकऱ्यांच्या बाबतीत ३०% जागा राखीव ठवण्याचा केंद्र सरकारने निर्णय घेतला आहे

तसेच सुशिक्षित बेकारांच्यासाठी:-सुशिक्षितांच्या बेकारीला आळा घालण्यासाठी यावर्षी "एम्प्लॉयमेंट प्रमोशन" हा कार्यक्रम राज्य शासनाने हाती घेतला आहे. निरनिराळ्या घटक उद्योगधंद्याच्या साहाय्याने सुशिक्षितांना ६ महिने प्रशिक्षण देऊन त्यांना स्वयंउद्योगी बनविणे हा या योजनेचा हेतू आहे. एकूण १२,००० सुशिक्षित बेकारांना प्रशिक्षण देण्याचा इष्टांक ठरविला आहे. त्यापैकी २,००० लोक अनुसूचित जाती व अनुसूचित जातिजमातीचे असतील. प्रशिक्षणाच्या काळात १०० रु. पासून

४०० रु. पर्यंत विद्यावेतन देण्यात येईल त्याचप्रमाणे मागासवर्गियांसाठी ठेवलेल्या राखीव जागेसाठी त्याचे प्रशिक्षण पूर्ण झालेनंतर तेथेच भुरवण्यात येईल.

तसेच सरकारी कामामध्ये काटकसर करणे व व रोजगार हमी योजनेखाली अनेक योजना राबवणे व व त्या यशस्वी करून वाढवणे हे या २० कलमी कार्यक्रमाचे म्हणजे इंदिराजींचे मुख्य कार्य होय.

—▭○▭—

❊ वेचलेले मोती ❊

❊ लग्नाप्रमाणे आत्महत्येला गोरज मुहूर्त चांगला.

卐 नियती मोठी क्रूर वाघीण ! माणसाच्या दुःखाची चटक तिला नेहमीच लागलेली असते ही वाघीण या नाही त्या रूपानं प्रत्येकाच्या जीवनात प्रवेश करते.

❊ तरुणाचे जीवन हे अनेक पात्र असलेले नाटक असते.

□ जगणे म्हणज झोपाळ्यावर बसून झोके घेणे नव्हे, जीवन हे वादळातून होडी हाकण्यासारखे आहे.

❀ जगात प्रत्येक मनुष्य तत्त्वज्ञान सांगतो किंवा सांगत असतो. पण ते सांगत असताना त्याचा हेतू सत्य शोधण्याचा नसतो; उलट सत्य लपविण्याचा असतो. माणसाचे तत्त्वज्ञान म्हणजे त्याने स्वतःच्या दुबळेपणावर घातलेले पांघरूण.

❊ देवाला सर्वत्र फिरता येत नाही म्हणून देवाने प्राण्यासाठी माता निर्माण केली आहे.

★ मोती होऊन सुवर्णाच्या साखळीत राहाण्यापेक्षा दवबिंदू होऊन एखाद्या चातकाची तहान भागविणे अधिक श्रेष्ठ

❊ जगातून दया व प्रेम काढून घेतले तर जीवनाचा मार्ग आपोआप आटून जाईल.

◆ चोरांना जे चोरून नेता येत नाही, राजाला बळजबरीने घेता येत नाही. भावांमध्ये ज्याची वाटणी करता येत नाही आणि ज्याचे ओझेही वाटत नाही असे हे विद्यारूपी धन सर्व धर्मांमध्ये श्रेष्ठ आहे.

卐 शिक्षणाचा उदात्त हेतू ज्ञानसंपादन करणे नव्हे तर त्यातून अमोल कृती निर्माण व्हावयास हव्यात.

संग्राहक:-**अशोक येसरे**
पदवीपूर्व साहित्य

वसंत बापटांच्या कवितेतला निसर्ग

ए. के. बळोळी
प्रथम वर्ष साहित्य

मराठी कवितेत निसर्गाचा आविष्कार पहिल्यांदा केशवसुतांच्या काव्यात झालेला दिसून येतो. तत्पूर्वीच्या कवितेत निसर्गाला फारसे स्थान नव्हते. पूर्वीच्या संत, पंत आणि तंत कवितेत निसर्ग यायचा तो केवळ सजावटीसाठी, शोभेसाठी; म्हणजेच निसर्गाला प्राधान्य देवून कविता लिहिलेली नसे. काव्यात निसर्गाला स्थान असावे म्हणून जो संकेत होता त्या संकेताच्या पालनासाठी निसर्ग यायचा, म्हणजेच निसर्गाला निसर्ग म्हणून स्थान नव्हते. एक अलंकरण म्हणून त्याच्याकडे पाहिले जात होते. उपमानाच्या रूपाने तो यायचा. निसर्गाकडे निसर्ग म्हणून पाहाण्याची, त्याचे गुरुत्व पत्करण्याची दृष्टी केशवसुतांची होती. केशवसुतांनी निसर्गावर कविता लिहिल्या त्या केवळ निसर्गसौंदर्यावरील प्रेमामुळे नव्हे, तर निसर्गाकडून कांहीतरी आपल्याला शिकता येते या भूमिकेतून केशवसुतांनी निसर्गाकडे पाहिले. म्हणजेच निसर्गावर एक भूमिका लादली गेली. निसर्गाचे सौंदर्य चित्रण न होता पूजकदृष्टी त्याच्यातून व्यक्त होऊ लागली. ही दृष्टी बालकवींची नव्हती. बालकवींनी निसर्गसौंदर्याकडे केवळ सौंदर्यदृष्टीनेच पाहिले. बालकवींची स्वच्छंदवादी वृत्ती त्यांच्या निसर्ग कवितेत दिसून येते. निसर्ग खऱ्या अर्थाने आला तो बालकवींच्या कवितेतच. फुलराणी, निर्झरास, संध्यारजनी, संध्यातारक वगैरे त्यांच्या कविता अप्रतिम लावण्याच्या आहेत. बालकवींच्या कवितेत निसर्गाचे रेखाटन त्यांच्या सर्व संवेदनांसह केले जाते —रंग, गंध, नाद, रूप, रस आणि गती इत्यादी सर्व संवेदनांनी बालकवींच्या कवितेतील निसर्ग बहरून आला आहे. केवळ सौंदर्य हा बालकवींच्या कवितेतला स्थायीभाव नव्हे. बालकवींना निसर्गात केवळ सौंदर्यच दिसते. ते सौंदर्य सर्व संवेदनांसह बालकवी आपल्या कवितेत उधळून देतात. रविकिरण मंडळातील कवींनी निसर्ग कविता लिहिली पण शुद्ध संवेदनेने नव्हे. आपल्या कथा – काव्यात पार्श्वभूमी म्हणून त्यांनी निसर्गाचे रेखाटन केले. नंतरच्या अनिल, कुसुमाग्रज, बा. भ. बोरकर, मर्ढेकर इत्यादी कवींनी निसर्ग कवितेत चांगली भर घातली,

बापटांची निसर्ग कविता केवळ निसर्ग म्हणून लिहिली गेली नाही. शुद्ध निसर्गाच्या कविता म्हणून 'सरली झिम्मड', वैशाख-१, वैशाख-२, ऋतुराजांनो, रानपाखरा' वगैरे हाताच्या बोटांवर मोजण्याइतक्याच आहेत. या कवितांतही निसर्गाच्या संवेदना व्यक्त न होता, त्या त्या वेळच्या कवीच्या भावसंवेदना व्यक्त होतात. म्हणजे येथे महत्त्व प्राप्त होते ते कवीच्या भावनांना, निसर्ग संवेदनांना नव्हे किंवा निसर्ग सौंदर्याला नव्हे. वैशाखाचे चित्रण करताना 'कळवावे ते कळवून

गेली. 'ही बेबांची दुबळी भाषा' या ओळीतून निसर्ग काही तरी सुचवतो आहे. हा कवीच्या मनातील भावच व्यक्त झालेला आहे. वैशाखाचे भुरे जिवंत चित्रण त्यात आले नाही. 'रानपाखरा' या कवितेत बालकवीप्रमाणेच बापटही कवितेच्या शेवटी रान-पाखराकडून स्वतःवर येतात. 'बाभुळझाड' हेही एका टणक माणसाचे प्रतीक आहे. 'ऋतुराजांनो' या कवितेत निसर्गाशी कवीची एकरूपता दिसून येते. कवी स्वतःला निसर्गाचे मूल समजतो; निसर्गाच्या संवेदना शब्दबद्ध करतो पण त्यात प्रत्ययकारिता येत नाही. रंगगंधासह फुलराणीमुळे जे संभ्रम निर्माण होतात तसे गोड संभ्रम बापटांच्या निसर्गकवितेत निर्माण होत नाहीत. कारण बालकवींचा निसर्ग हा प्रत्यय होता, म्हणून त्यांनी मराठीला अम्लान निसर्ग कविता दिली. बापटांच्या शुद्ध निसर्गकविता एकदम थोड्या असल्या तरी प्रेम कवितेत मात्र हा निसर्ग आपल्या साऱ्या संवेदनांसह हजेरी लावत असलेला दिसतो. प्रेमभाव आणि निसर्गभाव तिथे एकरूप होतात. निसर्गापासून प्रेमभावना किंवा प्रेमभावनेपासून निसर्ग वेगळे काढता येत नाहीत म्हणूनच 'सेतु' या कवितेतील पहाट ही शरदांतील पहाट की ती तेव्हाची तू? असा गोड, प्रश्न निर्माण करते. या कवितेतील निसर्गातील पहाट आणि कवीची प्रेयसी यांच्यात एकरूपत्व आहे. एकाचवेळी जाणू न देता निसर्गभावना प्रेमभावनेत विलीन होते. निसर्गाचे भरजरी रूप बापट अतिशय समर्थपणे (Visual) एक-रूप करतात 'अजून' या कवितेतही प्रेमभाव आणि निसर्गभाव यांच्यांत (harmony) संवाद दिसून येतो. 'अजून आपल्या आठवणीने शेवंती लजवंती होते' यातील निसर्गाच्या रूपाने प्रेमभावनेचे संसूचन अतिशय बोलके आहे. 'विचार ते' या कवितेत निसर्ग कवीच्या प्रेमभावनेला साथ करीत असल्याचे दिसून येते.' 'अपरूप' या कवितेत सृष्टीचे उदास रूप आपल्यास दिसून येते. पण ही उदासीनता याला एका तपापूर्वी फुललेल्या अपरूप रूपसंवेदची स्मृती करून देते.

"उदी टेकडचा खुरटी झाडे
मुरमाडाच्या ढिसूळ वाटा
कळंजलेला रोड गुराखी
मथ्थड ढोरें, बथ्थड घंटा"

उदी टेकडचा या एकाच कडव्यात निसर्गाचा फार मोठा कॅनव्हास बापटांनी शब्दबद्ध केला आहे. निसर्गाचे एक देखणे शब्दचित्र या कडव्यात साकार होते 'फितूर' या कवितेत जास्वंदी वारा लागून चंद्र लालम लाल होतो. ही कल्पना रमणीय आहे 'निचोत' या कवितेतही निसर्गाचे रेखीव आकर्षक देखणे शब्दचित्र आहे. 'डेलिया', फुलराणीसारखी एक देखणी कविता आहे. बापटांचा मुका पण अतिशय बोलका असा निसर्ग 'प्रियंवदा' या संगीतिकेत पहावयास सापडतो. "वारा निःस्तब्ध जरी—मधुना सुटता सुसाट, केळी–बन झोडपता. दुष्यंतापरी भिसाट" हे प्रियंवदेच्या तोंडचे कडवे निसर्गाच्या माध्यमातून तिची व्यथा अतिशय बोलकी करते.

एकंदरीत बापटांची निसर्गकविता बालकवी इतकी समृद्ध निसर्गानुभवांनी संपन्न नसली तरी लोभा-वून टाकण्याचे सामर्थ्य मात्र तिच्यात खचितच आहे. मग हा निसर्ग शुद्ध निसर्ग असो अथवा प्रेमभावनेत एकरूप झालेला निसर्ग असो.

कोणाच्या नाटकाला काय लागते ?

मी कुठल्यातरी मासीकामध्ये वाचले होते की, मधुसूदन कालेलकर यांच्या 'हा स्वर्ग सात पावलांचा' या नाटकाच्या शत होत्सवी प्रयोगाप्रसंगी भाषण करतेवेळी त्यांनी आपल्या नाटकाला काय काय लागते ते सांगितले होते त्यांच्या नाटकाला पडदे व बबन प्रभु या गोष्टी लागतात. ---

तसे पाहायला गेले तर प्रत्येक नाटककाराच्या नाटकाला काही न काही लागत असतेच पण कोण ते बोलून दाखवत नाही. कालेलकरांनी ते बोलून दाखविले. यामुळेच कालेलकरांच्या पाऊलावर पाऊल ठेवून प्रत्येक नाटककाराने आपल्या नाटकाला काय काय लागते हे बोलून दाखवले तर कोणी काय सांगेल याचे एक गमतीदार चित्र डोळ्यासमोर उभे राहाते त्याचीच एक झलक:—

१) **विजय तेंडूलकर :–** 'शांतता, कोर्ट चालू आहे', 'गिधाडे' या माझ्या नाटकांना सध्या लोटणारी अलोट गर्दी पाहून माझ्या नाटकांना प्रेक्षक लागतात, असा अनेकांचा गैरसमज झाला असेल पण ते खरे नाही. कालेलकरांच्या पावलावर पाऊल ठेवून माझ्या नाटकाला काय लागते हे सांगायचे झाले तर मी एवढेच सांगेन की माझ्या नाटकाला लागते फक्त गरोदर बाई अन् गर्भपात.

२) **बाळ कोल्हटकर :–** माझ्या नाटकाला एक तुलशीवृंदावन व लोणचे (बेडेकरचे नव्हे तर घरगुती) या दोन गोष्टी नेहमीच लागतात 'आणि त्याच्या जोडीला–एक ताई-स्वतः नाटककार बाळ कोल्हटकर.'

३) **पु. भा. भावे :-** कोणाच्या नाटकात काहीही लागो पण माझ्या नाटकात एक पतिव्रता नेहमी लागतेच. तिच्याशिवाय माझे नाटक पुरे होत नाहीच.

४) **वसंत कानेटकर :-** माझ्या नाटकात दाढी, मिशा, तलवारी, जिरेटोप आणि त्याबरोबर बखरी लागतात.

५) **राजाराम हुमणे :–** माझ्या नाटकाला टॉपलेस कपडे व पुष्पा भोसले या दोन गोष्टी लागतात.

६) **विद्याधर गोखले :–** माझ्या नाटकाबाबत बोलावयाचे झाले तर मिर्झा गलिब, मोर बहादुरशहा 'जफर' हे मला लागतातच यांच्या शेरशायरी शिवाय माझे नाटक पूर्णच होत नाही.

७) **मधुकर तोडरमल :–** माझ्या नाटकाला मांजर, गुलाबाची फुले हा लागतातच. हे 'सिम्बॉल' नसतील तर भोवऱ्यात सापडल्यासारखी माझ्यातल्या नाटककाराची अवस्था होते.

८) **वसंत सबनीस :–** माझ्या नाटकात प्रामुख्याने म्हैस व मावशी लागतेच.

९) **बाबुराव गोखले :–** कोणाच्या नाटकाला काहीही लागो पण माझ्या नाटकाला पंचाग हे लागतेच.

१०) **पुरोषोत्तम दारव्हेकर :-** माझ्या नाटकात चेटूक, शिडी, अपघात या गोष्टी लागतातच.

११) **श्री. ना. पेंडसे :-** माझ्या नाटकात कोकणची माणसे लागतात. मग ते नाटक कोकणच्या पार्श्वभूमीवर असो वा मुंबईच्या.

आण्णासाहेब बा. स्वामी
प्रथम वर्ष वाणिज्य

कोणाच्या नाटकाला काय लागते ?

मी कुठल्यातरी मासीकामध्ये वाचले होते की, मधुसूदन कालेलकर यांच्या 'हा स्वर्ग सात पावलांचा' या नाटकाच्या शत .होत्सवी प्रयोगाप्रसंगी भाषण करतेवेळी त्यांनी आपल्या नाटकाला काय काय लागते ते सांगितले होते त्यांच्या नाटकाला पडदे व बबन प्रभु या गोष्टी लागतात. ---

तसे पाहायला गेले तर प्रत्येक नाटककाराच्या नाटकाला काही न काही लागत असतेच पण कोण ते बोलून दाखवत नाही. कालेलकरांनी ते बोलून दाखविले. यामुळेच कालेलकरांच्या पाऊलावर पाऊल ठेवून प्रत्येक नाटककाराने आपल्या नाटकाला काय काय लागते हे बोलून दाखवले तर कोणी काय सांगेल याचे एक गमतीदार चित्र डोळ्यासमोर उभे राहाते त्याचीच एक झलक:—

१) **विजय तेंडूलकर :–** 'शांतता, कोर्ट चालू आहे', 'गिधाडे' या माझ्या नाटकांना सध्या लोटणारी अलोट गर्दी पाहून माझ्या नाटकांना प्रेक्षक लागतात, असा अनेकांचा गैरसमज झाला असेल पण ते खरे नाही. कालेलकरांच्या पावलावर पाऊल ठेवून माझ्या नाटकाला काय लागते हे सांगायचे झाले तर मी एवढेच सांगेन की माझ्या नाटकाला लागते फक्त गरोदर बाई अन् गर्भपात.

२) **बाळ कोल्हटकर :–** माझ्या नाटकाला एक तुलशीवृंदावन व लोणचे (बेडेकरचे नव्हे तर घरगुती) या दोन गोष्टी नेहमीच लागतात 'आणि त्याच्या जोडीला–एक ताई–स्वत: नाटककार बाळ कोल्हटकर.'

३) **पु. भा. भावे :–** कोणाच्या नाटकात काहीही लागो पण माझ्या नाटकात एक पतिव्रता नेहमी लागतेच. तिच्याशिवाय माझे नाटक पुरे होत नाहीच.

४) **वसंत कानेटकर :–** माझ्या नाटकात दाढी, मिशा, तलवारी, जिरेटोप आणि त्याबरोबर बखरी लागतात.

५) **राजाराम हुमणे :–** माझ्या नाटकाला टॉपलेस कपडे व पुष्पा भोसले या दोन गोष्टी लागतात.

६) **विद्याधर गोखले :–** माझ्या नाटकाबाबत बोलावयाचे झाले तर मिर्झा गलिब, मीर बहादूरशहा 'जफर' हे मला लागतातच यांच्या शेरशायरी शिवाय माझे नाटक पूर्णच होत नाही.

७) **मधुकर तोडरमल :–** माझ्या नाटकाला मांजर, गुलाबाची फुले ही लागतातच. हे 'सिम्बॉल' नसतील तर भोवऱ्यात सापडल्यामारखी माझ्यातल्या नाटककाराची अवस्था होते.

८) **वसंत सबनीस :–** माझ्या नाटकात प्रामुख्याने म्हैस व मावशी लागतेच.

९) **बाबुराव गोखले :–** कोणाच्या नाटकाला काहीही लागो पण माझ्या नाटकाला पंचाग हे लागतेच.

१०) **पुरोषोत्तम दारव्हेकर :–** माझ्या नाटकात चेटूक, शिडी, अपघात या गोष्टी लागतातच.

११) **श्री. ना. पेंडसे :–** माझ्या नाटकात कोकणची माणसे लागतात. मग ते नाटक कोकणच्या पार्श्वभूमीवर असो वा मुंबईच्या.

आण्णासाहेब बा. स्वामी
प्रथम वर्ष वाणिज्य

दुरड्या

श्यामलकांत गवस
द्वितीय वर्ष साहित्य

सत्तूनं गाडी देवळाला आणून हुभा केली कुणी-तरी आबाच्या घराकडं सांगावा पोचीवला. तशी माणसांची गर्दी देवळाकडं निघाली. भेंडवाले बाप्ये तरातरा साहित्य घेऊनशान आले आनी बाजवायला सुरवात झाली. लेझिमवाल्या पोरांनी ताल धरला. फुला लक्ष्मीच्या पाया पडून गाडीत आली. देवळात गेलेल्या सगळ्या बायका गाडीत चढून बसल्या. एक झण्णाटपैकी गाणं झालं आनी लेझिमवाल्या पोरांनीबी कपाळावरचा घाम पुसला. इतक्यात गॅसबत्त्या आल्या आनी आबानं सत्तूला आर्डर दिली; तशी गाडी वाजत–गाजत आबाच्या घराकडे आली. चिल्ली–पिल्ली भेंडाच्या गाण्याकडं जीव वतून लक्ष्य दित व्हती. बाया, बापय आनी बारक्या पोरांनी गल्ली गच्च भरली व्हती. आबाची खिलारी खोंडे शांत समाधानानं भेंडाच्या पाठीमागून जाईत व्हती. तेंच्या कपाळावरची भींग बत्तीच्या उजेडात झळकत व्हती. हरणागत शिंगावरनी टापऱ्यांनी बांधलेल्या चौऱ्या चमकत व्हत्या नवीकोरी रंगीवल्याली गाडी आनी त्येच्यात बसलेल्या बायकांच्याकडं सगळी बघत व्हती फुला सगळ्याच्या मधी बसलीती.

गाडी घराजवळ आली. सत्तूनं कासरं वढत वढत बैलास्नी हो घातला आनी बायका गाडीतनं उतारल्या. फुलाबी हळूच उतारली. बत्तीच्या उजेडात तिच्या हिरव्यासाडीची किनार लकाकली. हिरव्या चुड्याचा आवाज झाला. म्हादू उजदारला आला. फुलाकडं बघूनशान एक लांबलचक सुस्कारा सोडला. जणू काय सगळ्या जीवनाचं सार्थक झालं त्येच्या ! गाडीतनं आकरा दुरड्या काढून बायका घरात घेऊन गेल्या— फुला घरात गेली, पयल्यांदा देवघरात जाऊन पाया पडली. दोन देवांचं टाक, सा फोटू पन झक्कास पैकी बसवल्याले. सोज्वळ उजेड देणारी पणती आनी उदकाडीचा सुवास. खोली लई चांगली वाटत व्हती. पूजा करायचं सामानसुमान येवस्थीत फळी मारून ठेव-लेलं व्हतं. तिथनं ती वडीलधाऱ्या माणसांच्याकडन आशीरवाद मागत चालली अगदी अहंता सोडून—

तानवा मद्दाम दारात यिऊन बसलीती. तिच्या तळपायाची आग मस्तकाला जाईत व्हती. येड्यागत पुटपुटत व्हती चुलीजवळ बसलेल्या नवऱ्याला सगळ्या बातम्या आतनं बाहीर आना बाहीरनं आत करीत सांगत व्हती. येवढ्यात बायजाकाकी पदर सगळं करीत आली आनी म्हटली ... "निवांत बसलीयास तानु ऽ.. म्हंजे जरा लांबलांबच का - ?"— तिला वाटलं ही बया बसली आसल 'बाहीर' वाऱ्याला. न्हाई-तर काय सगळं गाव आनंदात हाय.

"ये ऽ की गं काकी " तानवा जरा मोठ्या आवाजातच म्हणाली, "येवढी कसली घाई लागलीया पाठीमागनं "

"आगं हितच आलूया भाऊबंदाच्यात तुझ्या.."

"तरी म्हंत्यात ते बी खर हाय, वल्या संग वाळलं आनी वाळल्या संग वल्लं. कुठलं भाऊबंद आमाला ठाऊक न्हाई - !"

"म्हजे....?" बायजा जणू काय म्हाईत नसल्यासारखं त्वांड करून म्हटली, "आसं का बोलतीयास तिनी सांजचं ..?"

"इसारल्यासा व्हय लगेच---? काय राकलंय तेनी ह्या घराण्याचं..? निव्वळ म्हाराचं घर धुसल्यात.. म्हाराचं -- बघीटल्यासा नव्हं डोळ्यानं ...?" तानवा आवाज चढवून मानेला तिरगेमुरगे दित तणतणाय लागली. "सगळं इसरून तुमी चाल्यासा मागचं पुढचं. आन शिजत न्हाई तुमच्या घरातनो आसं ---काय राखल्या तेनी मागं---? निव्वळ कडव्याची पोर करून आणलीया. लग्नात कसं केलं गावानं तस का करत न्हाईसा म्हंतो -- !"

"पन झालं गेलं गंगंला मिळालं पयलं काढायचं आनी परड्यात रडायचं दिस गेलं आत्ता तानवा ..." समजून घालत मोडा घालायच्या बेतात म्हणाली, "तुझं बी खरं हाय आता दिस गेलं ते माज्या सोनी ..."

"दिवस न्हाई गेलं, दिस उगवायचा तसा उगवतोय मावाळतोय पन माणसंच उरफाटचा काळजाची झाल्यात; म्हणूनशान पाऊसपानी व्हईना बघ !! खरं म्हंजे, 'त्येंच्या' तलं पानी सुदीक प्यायचं न्हाई. पाट झाल्याल्याच्या घरावरनं-दारावरनं तीन दिस जाईत न्हाईत; काय वाकडा डोळा करून बघत न्हाईत ! आनी हे काय बघा आत्ता ..." तानवाचं बायजाला पटाय लागलं आनी घशातल्या आवाजात ती काय तरी सांगाय लागली....

"सगल्यास्नी भेटलीस काय--- ?" म्हादूनं फुलाला ईच्चारलं तिनं मान हलवल्याली बघून तो म्हणाला.

"काकूच्या घरात गेलीस -- ?"

"न्हाई ..."

"का ?"

"पयल्यापास्नं...."

"ते सगळं इसरायचं आता, जा !" गावातल्या दोन बारक्या पोरीसह फुला तानू काकूच्या घरात गेली. तिची पोरं आनी दादला चुलीजवळ बसलीती. तानू बायजाला सांगत व्हती कायतरी. फुला हासतच म्हणाली.

"काकू काय करायलासा ...काय जरा खायच्या बाजूला यायचं न्हाई.

"व्हय....?" आनी तिनं तिच्या पायाला हात लावला तसी ती मागं सराकली आजी फणाकरली, सावज चालून आलं व्हतंना --

"कोण तू सखी..? कुणाच्या पाया पडतीस..?" फुला फक्स्त बघतच न्हायली. तिला काईच समजनां. मनांत वाटू लागलं उगीच आलो ...

"कडव्याच्या घरची तू नावबुडवी. पयलं हुंबऱ्याच्या बाहीर हो..!" काकूच्या शब्दानं तिचं काळीच धस्स झालं. डोळ्यात टच्चकिऱ्यान पानी आलं, सोबत आलेल्या दोन पोरींच्या संगट उंबऱ्या बाहीर पडली. दांडगा वाघ मारल्यागत तानूकाकू आपल्या नवऱ्याकडं बघत हासली आनी सगळीच "भलं केलीस" म्हणत फिदीफिदी हसाय लागली ...

फुला मुसमुसून रडाय लागली. कुणीतरी म्हादूला सांगितलं जवळपासच्या बायका ईच्चारपूस कराय लागल्या. कुणालाच काय समजना. आक्कीरिला म्हादूनं गडबडीत इऊ ईच्चारलं. पन काय बोलंना. शेवटला दोन बारक्या पोरीनी सगळं सांगितलं म्हादू काय बी बोलला न्हाई. फक्स्त एवढंच म्हटला 'रडू नकोस.' आनी आपल्या कामाला गेला. हळूहळू

बायकांचा बापयांचा घुळका फुला भोवती जमला जातो. ईच्चारू लागला झालं. काय तर कोणच बोललेलं गत-ध्यान कुणाला कळंना. बाहीर भेंड बंद झाला हालगी गार झाली. लेझमाची पोरं घरात घुसली. बाहीर तानूकाकूला चेव चढला व्हता. जीभला हाड न्हायलं नव्हतं गल्लीतल्या तिच्यासारख्याच बाया तानूला दुजोरा दित व्हत्या.

काकूचं हे मधीच उठूनशान मानगुटीवर बसल्यालं भूत बघून म्हादू भांबावून गेला; आपुनच खोचरून आवदाना आनल्यागत वाटलं. तोंडाला त्वांड देण्याची ही वेळ नव्हं हे वळकून हसतच म्हटला.

"तुझं म्हणनं तरी काय हाय काकू ..?"

"कळून न कललं करणाऱ्याकडनं काकू म्हणून घ्यायला खूळ लागयला न्हाई." तुझ्यामळं आमाला त्वांड दाखवायला लाज वाटतीया; भाडचा, घराण्याची नापत घालीवलास!! आसली पाटाच्या घरची काळी चिचुंद्री करून घ्यायला काय उपलाऱ्याचा कृतास व्हय रं X X X!!" म्हादू मूग गिळून ऐकत व्हता

भांडणाचा गलगा खूप लांबवर घुमला. गाडीबैल मळच्यात घालवायला गेलेला आबा आनी सत्तूच्या कानावर पडला. दोघंबी काय भानगड म्हणत धावपळ करत आल्यानी. तानबाचं आनी म्हादूच्या आईचं जंगी भांडाण लागलं व्हतं. शेजारपाजारीबी दोन-पार्टीनं हुभी व्हती. आबानं आल्याबरुबर सगळी चौकशी केली पण नीट कोणंच सांग ना. येवढ्यात तानबाला आबा आल्याचा सुगावा लागला. आबा पयल्यांदाच गराजला

"काय झालं रं म्हादू ..?"

"सांगा ह्या घिरण्याला आनी थुका पचाचा पानं खाऊन दारावर!" आबाचा राग आधीच वाईट व्हता. आजपतुर घिरण्या म्हणणारा, वाईट शब्द बोलणारा जन्माला आला नव्हता. पन आज...! आबाच्या डोळ्यातनं इस्याच्या ठिकऱ्या पडाय लागल्या. रागाचा भडका उडाला. पाडव्यापास्नं धुमसत घातलेली पाटीलकीची आब्रु उधळून दित आबा सरसावला, त्यो शब्दाचा बंदा नव्हता....

"ही काय म्हंती भोरडी....घिरण्या म्हंती मला....? सोडा रं मला S टाळकं बस्ताऱ्यानं भादरून टाकतो हिचं!!" १०–१२ जनांनी आबाला गच्च धरलं. अत्तापतुर चुलीला शेकत बसल्याला बंडा खवळून फरशी घिऊन आला.

"कुठं हाय तो टाळकं भादरणारा न्हावी....? कुराडीच्या घावात मात तुकडं करतो....!!" खवाळलेला बंडा बाहीर आला. बारकी पोरं दूर पळाली बायका लांब गेल्या. येवढ्यात तिघा चौघांनी त्येला धरला. फरशी हिसकून घेतली. बारकी पोरं, बायका म ठ्यांनं रडाय लागली..एकच..गोंधोळ..सूड..

भेंडवाल्या नि लेजमाच्या पोरांनी सगळ्यांना शांत केलं. बंडा आनी तानूला त्येंच्या घरात घातलं आनी बाहीरनं कडी घातली. आबाला देव घरात कोंडून घातला उदास म्हादू माजघरात आला अचा-नक त्येची नदार परड्याकडच्या पेटत्या पाकाड्याकडं गेली! बत्ती भडकून घराला जोरात आग लागली. त्येच्या हातापायाकडणं काळंपानी गेल्यासारखं वाटलं. पन आपल्या आपूनच सावरत मुकाटपणानं घरातल्या वाकळा पाण्याच्या हौदात बुडवून इझवायच्या धडपडीला लागला....

फुली काळीकुट्ट डांबरातनं बुडवून काडल्यागत. पांढराशुभर भाग ह्यो मिळणारच न्हाई! आपवाद घ्यायचा म्हटला तर डोळ्याचा पांढरा पडदा आनी हासतांना लांबून बघितल्यास येडवान दावल्यागत उठून दिसणारं दात येवढंच काय!, गोल चेरा आनी आखूड पन पुढं पसरत गेलेलं नाक, पलकूर झंपर घालून ढोरं राखायला यायची तवा आमी तिला लई चिडवत असू. आनी आक्कीरिला तिनं चिपलीला हात घातला की डाव बंद आमचा!

—फुली मेथीच्या भाजीमारखी बाढीला पडली पलकर झांग जाऊनशान लगडं नेसायला लागली. ती दांडग्या बाईगत दिसू लागली. तशी ती ढारं घिऊन यायची बंद झाली तवा कुठं हाणम्याच्या हाडाला जरा पालवी फुटली! मला मातुर चुकल्याचुकल्या व्हया लागलं वढा बसाड पडला.... तसी ती पाण्याला गेल्यावर, वढ्याला धुयाला आल्यावर दिसायची पन.... चिडवायला संधी मिळायची न्हाई मी बी शाळा शिकत असल्यामुळं उनाडक्या थांबल्या आनि डोचक्यात इच्चार पडाय लागला, कशाला नकावडच्या पोरागत दंगा, खोड्या करायच्या....? ते काय बरं असतंय व्हय....!!

....फुलाच्या काळ्या रंगाला एक नवकं पानी शोभून दिसाय लागलं कपाळावरची टिकली आता कुंकू झाली. नाकात चमकी इवन झळकू लागली. आता मातुर मला ती कधीतरी दिसाय लागली. सकाळच्यापारी उठून इयानपानी करायचं भाकरी खावून दिडक्या पगारावर छ्याडा कसायचं. कडुसं पडल्यावर इवूनशान आईला सैंपाकाला हात लावायचा. सगळा शीण रातरी आकरा-बाराला हातरूनावर आंग टाकून घालवायचा. कधीमधी कुणाचं बारसं आसलं तर तोंडानं पाळणं म्हणायची गोड गळ्यानं. लग्नाच आसलं तर जाळं टाकत रुकवत वाणायची. नवऱ्याला नवरीला नावं शिकवायची. पन करवलीचा मान कधीच मिळायचा न्हाई फुलीला रूप नसलं तरी मेंदू चांगला घातला व्हता मनगटात चार माणसाचं कुटुंब पोसायची ताकद देऊन निलं धाडलं व्हतं. कधीच ती कामाधंद्यात मागं पडल्याला मी ऐकलं न्हाई हिशोब-ठिशोबाच्या बाबतीत सराईत व्हती चांगल्या हुशार टाळक्याच्या पोरालाबी हारवून टाकायची! राहून राहून मला वाटायचं सातवीपास्नं पुढं शिकली असती तर चांगली नोकरीही केली असती! राज सकाळी रामाधर्माच्या पाऱ्यात मी वाचायला उठलो की तिच्या जात्यावरल्या वळचा, गाणी येडपटागत ऐकायचा परतपरत गाणी म्हणायची न्हाई इतकी गाणी तोंडपाठ व्हती!!

फुलाचं घर आमच्या घरापास्नं जवळच व्हतं. सकाळच्या—पारी बैल बारं सुटलं की मला तिच्या गाण्याचा शब्द खडा आनि खडा मारल्यासारखा ऐकू यायचा गावात गिरणी असूनबी हौसन दळणारी फुला! आठ दिवसाचं दळलं तर आरध्या दिसाचा पगार निघतोय असा तिचा हिशोब!!

भर उन्हाळा पडला व्हता. उन्हाची तिरीप माणसाला व्हरपळून काढत व्हती झाडावर पालवी येत व्हती. वढ्याचं पानी आटलं व्हतं. खॉल डोन्हाच्या ठिकाणी कुठं तरी थोडंपानी तग धरून होतं. माणसं जगायची मारामार! अशातच दुपारी घामाच्या धारा गाळत फुलाचा मामा आला. बऱ्याच दिसानी आल्यामुळं हिकडच्या तिकडच्या गप्पा झाल्या. बोलता बोलता फुलाचा ईषय पावण्यानं काढला.

"काय फुलाच्या लगनाचा बातबेत...?" पाव्हना.

"हाय तर! पन ऽ कुठं जमच ना झालंय..." फुलाच्या बाबानं उत्तर दिलं.

"जागं येत्यात पन पोरगी बघितली की हुंडा मागत्यात!"

"मग कुठवर मागितला कुणी कुणी...?"

"एक जागा व्हता पोरगा साडे-तीनसे रुपयाच्या पगारावर व्हता हुंडा चार हजार आनि सोनं तोळाभर म्हणत व्हता! दुसरा एक पांगळा शिपाई व्हता हायस्कूलात अडीच हजार हुंडा आनि भर पेराचा; तांदूळ टाकूनबी आमीच द्यायचं म्हनत व्हता!"

"मग जमलं का न्हाई?" पाव्हना हासत मिशीवर हात फिरवत म्हणाला, "हल्लीच दिस म्हंजे पैशावरचा ख्योळ! कस्सं म्हंता..? तसा थोडाफार हुंडा द्यालाच पाजे म्हना..."

फुलाच्या बाबानं नुसती मान हालीवली. लगेच मनाला टाळा करत पाव्हना म्हणाला, "मी बी ह्याच

कामासाठी आलती....'' फुलाच्या बाबाच्या तोंडाला पानी सुटलं. "म्हंजे कुठं नवीन जागा बिगा हाय व्हय..?'' पाव्हना फकस्त गालात हासला. आनी उघडच फाट्दिशी म्हटला.

''येरवी फुलाचंबी कुठं जमत न्हाई, तवा आमच्या दुड्याप्पाला... म्हंजे हिकडं जुनं पाव्हनं राखल्यासारखं व्हईल आनि दोघांचाबी लिंब निघंल....कस्सं...?'' हे आईकल्या बरूबर सगळ्यांची तोंडं काळी ठिक्कर पडली. दुड्या तसा रूपानं नव्हता पन येडपट व्हता. टाळकं फिरल्यासारखाच कुटं गटाराचं पानी पी. कुटं उट् खरकाटं खा. कपडं तरी रटाळ झाल्याली सदा. सात कुराडीनं तुटायची न्हाईत असी! तिरप्या डोळ्याचा, वाकड्या हाताचा दुड्या पंचीस वर्साचा पन श्यानपन हे न्हाईच मळात त्येला! आसपासच्या खेड्यात ना 'खुळा दुड्या' म्हणून नावाजलेला व्हता. अशाला पोरगी द्याची म्हंजे तिचा केसानं गळा कापल्यागत. तिच्या (फुलाच्या) बाबानं आनि आईनं सरळसरळ न्हाई म्हटलं. तसा पाव्हना चवताळला. कुत्र्यासारखा पायजेल ते भकू लागला. आनि उठूनशान हुभारून धमकी दिली

''हिचं लगीन कस्स करत्यासा ते मला बघायचं हाय..!''

''आमच्या घरात तसी न्हायली तर बिगडत न्हाई. पन दुड्याला म्हनून देनार न्हाई हिगीत ढकलून दिन पन तुज्या साजऱ्या ''दुड्याला देनार न्हाई!!'' फुलाची आई तणतणत खरी गोट सांगू लागली— ''आनि समज पोरगाच व्हवून जल्माला आला असता तर...?'' सगळीच गोडगप्पा-टप्पा करणारी भलीभावडं एकमेकाची अक्कल काढायला लागली. आत्याबाईला म्हटला.

''कर कर तूनी. मला वा बघायचं हाय...'' आनी तरारा निघून गेला फुला उदास मनानं तापलेल्या वाटंकडं बघायला लागली. उतरत्या किरणाच्या झळांचं झटकं उबदार वाऱ्याच्या झपाट्यानं बसत व्हतं.

गणपतीचा सण आला. समदं शिवार हिरवंगार झालं व्हतं. पावसानं सुखावलं व्हतं. थंडगार येवानं तरतरीत झालं व्हतं. वाऱ्याच्या झुळकंबरबर खेळ-खंडोबा करत व्हतं. गौरीला फुलं ईत व्हती. मिरचीच्या झाडालाबी फळं धरत व्हती. हिरव्यागार वाटांत हिरव्या मिरच्या उठून दिसत नव्हत्या फुलंच काय तेवढी! फुलाच्या मैतरनी ववसा चिकून आल्या व्हत्या गप्पा मारायला तिनीसांचं फुलाजवळ यायच्या मनभरून हसत सासरच्या गोटी सांगायच्या. पाडव्याला लगीन झाल्याली कासू कितीतरी सुधारली व्हती. तिचा नव्हरा सायेब हाय. कासू किती लाजत व्हती. सांगतासांगता स्वतःच हरवून जात व्हती. तशाच त्या 'शारा' आनि 'पारा' दोघींच नव्हवरं नोकरदारच. दिसायला दोघीबी देखण्या व्हत्या. फुलाच्या मागनं उपाजल्यालया पोरी कशा नटून थटून आल्यात! शारूनं तरी आसपासचा कानोसा घेत हळूच कसं सांगितलं, ''फुलाक्का, आता मला दिस गेल्यात...तीन म्हैनें झाल्यात..'' पारूतर बाळंतपणालाच आली व्हती. सगुनी कड बगूनशान फुला मनात झुरायची. तिच्या वारगीची ती, तिला तीन पोरं झाल्यात... फुला नुसत त्येंची त्वांड भरून बोलणी ऐकत व्हती.

फुला गडबडीनं सारं आटपून गणपतीच आनी म्हणायला पारूच्या घरात गेली. तसं ते ऐसपैस. दर-साल तिथं बायकापोरी गवर घुमवायला जातातच. खूप खेळायचं, गानी म्हणायची गप्पा मारून दिवसाचा घालवायचा ह्या दिसात. तसा फुला गम्मत करायची म्हणून बायकाच्या गचडीत एका कोपऱ्यात लपून बसली. बघायचं व्हतं तिला. आता कोण आठवन कान काढतंय.

''फुला कुठं खेळाया आली न्हाई ग शारू ऽ बलवाय जावू या का बग...'' सगुनी.

''हू ऽ बलवायचं! पाजे तर ईल की!'' शारू.

''आगं तिच्या लगनाचं कुठं ठरलं का न्हाई...?

पाप बिच्चारी ! राबायला धाकट, चिवट हाय बग.'' सगुना चुकचुकत म्हणाली.

''लगीन झालं अस्तं म्हंजे बरं झालं अस्तं.''

''हं पाप काय बीप. लई खवाट हाय रांड म्हणून देवान अशी ठेबलीय बग ! लग्नाच्या आदागर माझी आबू क ढलीन बग, भांडायला लंबर एक हाय'' कासू.

''आनि मी बी एकदा धुयाला गेल्तो तवा एका दगडापायी काय काय बारासेबात्तर बोलली मला मी बोलत न्हवतो पन माज्या लगनात आपुनच दात ईचकून आली बग... '' पारू.

'आसल्या काळचा घुम्मंला कोन गं करून घिल ·· ? कुट तरी पाटंच लागायचा तिचा !'' शारुनं साद घातला.

फुला गुमान उठली. बाग्क्या पोरीस्नी बाजूस सारत वाट करत गेली. दार उघडलं, निगून गेली. सगळ्यां तोंडात बोट घालून बगत बसल्या. बाहेर रिमझिम पावसाचं जळमट पडत व्हतं ···

फुलाचं आनि तिच्या आई–बाबाचं सुदिक पटना फुली ह्यो एक धोंडा आपल्या डोक्यावर हाय तवा हिचं लगीन व्हतय असं वाटत व्हतं. नकावडचा कारणातनं दरवर्षी तावदारून भांडायची. फुला एकटीच व्हती कुण्णाकुणाच्यात मिसळाव असं तिला वाटायचं न्हाई. तिला कोन मिसळूनबी घित नव्हतं. पन फुला कुणावर चिडली न्हाई. काम केल्याशिवाय जेवली न्हाई.

- फुला तशीच परत आली. मनात नाना-ईच्चार उटत व्हते. खीनभर वाटायचं त्येच्यात काय यवढं ? मातीचं भांडं आनि अक्काल सांड ! त्येच्यात एवढं काय....पण आई शिवा द्याली तर ? भिजल्या अंगाची फुला रिकामीच परत आल्याली बगूनशान बाबा भडकला, ''घागर काय झाली .. ?''

''पावसाच्या पिरपिरीनं निसरट लंई झालीया पाय निसटला माजा.'' फुला सावरत म्हणाली. ''आनि घागरीसकट मी पडली.''

''इतरांच्या पोरी पानी आणित न्हाईत वाटतं..'' आई लालडोळं रोकत म्हणाली, ''न्हाई, सदानीकदा धांगडधिंगाना असतोय हिचा····खाद जास्ती झालीया हिला ···''

''पडल्याली पडली एवढी कशाला तणतणतीस..'' फुलाला आवरलंच न्हाई ह्येनी बाजाराला जावून पैसे टाकावंत. वीस पंचवीस रुपयाचा बाजार घालवून यावा आनि एक घागर फुटल्यावर शिवा द्याव्यात हे ती म्हणणार पन बाबा लगेच गुरकावला.

''खाऊन सुस्ती चढलीया म्हणून असं व्हतंय आनि उलटं बोलायला मस्ती येतीया न्हंव काय....?''

··सगळं शिवार वसाड पडलं. ढासं वारं सुटलं. आंग फुटाया लागलं. मानसासारखं मानूस ईद्रुप व्हयाय लागलं थंडीनं. जिकडं तिकडं बोडकी झाडं हुभी व्हती. ना पान ना पाकळी. हिरवळ न्हाई की दरवळ. वाटा वाळून खडखडल्या. खडं उठून, फुटलेल्या पावलास्नी दाभनागत बोचू लागलं. शेतातली कामं आटापली व्हती. कामं करायला कामच न्हाई. कुटं भावी काढायच्या, घरं बांदायला सुरवात झाली .. फुलाला आईबाबानी बाळान्नाच्या भावीवर तिरपाटलं. 'उगीच घरात मेलेल्या मडचागत बसती,'

एका फाटक्या बुट्टीचा तळका घिऊन वाळून कोळ झाल्याली फुला बाळान्ना पाटलाच्या भावीवर कामाला गेली सगळी मानसं तिच्याकडं बगून फिदिफिदी हसाय लागली. बायकांनी डावच टाकला. तिला आपल्याजवळ घ्यायला कोनबी तयार व्हईना. येवढ्यात एकटी म्हटली, 'फुली ऽ, बुट्टीच्या वजनाइतकी तरी न्हालीस हाईस कामाला येतीस..?'' फुला चिडली. देस तसा येस आनि उफराटं लुगडं नेस म्हनून फुला निसाफली—''मालक भावीचा बोलत न्हाई, आनि तुमच्या का उरावर बसालोय मी..?'' ''मरायच्या वाटंला लागलय पन बोलायला अैकतंयका बग..'' आनि सगळ्या बायका हसाया लागल्या. दिवसभर

तिला कुणीच मिळवून घेतलं न्हाई. भावीतल्या गढ्यानबी तिला अवकाल घरवासाठी दांगड्या बुट्ट्या भरल्या पन फुला डगमगली न्हाई.

दुपारी म्हादू भावीवर गेला. त्येच्या मनात ह्यो सगळा परकार आला. त्येनं बुट्ट्या भरणाऱ्यास्नी कमी भरायला सांगितलं आनि बापयगडी प्वॉट भरून हसाया लागलं....

फुलाला कुनाला ठावं उदास वाटाय लागलं. काम संपलंय तरीबी घरला जावसं वाटचना. तसं घरला जायाला आरधा तास तरी ववकळ लागतोच; दोन गावचं शिवार तुडवत पन ती वढ्याच्या काठाला निवांत बसली. वढ्यातलं पानी पार आटून गेलं व्हतं. पानांचा पालापाचोळा झाला व्हता. अंधुक कडुसं पडत व्हतं पांढरं कावळं आभाळातनं जात व्हतं. फुलाच्या मनात हजार प्रश्न ईत व्हते-'जगायचं कशासाठी ? का....? कोन हाय आपलं ? जावं कुट....? जाव द्यावा कुट तरी !....?....? !!'

तिच्या पाटीमागचा पाला वाजला कोन तरी ईत व्हतं. कोन आसल..? भूत ? ह्यो मसवटा हाय. मढी पुरल्यात जाळल्यात..त्येच्यातलंच एकारदं उटलं आलं तर ..? तिच्या काळजात धस्स झालं वाटलं पळून जाव. पन परत मन घट्ट झालं 'मरायचं हाय न्हवं तुला मग भिनार कुणाला-? का भ्यायचं-? तीा जागची हाल्लल न्हाई.

म्हादू ग प हुभारला. 'बसल्यालं कोन—? भूत आसलं—?—छे माझ्या नादाला ईल ते !!!' शेवटला त्येनं धाडसानं ईच्चारलं, 'कोन त्ये—!" फुलानं माग वळून बगीतलं तं काय बोल्ली न्हाई. पारखंत म्हादू म्हनाला—"कोन फुला—?"

"हूं ऽ—"

"हतं का बसलीयास—?"

"बसलो उगीच—" फुलानं डोळं टिपत म्हटलं आनि उटून हुबी न्हायली.

"आई घरात वाट बगत आसल की—काय म्हनार न्हाई—? जा घरला—"

"ती सदाच माझ्या मुळावर बसलीया—!" फुलाला का कुणास ठावं रडूच आलं ती हुंदकं आवरीत म्हनाली, "आता—!" म्हादू मधेच म्हनाला, "कोन भांडलं का तुज्यासी—?"

"सारीच भांडल्यात माझ्याबरूबर—" आनि ती ओक्साबोक्सी रडाय लागली. काळीज पिळवटून येनारं पानी त्या अंधारतही लकाकलं. ता रडकी कथा सांगाय लागली जनू तो कुनीतरी तिचाच व्हता. आनि त्याच्यावरचं रामदास बशीद त्येच्याकडंच व्हतं. काय आजपत्तुरच्या कसाई दुनवेतला अनाहा मानूस व्हता—?

" बाळाप्पा पाटील म्हंजे अंगापिंडानं धडधाकट चार चौघात उटल्याला बसल्याला शाहिरी रुबाबाचा फेटा आनि न्हेरू शर्ट आनि धोतर. गोल चेहऱ्याच्या मधी लांब मोठ्ठ नाक पन आखूडच वाटायचं. मुस्काटन दांडगं. गालफडाची हाडं न्हाईत असं वाटायचो व्हटावर दोन बकऱ्याची लोकर कापून ठेवल्या सारख्या मिशा ! आनि किलकिलणारे बारीक बारीक डोळं; रागाच्या ववताला येडापिसारकं व्हायचं. हातात कायम फरशी. चालण्याचा ढंग असा को धाडधाडीत आल्यागत समोरच्याला यक लाथ हानली तर चार गोलांटचा खाईल अशा रूबाबात. तसा त्याचा गावात लई मोठा दरारा व्हता. आबा म्हटलं की थरारा कापायची सगळा !

म्हादूबी बाप तसा बेटा आनी कुंभार तसा लोटा. फकस्त गोरेपान ज्यादा दिसायचा. काळजाला व्हता. त्येची आनि माजी दोस्ती त्यामुळं वरचेवर घरात ये जा व्हयाची माजी. खेळात तसी त्येला बक्षीस मिळाल्याली, गाजल्याला खेळाडू. आनि देखणाबी त्यच्यामुळं पोरा-पोरींचा आवडता तसा कुनावर रागावणार न्हाई, पन चवताळला की सगळं इसारला—

दस्खवी नाचाय व्हनार न्हाई येवढी त्येला खा ी व्हती. बरं सांगायचं तर पोरींचं भिरंच्या भिरं त्येच्यावर खूष व्हतं. सदा लुडबुड व्हयाची त्येच्या पाटणं. मी त्येच्याबरबर असलो की त्येच्यासंगट बोलत्याल्या पोरी बगून माज्या बारीक बारीक पोटात चावाय लागायचं–

एक दिसी माज्या कानावर गोष्ट आली. ईस्वासच बसेना त्येच्यावर माजा. आबाला कळलं असतं तर जीव घिऊन रिक्कामा व्हईल ? बरं त्येचा सगळा पराक्रम मान्य हाय. दीडमण तांदळाचं पोतं झटक्यात उचलतोय, हुतुतू चांगला खेळतोय, पळायला कुनाला आवरत न्हाई; दान्या वढतांना सगळ्यास्नी भारा बांधल्यागत धडाडा पाडतोय, म्हंजे काय असूनं करायचं व्हय एखाद्याला—पोरातपोरी मिसळल्याचं हे फळ म्हनायचं ! माजं म्हननं की पुरषाच्या धर्मानं जरा आवरत न्हावं बेतानं.

भरदुपारी पुस्कत आनि पोतं घिऊन वाचायचं निमित काढून वढ्यावर गेलो. खिशात मिठाची पुडी आनि चाकू म्हंजे आंबं खायाची तयारी. प्यल्यांदा भावीत हुड्या टाकल्या. बारक्या पोरास्नी बुडवून जरा दरडावलं, न्हाईतर काय ! दिसभर घरातलो काम चुकवुन आंघूळच करायची जरा बुचकळलं की मुकाट्यानं चड्डया घिऊन पळत्यात–आंघुळ आटपून आंब्याच्या झाडावर हाजरी घेतली आनि पुस्तक घिऊन वाचाय लागलो. गडबडीनं मी खाली बगितलं तर कवापास्नं इऊन फुला आनि म्हादू लागल्यात की रामायनाच्या गप्पा कराया—तवाच फुलाच्या हसन्याला पाल्हजं फुटल्यावानी वाटत मला मारं एकाद्याची हौस वाटली मी झाडावा चिकटून बसलो.

"फुल्ला एक फूल बगितलं स तू ? कसं साजरं फुललंय !" आनि आपुनच जवळ जाईत म्हटला. "अशी लाजतीयास काय ये की जवळ !!" आनि फुलाबी जवळ आली आनि म्हणाली,

"सरनावरची तयारी मग जवळ यायची काय—!" मला धक्काच बसला ! फुला सज्जन म्हणूनच मी आजपानुर बगितल्याली. आगावपना चेट्टामस्करी तिला खात नव्हती आनि आता—? गळ्यात गळा घालून — बसल्यात — वाघीनबी वाघाच्यासमोर गप्पच असती न्हवं—? उमतीत आल्यावर प्यार आनि ढॉर सारखंच ! पन ती दोगं गोड गोड बोलत्यालं बगुनशान रोजच्यासारकं माझ्या पोटात बारीक बारीक चावाय लागलं––

मी ढापा हालिवला आनि खच्चून आराडलो, "म्हऊ उठलय् म्हऊ ऽ !" त्याबरबर पाडाचं आंब धडाडा पडलं. दोघं गडबडीनं उटली आनि वर बगितलं. म्हादूचं डोळं गुंजागत लालभडक…मी तो तिगून गेल्याबिगर उतारनार न्हाई असं ठरवून टाकलं….

मला खूप बरं वाटलं. म्हादू ईषयी बोलत्यात ते कुटल्या कालीजच्या पोरी ईषयी न्हवं तर फुला ईषयीच ह्येची खात्री झाली. एक दिवस तेची तिच्याकड बगायची नदार आजमायला ती त्येच्या घरात गेलो. न्हेमी सारकी हाळी मारली.

"म्हादाऽ…."

"या साब !",

"घरात कशाला यिऊ !"

"मग घरात कस्याला आलास…?"

"म्हंजे अभ्यासाच्या खोलीत…" मी खोलीत गेलो.

"ढेल्या कसा काय फिरलास….?"

"उगीच…"

"आरं बोल की धडाडा…"

"रागाला येशील …ढेलगा फोडाया उटशील !" मी हसलो.

"निदान तुझ्या सारख्या दीसताका ..."

"बरं. रानाला यायचं न्हाई हं ऽ. फुलासारखं फूल काय म्हंतय....?" मी भीत भीत म्हनालो "लोक काय म्हंत्यात म्हाईत हाग....?"

"कोण म्हंतोय त्यो ...." म्हादू गुरकावतच म्हटला, "जरा नावं सांगशील काय मला ..."

"सांगतो की ..."

"कोण त्ये ऽ ?"

"अ ब क ड. असं धरून चल." मी शिस्तात म्हनालो.

"पन समाज काय म्हंतोय म्हाईत हाय .. ? ती कडल्याची आनि ह्यो सुद्ध पाटलाचा घरंदाज. काय भाळलाय त्यां चिचुंद्रीवर शंकरागत !"

"म्हंजे कोन त्यो...." म्हादू तापला खाड्दिशी उटून हुभारला.

"जरा शांत बस. मेहरबानी कर माज्यावर. फुला कोन आप्सरा वाटली तुला....?"

"लायकी न्हाई तिच्या सोभा वा फुडं आप्सरेला..! फुलाचा अपमान हाय त्यो .. !!"

"म्हंजे ?"

"त्या देवांच्या वेशा व्हत्या .. फुला न्हाई .."

"मग कशी हाय ...?"

"ढेल्या तुला थोडक्यात सांगतो, फनसावरी काटे आत गरे गोजिरे गोमटे ! खरं मोती समिंदराच्या तळाला असत्यात हीरं माळावर पडत न्हाईत श्यान पडल्यागत. त्यासाटी खोलवर 'खानीत' जायाला पायजे ! सुरत बामनी आनि डोळं हुलग्यावानी [illegible] बनावट मोती मला नकोय. [illegible] गोमटचा आनि कपाळकरंट्या हजार तर मिळतील हज्जार देऊन येतील' पन फुलासारकी...."

"भावनेंला चिकटून बोलू नकोस...."

"ढेल्या ऽ तुला लेका सुंदर सोज्वळ मन न्हाई.. आधं टाळकं दिऊन तुला धाडलाय वाटतं.."

'खरं तर देखन्या पोरी अधिक चांगल्या वाटल्यात मला. म्हंजे मलाच असंच न्हाई साऱ्या जगालान्— " मी फट्कन बोललो.

"हे बग, जगात न्हाई माजरं कोनी जग हे अळवावरचं पानी !" आनि चडलेला आवाज अधिक चडवत म्हादू मला गदागदा हालवत म्हनाला, 'ढेल्या ! देवान टाळक्यात कांदं बटाटं घालून पाटीवलंय तुला – केवडयाच्या कनसाजवळ साप असत्यात ह्येचं मला वाटत न्हाई पन त्यो सुवास कुच कामाचा न्हाई खीन-भराची गम्मत करून सुख भोगनारं साप हे कनसाला बरं वाटत्यात पन चंदनाच्या खोडाचा बेढब आकार जरी आसला तरी त्याऱ्या गाभ्यात अस्सल सुवास असतोय—!! साप न्हाई की किडा मुंगी!"

मी डोकं खांजळत बसलो. आनि म्हटलं,

"हे तुजं श्यानपन घरातल्यास्नी पटतंय— ? उकिरडयात बसावं पन पगतीला असाव असं म्हननारी ती—"

"त्येला मी जबरदस्त हाय– तितकं श्यानपन आलंय त्यास्नी—"

"म्हंजे सम्मती हाय त्यांची—?"

"मग ?" म्हादू ताट मानेनं म्हटला 'सगळी सम्मती हाय त्येंची आईबाबांनी सांगूनच टाकलंय.

"देव सद्बुद्धी देऊ दे, आनि तडीताम तडीताम लवकर व्हवू दे !" असं म्हनून मी इच्यार करत उटून

आली.

फुलीन्ला म्हादूनं दिस गेल्यात अशी हाकाटी ऽटली. ज्येला त्येला आबाचीच कमाल वाटायची, आनि बायकातर म्हनायच्या 'आबा पाटील म्हंजे गावाला भारी आनि घरात बायकोला आरी ! ह्येचा पोरगा तरी काय ! हल्लीची पोरं शिकल्याली आनि भकल्याली म्हारमांग आता येक व्हनार ! अशानंच पाऊस पडना झालाय ! !

फुलीच्या आईबानं तरी चांगली झडतीच घेटली तिची ! पन ती डगमगली न्हाई. माराला खचली न्हाई लोकांच्या थुकण्याला घाबरली न्हाई. परत जीव द्यायचा ईच्चारपावार करीत बसली न्हाई.

—रात्री दीडचा सुमार असावा. मी आनि दोस्त मंडळी तालुक्याला शिनेमा बगाय गेल्तो ते परत ईत व्हतो, झन्नाटपैकी चर्चा करत. कुनाची तरी एक गाडी धडधडत आली. बैलं जोरात हाकली जात व्हती. जवळ आल्यावर मी आबाचा आवाज वळीकला मी पोरास्नी थांबवून हाळी दिली.

"कोन आबा काय—?"

"व्हय—"

"रातीचं—?"

"फुलाला बरं न्हाई—!" गाडी कासराभर फुडं गेली आनि मी चटाक्‌दिसी पोरास्नी सांगून तालुक्याला गेलो. मनात धुकधु ऽ क व्हईत व्हतं. लगनात झाली मारामारी. डव्हाळ जेवनाचं काय ते परकार, आनि आज लगेच ह्ये काय व्हतंय कायकी. म्हंजे म्हादूला भटानं म्होरूत काय येवस्थीत दिला नसल झालं ! असं बरंच प्रश्न चिटक्यापाखरागत फेर धरून भिरभिरू लागलं.

डाक्तरला जाऊनशान उटिवला. त्येनं फुलाच्या परकूरतीची तपासनी केली. आनि थोडा वेळ थांबून-शान म्हटला.

"आडानी ते आडानीच ! सादी अक्काल न्हाई तुम्हा लोकांना ! यापूर्वीच मेडिकल तपासनी करून घेतला असता तर—" म्हादूनं कपाळावर हात मारून घेतला. मला कायबी समंजना नुस्ता माकडागत बगतच न्हायलो—! ¡

—० म्हणी ०—

१) मंत्री म्हणे उगी राहावे, जे जे देऊ ते ते खावे.
२) अयूबच्या पॅटनला हँड्ग्रेनेडची पूजा.
३) उथळ सभला वक्ते फार
४) तांदूळ राखील तो भात चाखील.
५) रेशनवर रुसली अन् उपाशी बसली.
६) वीतभर केसांना हातभर रिबीन.
७) उतावळा नवरा टेरिलिनला राजी.
८) घरात नाही दाणा आणि म्हणे बरशन आणा.

कु. प्रतिभा प्र. कुलकर्णी
पदवीपूर्व साहित्य

हुंडा पद्धतीच्या निर्मूलनास प्रेमविवाहाची गरज !

शैलज पाटील
द्वितीय वर्ष साहित्य

स्त्री व पुरुष यांच्या जीवनातून निर्माण झालेली हुंडा पद्धती ही आजच्या समाजात केवळ वैवाहिक समस्या नसून अनेक समस्यांचे आश्रयस्थान झालेले आहे. समाजामध्ये स्त्रीपुरुषांच्या परस्पर शारीरिक लैंगिक भावनांच्या तृप्तीसाठी, वंशवृद्धीसाठी सहकार्य, सद्भावना जोपासण्यासाठी व समाजातील कुटुंबसंस्थेचे सातत्य टिकविण्यासाठी ज्या विधीच्या द्वारे स्त्री व पुरुष एकत्र येऊ लागली त्या विधीस विवाह ही संज्ञा रूढ अर्थाने प्राप्त झाला. आज जगातील सर्व राष्ट्रामध्ये विवाह ही प्रथा वेगवेगळ्या अर्थाने वापरली जाते. भारतामध्ये विवाह ही प्रथा संस्कार मानण्यात येते. भारतामध्ये मग आज रूढ असलेल्या हुंडा घेणे-देणे या प्रथेस काय मानाव? आर्थिक अडचणींना तोंड देण्याचे सामर्थ्य यावे म्हणून लोकांच्यात गट करून राहण्याची प्रवृत्ती वाढली; व यातूनच कुटुंबसंस्था उदयास आली. कुटुंबसंस्थेचे सातत्य टिकविण्यासाठी विवाह या प्रथेस चालना मिळाली असेल तर मग विवाह म्हणजे काय हे पाहणे अत्यंत आवश्यक आहे. विवाहाची व्याख्या ज्या, त्या समाजात वैवाहिक प्रथा व रूढी यावर बऱ्याच प्रमाणात आधारलेली असते. भारतीय समाजात पूर्व हिंदूधर्मशास्त्रकारानी 'धर्माचरणासाठी स्त्री व पुरुष यांनी एकमेकांचा पती, पत्नी या नात्याने केलेला अंगीकार म्हणजे विवाह होय ! अशी केलेली व्याख्या आजही रूढ मानण्यात येते. पण सर्वसाधारण विवाहाची व्याख्या पुढील प्रमाणेही करता येईल 'दोन भिन्न कुटुंबसंस्थेतील भिन्न लिंगी व्यक्तींत निर्माण होणारे पारस्परिक संबंध होत !

भारतीय समाजाच्या दृष्टीतून विवाह या प्रथेचा विचार करीत असता, या प्रथेचे ऐतिहासिक स्वरुप व आधुनिक स्वरुप यांचा विचार करता बराचसा फरक सापडतो भारतीय समाजात पाश्चिमात्य राष्ट्रांचे अनुकरण करून विवाह हा एक करार आहे असे मानण्याचा प्रयत्न प्रभावी होत आहे. पण कराराच्या माध्यमातून जरी विवाह झाले तरी सुद्धा विवाहानंतर पती पत्नी कराराचे प्रतिनिधी या नात्याने न राहता समाजात रूढ असणाऱ्या कुटुंबपद्धतीच्या स्थिर रचनेनुरुप-कुटुंबाचे घटक म्हणून समाजात वावरू लागतात तेव्हा विवाह हा करार आहे ही भावना त्यांची राहिलेली नसते. ते संस्कार याच स्वरूपातून समाजात

वावरत असतात. वृद्धांचे, नातेवाईकांचे, मुलांचे-संगोपन करणे इत्यादी गोष्टी करतात. परंतु आधुनिक काळात अनेक समस्यांमुळे कुटुंबाची स्थिरता बिघडताना दिसते आहे. कुटुंबसंस्थेची कार्ये अनेक सामाजिक संस्थेच्या रचनेमुळे लोप पावत आहेत. व त्यामुळे पती-पत्नी यांच्यातील स्थान, दर्जा यात बदल होऊन सहकार्य व सद्भावना यावर आधारलेली कुटुंबसंस्थेची रचना बदलत आहे. आज कुटुंबामध्ये कुटुंबसंस्थेच्या मूलभूत कल्पनेपेक्षा पती-पत्नी यांच्या कार्यावर व दर्जावर त्यांचे महत्व ठरवले जाते आहे. भारतीय विवाहाच्या जुन्या कल्पनेला आपण संस्कार मानतो या संस्कारामध्ये अनेक गोष्टींना पावित्र्याचे स्थान प्राप्त झालेले असते. पूर्वसमाजामध्ये स्त्रियांना वैवाहिक स्वातंत्र्य होते, त्यांना स्वतःच्या आवड, इच्छेनुसार आपला पती-साथी-जोडीदार निवडण्याचा अधिकार होता. म्हणजेच त्याला 'स्वयंवर' म्हणून ओळखले जात होते परंतु तत्कालीन [illegible]जाच्या शेवटी वैवाहिक संबंध लवचिक झाले, व स्त्रियांना दुय्यम दर्जाचे स्थान प्राप्त झाले. याच प्रमाणे वैवाहिक जीवनांत पावित्र्य व भागिदारीची कल्पना राहिली नाही. इतकेच नव्हे आज स्वतंत्र युगात तरी विवाहाच्या नियुक्तीत मुलीला कोठे फारसा वाव मिळतो का? आजही आपण वधू परीक्षापद्धतीत रममाण होतो. व केवढीही शिकलेला, चांगली वधू असली तरी तिला परीक्षाही द्यावीच लागते. मात्र वरपक्षास हे काही नाही. तेव्हा परस्परांच्या सद्भावना, सहकार्य एकवटत असताना एकास परीक्षा व एकास परीक्षा नाही असा फरक का मानावा? आजही एकीकडे जातिनिर्मूलन करत असता, जाती-जातीत विवाह करण्याची पद्धती आढळते. या पद्धतीत वर व वधू यांच्या घरातील नातेवाईकांच्या इच्छेनुसार व जुळत्या पत्रिकेनुसार मुलीला विवाह करावा लागतो. म्हणजेच आजच्या स्त्रियांना विवाहा विषयक जितके स्वातंत्र्य हवे तितके भोगता येते का? याला कारण समाजरचनेवर आधारित असलेली विवाह पद्धती होय! मात्र केवळ समाजरचनाच आधारित नाही तर स्त्रियांचा सामाजिक दर्जा, शिक्षण, सामाजिक स्वातंत्र्य व वाढत्या विवाह समस्या. वाढत्या प्रगत समाजा बरोबर विवाह समस्या वाढत आहेत. एकीकडे समाजामध्ये स्त्रियांच्या शैक्षणिक स्वातंत्र्यामुळे स्त्रियांचा शैक्षणिक दर्जा वाढत आहे व त्यामुळे दुसऱ्या बाजूस शैक्षणिक दर्जामुळे वैवाहिक जीवनात स्थान बदलत आहे. याचबरोबर सुशिक्षित समाजाच्या विवाहा विषयीच्या कल्पना बदलत आहेत. पूर्वसमाजामध्ये विवाहात वरमूल्य व वधुमूल्य ही समान कल्पना होती ही लोपपावून फक्त वरमूल्य ही कल्पना आजच्या प्रगत समाजात जोपासली जात आहे. पूर्व समाजात उभय पक्षाकडून भेटी देण्याची प्रथा होती. येवढेच काही समाजात वधूस भेट म्हणून दिल्या जाणाऱ्या वस्तू या तिच्या भावी जीवनास उपयुक्त पडाव्यात म्हणून दिल्या जात असत व त्यातून साहजिकच वधू विषयी असणारे प्रेम व्यक्त होई. आदिवासी समाजात हुंडा ही पद्धत अस्तित्वात नव्हतीच पण कुटुंब स्वतंत्र होऊन खाजगी मालमत्तेची प्रवृत्ती निर्माण झाली व आर्थिक सहकार्य ही भावना वाढली तेव्हा ती कल्पना अस्तित्वात आली.

हुंडा ही पद्धत आपणास ग्रीक व रोमन समाजात अस्तित्वात असलेली सापडते. रोमन कायद्यात या प्रथेबाबत पुढील उल्लेख सापडतो. पती निधनानंतर विधवेस हुंडा परत द्यावा! हाच उल्लेख बायबलमध्ये सापडतो. जेम्स किंग 'हुंडा' या शब्दास कन्यामूल्य समजतात. यु. एस. व यु. के. मध्ये 'डॉवरी' म्हणून ओळखतात. तर मुसलमान-समाजात प्रो. सिद्दीकी म्हणतात. विवाहानंतर पत्नीचे आर्थिक स्थान सुरक्षित ठेवण्याच्या दृष्टीने पत्नीला योग्य रक्कम द्यावी असा इस्लाम धर्माने कायदाच केला आहे. मात्र ही रक्कम उभय पक्षाच्या करारावर आधारित असते.

आज भारतात हुंडा पद्धतीने राक्षसी रूप धारण केलेले आहे. ही प्रथा केवळ हिंदुसमाजांत अस्तित्वात नाही तर ख्रिश्चन व सिंधी समाजात सुद्धा अस्तित्वांत आहे. सामान्य लोकांना जातीय भावनेमुळे वर व वधू पसंतीचे क्षेत्र मर्यादित असते. स्वतंत्र भारताच्या राज्य घटनेने १९५६ साली स्त्रियांना वारसा-हक्काची प्राप्ती करून दिली आणि यामुळे हुंडा पद्धती प्रभावी झाली. विवाहामध्ये वधुपक्षाकडून वर पक्ष

जितकी हुंड्यांची रक्कम अधिक घेई तितकी त्याची समाजात प्रतिष्ठ ठरली जाते. इतकेच नव्हे तर जितका हुद्देदार व शिकलेला तितका हुंडा अधिक व जितकी वधू कमी आकर्षक तितका हुंडा जास्त. या वाढत्या-सामाजिक प्रतिष्ठेला हुंडा हे कारण ठरून आज भारतीय समाजात अनेक वृद्ध कुमारिकांचा प्रश्न समाजासमोर 'आ' वासून उभा आहे. वारसा हक्काच्या प्राप्तीतून हुंडा पद्धतीत प्रभावी चालना मिळाली. कुटुंबामध्ये असणाऱ्या सभासद संख्येवर संपत्तीचे वाटे होऊ लागले व मुलीच्या वाटचास येणारी संपत्ती ही तिने हुंड्याच्या स्वरूपात देण्यास सुरुवात झाली.

परतु वरपक्ष हा तिच्या कुटुंबाची अर्थरचना व तिच्या वाटचास येणारी संपत्ती याचा विचार न करता स्वत:चा दर्जा, शिक्षण व आवड यांची सांगड घालून मुलीकडे हुंडा मागू लागला व ती मागणी वधूपक्ष पेलू न शकल्याने हुंडा ही एक समस्या झाली व ती या समस्येतून कौटुंबिक स्थिरता, कुटुंब दर्जा नष्ट झाला व समाजात मुलीचा विवाह हे एक संकट भासू लागले. हुंड्या अभावी लग्न जमेना म्हणून शिक्षणास प्राधान्य पण एकीकडून हुंडा रक्कम वाढू लागली. म्हणून शिक्षण दर्जा वाढला व शिक्षण घेत राहिल्याने वय वाढले व वाढत्या वयाने सौंदर्य लोपले व त्यामुळे सामाजिक व मानसिक धारणा शक्ती बिघडली, आणि एका बाजूस शारिरीक भावना अतृप्त राहिल्या व त्यामुळे समाजात कुमारी मातांचे, गर्भपाताचे प्रमाण वाढले. आणि भारतीय समाजात स्त्रियांचा पारंपारिक दर्जा कनिष्ठ असल्याने वारसा हक्कानुरुप निर्माण झालेला मालमत्तेचा हक्क मागण्या इतके स्वातंत्र्य राहिले नाही. मात्र सुशिक्षित समाजात स्त्रियांचा दर्जा वाढला. शिक्षण प्रसाराने ती शिक्षण घेऊन अर्थ प्राप्ती करु लागली व त्यामुळे वरा विषयीच्या तिच्याही कल्पना साहजिकच वाढल्या, ती स्वत:च्या दर्जास योग्य असा पती शोधू लागली आणि यामुळे वधू बापाच्या अपेक्षाही सुखकर जीवनाच्या वाढल्या आणि त्यामुळे विवाह जमेनात. जर जमलेच तर हुंड्यामुळे मोडू लागले. यामुळे स्त्री जोरात शिक्षण घेऊ लागली व स्वत:च्या पायावर उभे राहून जीवन कंठू लागली. पण अपेक्षा हा बदलत राहिल्या.

सिंधी समाजात जातीतच विवाह करण्याची पद्धत रूढ आहे. या समाजात विवाह हे दलालीच्या स्वरुपात जमवले जातात. यामुळे विवाह जमविण्याचे हुंडा हे एक प्रभावी साधन मानण्याची कल्पना दिवसें-दिवस वाढत आहे. कमीत कमी २००० रुपयापासून पुढे ही रक्कम किती वाढेल हे मात्र सांगता येत नाही.

पाश्चात्य समाजात पुरुषापेक्षा स्त्रियांची संख्या अधिक असल्यामुळे तेथे कुमारिका जास्त असण्याचे कारण असावे. पण अखिल भारतासंबंधाने तसे म्हणता येणार नाही आणि महाराष्ट्राच्या बाबतीत तशी शक्यताच नाही. केरळ राज्याची मात्र उलटी परिस्थिती आहे. तेथे दर हजारी पुरुषामागे बावीस स्त्रिया जास्त आहेत. त्या स्त्रियांची अधिक देशांतर्गत स्थलांतर लक्षात घेता परिचारिकेचा व्यवसाय करणाऱ्या अनेक केरळीयन स्त्रिया आपणास आढळतात. पण खोलवर विचार करता असे आढळते. त्या स्त्रिया व्यवसायासाठी देशात सर्वत्र येतात. त्याला कारण एकच आणि ते म्हणजे वाढत्या हुंड्याचा प्रश्न. त्यांना जातीत विवाह करावे लागतात. व त्यामुळे हुंड्यांची मागणी पूर्ण लागते व ती पूर्ण करण्यासाठी वडिलांजवळ भरपूर पैसा नसल्याने त्यांना इतरत्र व्यवसाय-नोकऱ्या करून पैसा कमवावा लागतो व हुंड्याची समस्या सोडवावी लागते. फक्त पैसा एवढी समस्या सोडवून विवाह होत नाही. तर काही प्रमाणात दागिने सोने द्यावे लागते. म्हणजे सोने आणि पैसा दोहोंचा समन्वय करून दिली जाणारी देणगी म्हणजे हुंडा समजला जातो. मग आर्थिक विपन्नतेत भरडल्या जाणाऱ्या समाजाला हे योग्य आहे का? पेलणारे आहे का? १९६१ साली हुंडा पद्धती बंद कायदा झाला त्याची अम्मल बजावणी होते का?

स्वतंत्र भारताच्या राज्यघटनेने १९५६ साली वारसा हक्क देऊन हा हुंडा प्रतिबंधक कायदा का केला? तर वारसा हक्कातून हुंडा पद्धती प्रभावी झाली व हुंडा घेण्याच्या प्रवृत्तीत बदल झाला. प्रतिष्ठा संपादन करण्यासाठी हुंडा घेणे, वराच्या शिक्षणक्रमास जो पैसा

लागला, खर्च लागला तो हुंड्याच्या स्वरूपात वधुपक्षाकडून घेणे. बहिणीच्या विवाहासाठी दिलेली हुंडा रक्कम भरून काढणे, आर्थिक प्राप्तीत भर टाकणे इत्यादी सारख्या विकृत कल्पना हुंड्यास जोडण्यात येऊ लागल्या तेव्हा हुंडा ही समस्या निर्माण झाली व कायदा करावा लागला. जर वराचा शिक्षणक्रम पूर्ण करण्यासाठी लागलेला–बहिणीला दिलेली हुंडा रक्कम भरून काढण्यासाठी वधुकडून हुंड्याच्या स्वरूपात रक्कम घेतली जाणे हे योग्य असेल तर मुलाचे संगोपन करण्याची तयारी नसताना त्याला जन्म देणे हे पित्याचे वागणे योग्य आहे का ?

भारतामध्ये दिवसें–दिवस वाढत असलेली हुंडापद्धती ही समस्या नष्ट करावयाची असेल तर आधुनिक पद्धतीने जुळणाऱ्या विवाहास मान्यता द्यावी लागेल. बदलत्या समाजाबरोबर वधू–वरांच्या निवडीच्या पद्धतीतही बदल होत आहेत समाजात नव्या नोकऱ्या–शिक्षण–कोर्ट-कचेऱ्या, प्रवासाची साधने–राहणीमान यामुळे स्त्री–पुरुषांचे संबंध जवळ येत चाललेत. ज्या व्यक्तीशी पुरुषाशी स्त्रीचा परिचय अधिक येवू लागला. स्वत:च्या स्वभावाशी मिळणाऱ्या स्वभावाच्या व्यक्तीशी स्त्री विवाह करू लागली व या पद्धतीतून अनेक व्यक्तींच्या आवडी - निवडीवर आधारलेले विवाह दोघांच्या आवडी–निवडीतून होऊ लागले तर हुंडा हा अस्तित्वात राहणार नाही आणि विवाहास जातीची बंधनेही पडणार नाहीत. म्हणजेच प्रेमविवाह हाच हुंडा पद्धतीच्या निर्मूलनाचा एक मार्ग आहे. विवाह करताना कुटुंबाची (नातेवाईक) व समाज यांची पर्वा न करता हुंडा न घेण्याची प्रवृत्ती स्त्री–पुरुषात येत नाही. तोपर्यंत "हुंडा पद्धती अस्तित्वात राहणारच!" आणि समाजाची वाढत्या प्रगतीबरोबर स्त्री–पुरुष जीवन अध:पतनाची पातळीही वाढणार म्हणून समाज-प्रतिष्ठा दर्जा, जातीची बंधने, हुंडा याना झुगारुन देऊन परस्परांच्या समान स्वभाव भावनेतून, भविष्याचा खंबीर विचार करून एकत्र सद्भावना, सहकार, औदार्य दाखवून जीवन कंठण्यास प्रवृत्त होणाऱ्या स्त्री–पुरुषास समाजाने विवाहास मान्यता द्यावी म्हणजेच प्रेमिकांनी प्रेमविवाह हा करार न मानता संस्कार मानून प्रेमविवाह करावा. आणि हा समाजमान्य ठरावा !

सुखाच्या तिजोरीची किल्ली म्हणजे संपत्ती. पण या संपत्तीच्या मागे लोभी माणूस लागला म्हणजे शेवटी संपत्ती हे सुखाचे साधन आहे, हे विसरुन जाऊन संपत्तीचा संचय करणे हेच अंतिम सुख होय, अशा मिथ्या ग्रहाच्या भवऱ्यात तो सापडतो प्रसन्न होईपर्यंत ज्या संपत्तीची तो हाडाची काडे करून व्यभिचारी निष्ठेने तो उपासना करीत असतो तीच एकदा प्रसन्न झाली की तिच्या प्रसन्न वातावरणात आनंदाचा आस्वाद घेण्याचा विसर पडून त्याने तिला कडी–कुलुपात कोंडून टाकावे हा देखावा विचित्र नाही का?

आबासाहेब बाबूराव स्वामी
प्रथम वर्ष वाणिज्य

ब ट वा

विजय कमते
प्रथम वर्ष साहित्य

बाहेर पावसाची रिपरिप चालू होती. हादग्या पावसानं पाठ सोडली नव्हती. गेले दोन तीन दिवस पावसाची उघडझाप चालूच होती. लोकांना कामधंदा सुचत नव्हता. आता तरी पावसाने निराळेच वर्तन दाखविले होते. सकाळी आठपासून तो सारखा पडत होता. सहा वाजले तरी तो थांबण्याची चिन्हे दिसेनात.

लोकांना पावसाचा कंटाळा आला होता तरी सदू पवाराच्या दोन शेंबड्या पोरांच्या मात्र यामुळे आनंदाला उधाण आले होते उंबऱ्यावर बसून ही दोन पोरे पावसाची मजा बघत होती. त्या दोघांचे कपडे भिजले होते. मधीच पावसात जाऊन नाचायची, नाचायची त्यांच्या केसातून पाणी गळत होते.

"आत यारं पोरानू ! पावसात भिजू नका कसारीनं पडला तर कुटलं पैसे आनू ?" काळजीच्या स्वरात गिरीजा ओरडली. पण पोरांनी कांही ऐकलं न्हाई.

मधल्या सोप्यात गिरीजा बसली होती. उद्याच्या पोटाची तिला काळजी लागली होती. दसऱ्याचा सण तोंडावर आला होता. हातात पैसे नव्हते. होते नव्हते ते किडुकमिडुक संपले होते. उद्या काय खावे याची तिला भ्रांत होती तिच्या डोक्यात विचारांनी धुमाकूळ मांडलेला होता. बाहेर पावसाचा धुमाकूळ व डोक्यात विचारांचा धुमाकूळ यामुळे ती त्रस्त झाली होती.

सदू पवार हा गावातला गरीब माणूस होता गिरीजा ही त्याची बायको दोघेही कामाला जायचे. त्यावरच त्यांचा उदरनिर्वाह चालत असे. शिवाय त्यांनी एक म्हैसही पाळली होती सकाळी लवकर उठून म्हैशीला वैरण आणून तो कामाला जात असे. म्हैशी-वर त्यांचा भारी जीव होता उपाशी पडलो तरीही म्हैस विकायची नाही, असे त्यांनी ठरविले होते.

पाऊस एकसारखा असल्यामुळे त्यांना कामधंदा नव्हता हातात पैसे नव्हते आणि यामुळेच त्यांना उद्याच्या पोटाची काळजी लागली होती देवाने पोट दिले नसते तर बरे झाले असते असे त्यांना वाटत होते. पाटलाकडे तरी कांही पैसे उसने मिळतात का पाहू या आशेने तो तिकडे गेला होता.

दिवे लागण झाली. गिरीजा तशीच बसली होती. ती दोन्ही मुले आपल्या आईजवळ बसली होती. इतक्यात बाहेरुन सदू आला पावसाने भिजलेले पोते खुंटीवर ठेवले. तिथलीच एक घोंगडी पसरुन त्यावर तो

बसला. आणि चिलीम पेटविली.

मावळतीच्या अंगाची पाल चुकचुकली. गिरीजा बाहेर आली आणि म्हणाली, 'पाटलानं काय दिलं काय जी ?''

तोंडातली चिलीम बाहेर न काढता त्यानं मानेनेच नकार दर्शविला.

मग ! – तिनं विचारलं.

काय ?

''उद्या जुंदळं आणाय पाहीजे. उद्या बाजार हाय पोरान्नी कापडं बी न्हाईत मग काय करायचं? आम्ही कसबी दिस काढू; पर त्या पोराचं काय करायचं ?'' पैशाची अडचण असून सुद्धा तिनं आपल्या समस्या मांडल्या.

सदू गप्पच बसला. गिरीजा एवढं बोलून गप्पच राहिली. सदू विचार करु लागला तेथे निरवनिरवीची शांतता पसरली. म्हैशीच्या हंबरण्यानं शांततेचा भंग झाला आणि त्याबरोबर सदूला एक युक्ती सुचली.

असं करायचं.

काय ? गिरीजानं विचारलं.

''म्हशीलाचं इकाव म्हनतो. मा शे रुपये येतील. त्यात एक जुंदळ्याच पोतं, तुज लुगडं, मला एक धोतर, पोरान्नी कापडं आणाय येतील.'' क्षणार्धात त्यानं आपला बेत ओकून टाकला

''म्हम !'' क्षणभर गिरीजेच्या डोळ्यापुढे काजवे चमकले. ह्या बेतानं तिच्या अंगावर काटे आले म्हैस विकायची न्हाई असं तिनं ठरविलं हात. ती विचार करु लागली. अखेरचा उपाय तोच होता.

''मग काय म्हणनं हाय तुझं.'' सदूनं विचारलं.

''हूं !'' तिनं दीर्घ नि:श्वास सोडला.

म्हैस विकायचा बेत पक्का झाला- म्हैस कशी विकावी ? या अस्वस्थ विचारानेच ते झोपी गेले.

सकाळी सदू लवकरच उठला. पाऊसही थांबलाच होता त्यानं म्हशीला धुऊन आणलं, धा पैशाचं तिला येशाल लावत. गिरीजेने एक चतकोर भाकरी म्हैशीच्या तोंडात दिली. आणि सदू गडहिंग्लजच्या दिशेनं निघाला....

उन डोक्यावर आलं तरीबी सदूच्या म्हैशीला गिन्हाईक येईना. नशीबाला दोष देत तो बसला होता. तेवढ्यात त्याच्या वळखीच्या एका दलालानं एक गिन्हाईक आणल. हिकडं-तिकडं होऊन सहाशेला सौदा ठरला, शंभराच्या पाच नोटा आणि दहा-दहाच्या दहा नोटा मोजून घेऊन सदबानं त्या चंचीत (बटव्यात) ठेवल्या.

''तंबाकू घाला की गा पाहुण्यांनो.'' असं म्हणून सदू खाली बसला पैशाची चंची त्यानी पायाच्या आंगठ्याखाली ठेवली. पाहुणेही बसले. सर्वांनी चिलीम ओढली. ते चालते झाले. म्हैशीला चांगले गिन्हाईक मिळाले, आणि आपला दसरा चांगला होणार या आनंदाच्या भरात सदू होता. तोही तसाच उठला; आणि मांडेकरांच्या धान्य दुकानावर गेला.

'काय पाहिजे हो.'' तेथील नोकराने विचारले.

''जुंधळ्याच्या पोत्याचं दर काय ?''

''एकशेहे पंचाव्वन रुपये'' नोकरानं दर सांगितला. गिन्हाईक चांगले आहे असे समजून त्याने टोपी सरसावली.

''मग, एका पोत्याची पावती फाडा तर.'' सदबानं ऑर्डर सोडली. तेथील कारकुनाने एका पोत्याची पावती केली.

पैसे देण्यासाठी सदूनं खिशात हात घातला... खिसा रिकामा होता. समदी दुनिया आपल्याभोवती फिरतीया असं त्याला वाटू लागलं. डोळघाला चक्कर आली त्याला घाम फुटला. आणि तेथेच तो धाडकन कोसळला. कोणाला काही समजेना. इतक्यात तेथे लोक गोळा झाले. त्यांनी त्याच्या तोंडात पाणी घातले. काही त्याला वारा घालू लागले.

थोडया वेळाने तो शुद्धीवर आला. दैवी संचार झाल्याप्रमाणे तो एकदम उठला आणि जनावरांच्या बाजाराच्या दिशेने पळत सुटला. लोक बघतच राहिले. त्यांनाही काही समजेना.

आणि इकडे आपला नवरा केव्हा येतो याची गिरीजा चातकाप्रमाणे वाट पहात होती. आणि पुन्हा एकदा मावळतीच्या अंगाची पाल चुकचुकली.

....० गोड सात अमृतकणांची मालिका ०....

★ १) सत्याची तमा बाळगणारे भेकड नको, मानवी स्वातंत्र्य आणि प्रतिष्ठेकरीता गोळ्या झेलण्याची त्यांची तयारी हवी....तुमची आहे काय ?

□ २) अस्पृश्यता निवारण करणे हे सवर्ण हिंदूंच्या दृष्टीने प्रायश्चित घेणेच होय. हिंदू–धर्माच्या दृष्टीनेही ते त्यांचे कर्तव्यच ठरते. त्यायोगे शुद्धी व्हावयाची ती 'अस्पृश्यां' ची नव्हे, तर तथाकथित उच्चवर्णियांची. खास 'अस्पृश्यां' चा असा कोणता दुर्गुण नाही. घाणेरडेपणा, आरोग्यहीनता हेही नाहीत.

卐 ३) "मी स्त्रीच्या जन्माला आलो असतो तर" स्त्री ही आमच्या हातचे खेळणे बनण्याकरीता जन्माला आली आहे." या पुरुषी आढ्यतेविरुद्ध बंड पुकारले असते. स्त्रीच्या हृदयात सहज प्रवेश मिळावा म्हणून मी मनाने स्त्रीच बनलो आहे."

✻ ४) मी एक साधा माणूस आहे. साधे जीवन जगण्यातच मला आनंद आहे."

◆ ५) "अर्थशास्त्राच्या नियमावरील कैक आधुनिक पाठ्य–पुस्तकांपेक्षा जगातील धर्म–ग्रंथ हेच अर्थशास्त्राचे अधिक विश्वासार्ह व भरीव ग्रंथ आहेत. असेही माझ्या मनात येते.

❀ ६) सौंदर्य ही आंतरिक वस्तू असल्याने त्याचे दर्शन होणे शक्य नाही.

❋ ७) जीवन हे खरोखर वाचण्यालायक पुस्तक होय.

–महात्मा गांधी

संग्राहक–एम. आर. देवरकर
पदवीपूर्व साहित्य

तरुणांना आवाहन

बी. एस. सावंत
पदवीपूर्व साहित्य

सर्व प्राण्यामध्ये मानव प्राणी सर्वात श्रेष्ठ मानला जातो व आहेच तो सर्वांच्यापेक्षा बुद्धीमान आहे. त्याने अनेक शोध लावून मानवाची प्रगती करून घेतली. हे सर्व करत असताना इथेच आहे पण दिसत नाही. याप्रमाणे वाटचाल करत आहे. अशी वाटचाल काय उपयोगाची आहे ? माणसा-माणसामध्ये भेद मानून-श्रेष्ठ, कनिष्ठ मानून प्रगती करून काय उपयोग आहे. मानव आपल्या आपल्यात भेद मानतो,

माणसामध्ये वाईट गुण म्हणजे जातीवाद हा हरिजन, हा ब्राम्हण, हा क्षत्रिय, हा मुसलमान हे भेद मानले जातात सर्वच जातींना एकाच प्रकारे जगता आले पाहिजे. मानवा मानवामध्ये काय फरक आहे ?

हरीजनांना आपण तुच्छ मानतो विचार करा, परमेश्वराने एका जीवाला जन्माला घातले. ते काही भेद करुन नाही. तर आपण भेद पाडले. एकाला जन्म हरिजनामध्ये होतो आहे व एकाचा जन्म ब्राम्हणाच्या घरी होतो असे आम्ही म्हणतो. खरे पाहिले जर जन्म मानवात झाला. कोणत्या कारणासाठी आपण भेद मानतो ? परमेश्वराने सर्वांना सारखा जन्म दिला असताना आपण श्रेष्ठ व तो कनिष्ठ का मानावयाचे ? तो हरिजन म्हणून आपण त्याला राहण्यास गावाबाहेर, जेवण्यास बाजूला, उभे राहताना तो बाजूला किती नीच प्रवृत्ती आहे. माणसासारखा माणूस असताना एकाला स्वैराचाराप्रमाणे वागता येतं व दुसऱ्याला दुसऱ्याच्या बंधनात वागविलं जातं. असं आतापर्यंत समाजात चालत आलं आहे. आणि आजचे तरुण हे पाहून सुद्धा आंधळ्यासारखे वागत आहेत ! धिक्कार असो या तरुणांचा ! काय उपयोग आहे तुमचा या जगात अशा स्थितीत तरुणांनी झटून हा भेद नष्ट करावयास पाहिजे.

असे न करता आजचा तरुण वागतो आहे. कसतरी जगतो आहे. एकदिवस मरुन जातो आहे. पूर्वीच्या परंपरेला अनसरुन वागतो. पूर्वीच्या भोळ्या नीच प्रवृतीच्या लोकानी असा भेद करून टाकला की सारं जग अमृतासारखे, विषासारखं करुन टाकले अशा वीषरुपी जगात जगताना मानवाला लाज वाटावयास पाहिजे की आज माझ्याच बांधवाना मी असा भेद करुन चालेल काय हरिजनांना पाणी सुद्धा सरळ पिता येत नाही. उन्हाळा सुरु असताना पाण्याचा तुटवडा पडतो त्यावेळी इतर समाज विहिरीवर वाटेल तशा प्रकारे पाणी उपसतो आहे. व हरिजन त्याच ठिकाणी मागत असताना पाणी त्यांना मिळत नाही. दोन तास उभा राहून एक घागर पाणी मिळते आहे व तेवढ्यावरच जीवन जगवावे लागते आहे. अशा

दिवसात त्याना दोन महिने आंघोळ करता येत नाही. पाणी मिळत नाही. एका समाजाकडून दुसऱ्या समाजाला मिळत नाही. दिलं जात नाही. त्यावेळी हात असून पाय असून पांगळ्या सारखे, तोंड असून मुक्या सारखे, कान असून बहिऱ्यासारखे राहावे लागते का ? इतका भेद का ? जो समाज पाणी भरतो तो काय सोन्याचा आहे ? व ज्याना भरण्याची परवानगी दिली जात नाही तो काय चिखलाचा आहे ? सर्वजण सारखेच. मग असे का ?

एक सुंदर हुशार मुलगा असून देखील यामुळे त्याची अधोगती होतो आहे त्याला खूप इच्छा असतात पण त्या विरघळून जातात. त्याच्या मनात वाईट मार्ग सुचू लागतो. व मग तो कसंतरी जीवन जगतो. तोही असाच जगतो व आजचा तरुण असाच जगतो की ? "जगतो का तर मरण येत नाही म्हणून व मरत का नाहीस तर जगणं चालू आहे म्हणून."

अशावेळी सर्व तरुणांनी पुढे येणे आवश्यक आहे. असा भेद नष्ट करून टाकला पाहिजे. मला प्रसंग आठवतो. मी दररोज विहीरीवर पाणी आणण्यास जात होतो. त्याच वेळी बऱ्याचश्या लिंगायत समाजाच्या स्त्रिया पाणी भरण्यास येत असत. विहिरीला साखळी असलेला 'रहाट' एकच. त्यामुळे पाळी लागायची व घागरींची गर्दी व्हायची मग त्यावेळी लिंगायत बाई एकदा मला म्हणाली की, "माझ्या घागरीला शिवू नकोस ते पाणी आम्हास चालत नाही. देवपूजा करावयाची आहे. बाजूला उभा रहा" मी मुळातच अशा विषयी पेटलेला. मग आगीत तेल ओतलं की जसं भडकतं त्याप्रमाणे मी भडकलो व म्हणालो, "माझी सुद्धा घागर शिवण्याची तुमची लायकी नाही. तुम्ही शिवलेलं पाणी आम्ही पीत नाही तुम्ही सुद्धा लांब उभ्या राहा." अशा प्रत्येक ठिकाणी व वेळी मी अशा समाजाबरोबर भांडत असतो.

आजचे सरकार सुद्धा जाहीर करते की, जातीभेद नष्ट करा व त्याच वेळी सांगते की, "हरिजनासाठी जागा राखीव राहतील." त्यांना अनेक सोयी उपलब्ध राहतील. म्हणजे सरकारसुद्धा अजून स्वतः जातीभेद करते आहे व जनतेस मात्र नष्ट करा असे सांगत आहे. हरिजनासाठी सवलत अशी जाहिराती काढते. खरोखर त्यामुळे भेद निर्माण होतो. अतिशय चुकीचीही विधाने केली जातात. अशा योजना आखण्यापेक्षा जे आर्थिक परिस्थितीने गांजलेले आहेत. अशानाच मदत सरकारने करावयास हवी हरिजनामधील बरेच लोक अती श्रीमंत आहेत. मात्र इतर समाजामध्ये मात्र बरेच लोक गरीब आहे. एकवेळ सुद्धा जेवण मिळत नाही. काम मात्र खूप करावं लागतं. पण त्याला मोबदला मिळत नाही. सरकार अनेक योजना पार पाडत. शेतकऱ्यांना कर्ज वाटत पण हे कर्ज ज्याचं शेत आहे. घर आहे त्यानांच मिळू शकते. व ज्याचं घर, शेत नाही त्याना मात्र त्याचा काहीच उपयोग होत नाही मग सरकारच्या योजनेचा काय उपयोग आहे ? श्रीमंताना कर्ज मिळते तेच श्रीमंत होतात व गरीबाना मात्र त्याचा अजिबात फायदा होत नाही. मदत (शिक्षणात) सुद्धा श्रीमंताना सूट मिळते गरीबांना नाही. हरिजनात सुद्धा बरेच श्रीमंत आहेत त्याना शिक्षणात सरकार पैसा देते, सवलती देते पण गरीबाला थोडीच मदत करते. असे सरकारने करु नये. सर्व समाज हा एक आहे. असे मानून जे आर्थिक परिस्थितीने गांजलेले आहेत अशानाच मदत करून सर्व समाज सुधारावयास पाहिजे. हीच आजची गरज आहे. यासाठी आजच्या तरुणाने पुढे येऊन झगडले पाहिजे. भेदभाव नष्ट करावयास पाहिजे. तरच तरुणाचे जगणे सार्थकी लागेल. नाहीतर हा समाज असाच चालू राहील एकवेळ क्रांती होईल व मग समाजाचे डोळे उघडतील की आपण चुकतो आहे. आपला मार्ग बदललेला आहे. हा दुरुस्त करावयाचा आहे. हे करत असताना मा. फुले, भाऊराव पाटील, क. वि. रा. शिंदे यांचे आदर्श ठेवले पाहिजेत. ह्या माणसांनी जिवाचे रान केले. की हा समाज पुढे यावा म्हणून तो थोड्या प्रमाणात झाला त्याचे अजून मूळ शिल्लक आहे. अशा माणसाकडे जगाने दुर्लक्ष केले. जग म्हणेल ते म्हणून घेतले पण आपल घरदार त्यानी खुलं केलं. त्याचप्रमाणे आजच्या तरुणांनी प्रथम आचरणात आणूनच मग पटवून दिल पाहिजे.

पण अशाप्रकारे तरुण करतो आहे काय ? नाही असे अनेक प्रथा पाहून सुद्धा न पाहिल्यासारखे केले जाते. रस्त्यात असे प्रसंग पाहून सुद्धा तिकडे दुर्लक्ष केले जाते. आजचे तरुण इतर गोष्टीकडे न सांगता लक्ष देतात. सप करतात, गावातून भटकतात, दुसऱ्याची चेष्टा करतात. आणि निरनिराळ्या प्रकारचे ड्रेस करून स्वतःला मोठे समजतात. पण नाही. यात त्यांचा मोठेपणा नाही. मोठेपणा मागून मिळत नसतो. तर तो दुसऱ्याकडून दिला जातो. अशा या मोठेपणाचा काय उपयोग आहे ? हा मोठेपणा नसून नीचपणा आहे. दुसऱ्याचा जीव जात असताना आपण मजत राहण्यापेक्षा मेलेले फार उत्तम आहे. हिंदीमध्ये एक वाक्य आहे, "जीवन के आमोद प्रमोद के सामने कुछ लोग किसी की जान की पर्वा नहीं करते !"

आपण शिक्षण घेत असताना फक्त डिग्री मिळविणे हे एकच ध्येय आपले नाही. त्याचबरोबर समाज कार्य, समाजातील वाईट प्रथा नष्ट करणे हे आपले ध्येय मानलं पाहिजे. या शिक्षणाचा काय उपयोग आहे? "'जुने जाऊ द्या मरणालागुनि,'' असे ध्येय ठेवले पाहिजे.

देशाच्या प्रगतीबरोबर बहुजन समाज पुढे आणून त्याची सुद्धा प्रगती करावी व केली पाहिजे. हे आजच्या तरुणाचे कर्तव्य आहे. त्याच वेळी म. फुले, महात्मा गांधी कर्मवीर वि. रा. शिंदे असे नेते स्वर्गातून हे पाहतील व ते तेथे आनंदाने बेहोष होऊन जातील. आम्ही सुरु केलेल्या कार्याची सिद्धी झाल्याचे त्यांना वाटेल. त्यांचं मन संतुष्ट होईल नाही तर ते श्वास घेऊन आजच्या समाजाला शाप देतील.

:-: सद्य सभ्य नकार :-:

एखाद्याने आपल्याजवळ येऊन कसलीशी मागणी वा कुठलीशी विनवणी करावी व आपणास काही कारणाने तीस नकार द्यावा लागावा, असा प्रसंग अनेकांच्या अनुभवाचा असेल. अशावेळी सभ्यता न सोडता आपला नकार कसा दर्शवावा ते एका कवीने पुढील-प्रमाणे सांगितले आहे--

१) कोणाच्याही म्हणण्यास सभ्यपणे नकार दर्शविण्यासाठी पहिला व उत्तम मार्ग म्हणजे मौन.

२) तेवढ्याने प्रकरण आटोपत नसल्यास नेमके उत्तर देण्यास शक्य तेवढा विलंब करणे.

३) त्या पुढची पायरी म्हणजे त्या ठिकाणाहून निघून जाणे

४) तरीहि पिच्छा पुरविला गेल्यास, जमिनीकडेच पाहात राहाणे.

५) नंतर मात्र भुवया चढविणे आणि--

६) शेवटी इतक्या खटाटोपानंतरही ज्यास आपला अभिप्राय आकलन होत नाही त्याची कींव करून व त्याच्याकडं पूर्ण दुर्लक्ष करून दुसऱ्याच विषयाबद्दल बोलू लागणे.

संग्राहक—बी. आर लांडे
द्वितीय वर्ष साहित्य

य स्टी

बि. मा. सुरंगे
तृतीय वर्ष साहित्य

"आईकल्यासा काय...." हिन आतनं हाक दिली.

"काय म्हटलीस !" मी पटक्याचा शेव खवीत म्हटलं आनि तंबाकूची पुडी खिशात ठेवली.

'भाकरी भाजलीया, बिगीधान खावा की, आज आईतवार....म्हाईत हाय काय न्हाई.'

"म्हाईत आसनां काय व्हतंय" म्हणत जागचा हाललो. गाडगीबी जाळीत बांधली व्हती. डेरा एक आनि घागर ही घेणार व्हत्ती.

मी जेवाय बसलो. हिला म्हटलं, 'आज लक्सू कुटं आला न्हाई?' तशी तव्यात धापकून भाकरी टाकत 'अस्सल कुटंतरी' म्हणाली आनि शेवटची भाकरी बडवायला लागली. येकच पोरगं सातवीपतोर कसं तरी शिकवीस आनलं. फुढं शिक म्हनूनशान कावलो. पन काटं छादिष्ट ! न्हाईतर ह्या चारपाच वर्सात बी. ई. करायचं मत व्हतं. मग आम्नातरी दुकान चालवीत आपल्या पोराला किती सिकीवतोय बगीतलं आसत. लक्सू आसल कुटंतरी दारूच्या दुकानात बाटल्या उचलीत, न्हाईतर ऊस खाईत आंघूळीला गेला आसल. त्येचबी डोस्क हालकं पन साळंवर ध्यानच दिना मी. बी जा, जा म्हनून सांगून कावलो तर ते उलटं त्वांड सोडायचं 'गाडगीबी बडीव म्हंतास, पासबी व्हो म्हंतास, आम्नाच्याबी दुकानात न्हातोस काय म्हंतोस' काय येक ! तेचं बी खरंच हाय. येळला पेनसूल हाय तर पुस्कत न्हाई. तर कदी आंगभर धडूतं न्हाई. माजी बी लई बिच्छा व्हती फुडं सिकवायचं म्हनून. त्येचा आता बोलून काय उपेग ?

गपागपा जेवलो. गुळी टाकायला भाईर आलो. म्हंगाव गाडी दारावरनं गेली वाईच गडबड केली. धोतार घेतलं. पायतानाचा बाद उसला व्हता. त्येला बाकाच्या बटीनं कसा तरी गुंडाळला. हिला म्हटलं, "आईकलीस काय ?" आटीप लवकर भाकरी मोड आनि ये बिगीद्यान"

"पायात पायतान घाला काटाबी भाईर याला न्हाई." भाकरीचा तुकडा मोडता मोडता ही म्हणाली. तसं पटका सरळ करीत मी म्हटलं.

"ते बगूया घे"

"बगूया ! बगूया !! काय बगायचं ? कवा झालं तर हेच ह्या बापयाचं. पावलाला सूज चडलीया तर बी बगायचंच म्हनं !" ही खेसाकली. मगशान

हाळू म्हणाली, "जाळीत जरा कमी गाडगी बांदा."

त्यायला तिचबी बरूबर हाय तो येकाद्या वक्ताला बाड बाड बोलली पन बाकी पटन्याजोगं हां काय."

हिला 'तू तवरका ये' म्हनून मी भाईर पडलो.

थोडी यस्टीचीसडक कातरली. मग जरा आडवाटला आलो पुन्ना सडकला आलो. तवर यंक यस्टी आली, धुळ्ळा काय सांगून उपेग न्हाई पटक्यात डोस्कं घामानं डबडबलं व्हतं. तोंडावरबी घाम मावना झालाता. कपाळावरनं आनि गालावरनं घामाचं वरंगाळं पडत व्हत तवर धुळ्ळचान गाटलं पावडर थापल्यावानी धुळ्ळा तोंडावर बसला समोरली सडक दिसेना गटाराकडनं सडकवर चालू लागलो तवर येका दगडाला आंदळा झाल्याला पाय दणकून ठंचाळला गाडग्याची जाळी जीवाच्या करारावर सांबाळली जीवाला कळ सोडना. डोळ्चास्नी अंदारी आल्यागत झालं कासराभर कसंतरी चललो. मग वाईच बरं वाटलं खरं पाय दुकावला त्येंची कळ फुड चालू दिना. शपतीन तरी बाजार नकोसा झाला. हिंग्लजचा बाजार, मानसांची दांडगी वर्दळ. अगदी दमून बाजारात आलो. तवर पाटोपाट ही बी आली खरं 'हे' तीला बोललो न्हाई. न्हाईतर तिचं त्वांड सुटलं आसतं. आनि तिला वाईटबी वाटलं आसतं.

बाजार भीगीच भरला, वनवा लागल्या सारका, गाडगी फुका पासरीनं मागाय लागली. जळनाचं तरी पैसं निगत्यात काय न्हाई झालं ही आसती या म्हनून बरं, आक्का, दादा मामा करून गाडगी, लाटी, मांगं, पदरात घालतीया.

मला आडोळाची सवय म्हनूनशान हिनं एक भाकरी आनलीती ती मागच्या बाजूला व्हवून चावली.

बाजाराचा दिस कवा गेला कळलंच न्हाई वझं थोडकंच बांदलंत. दिस उतरतीला लागला अकीरचा

डेरा वळकोवर कुनाला तरी दिला. फुडच्या आईतवारी तरी हातात पैसं व्हतील.

इकरी झालीती. हिनं चुंबळीन त्वांड पुसलं आनि हुश्श ऽ ऽ करीत खाली बसली. येका येकीच हिची नदार माझ्या पायाकडं गेली तसी काकुळतीला येऊन म्हणाली, "किती पाय सुजवून घेतल्यासा?"

माज्याबी पायातनं आता कळ याला लागली होती. याद काडली म्हनूनशानच काय देवाला ठावं पाऊलबी सकाळच्यापरास सुजलाता.

बारक्या पिसवीतली रोजच्यागत येक आदेली हिनं माझ्या हातात ठेवली. आनकीन येक दित ती बोलली. "मी बाजार करून गावाकडं यीन. तुमी आज चालत जाऊ नकोसा मोटारीनं जावा पाऊल बेडकीवानी सुजलाया. थारा तरी कसा व्हतोय तुमाला?"

जाळी घेतली आनि मी हाललो. ही बाजारात गेली.

ही दर आईतवारी म्हनायची मोटारीनं जावा. आमचा बा मोटारीत बसला न्हाई तरी ल्योक तरी कुटचा बसतोय? दोन तीन टायमाला यस्टीनं जायाची खटपट केलो. यस्टीला बाजाराच्या मानसांची थप्पडच्या थप्पड! वाट बगून बगून जेवनवक्ताला घरान जायाची पाळी आलती. म्हनून त्येचा इचार कवाच केला न्हाई आनि गावाकडनं याचं म्हणजे बाजाराची गाडगी कुटं न्हायाची? वझ्याशिवाय जलमभर काय व्हायलं न्हाई येक गाडाव व्हतं तेबी असंच गेलं लगीन झाल्यापास्नं गाडवाचं नाव न्हाई. त्येचा एक दारात खुट्टा तेवडा हाय नावाला.

इस्टँडवर आलो मानसं कुटलीबी येवढी पिकल्यात देवाला ठावं. सर्व्या बाजाराची मानसं इथं आल्यालो. मला काय वाटना यस्टी गावल म्हनून. तवर एक यस्टी कुटनंतरी आली तिकडं मानसं पळाली ज्यादा गाडी सोडलीया' कुनीतरी म्हटलं आमच्या गांवचा

दुकानदार आन्ना तिथं व्हता तो गाडीत चडायला लागला मी मनाला म्हटलं, हिथं हुभारून कायबी व्हयाचं न्हाई गाडी कुनीकडनंबी जाऊ देत.

गरदीतनं मी कसं तरी चडलो. आनि बारीजवळ बसलो. आन्ना समोरल्या बाकड्यावर बसलाता.

आन्ना लई वाईट मानूस. सिफेद कपडं वापरायचा पन काय उपेग न्हाई. घानीतली पै सुदा जीभनं उचलून घियाला कमी करायचा न्हाई. भारी जिगट ! मी बारका तंबाकू एकदम घ्यायचा म्हनून ईस पैसाचा घेतला तर दोन दिसानं आठ आणं म्हनून सांगू लागला. माजं आयकूनच घिना. आपलंच खरं करायला लागला. मी मनाला ताळा केला. येवढ्या पैशानं काय मी मरणार न्हाई.

म्हंता म्हंता यस्टीचं इंजिन सुरु झालं तरी गाडी गचागच्च भरलीती. कायतरी नवीनच वाटायला लागलं. कदी न्हाई ते आज यस्टीत बसलो तो बसाय गादी कापसागत मऊ, काचाबी डेऱ्याच्या तळागत जाडच्या जाड. यस्टीचा पतरा तर आडघाच्या खापरीवानी ! आन्नानं इच्चारलं, "काय गोपाळा आज येस्टीतनं बरं ?"...

धुळ्ळा उडवीत यस्टी फर्लांगावर आली. कंडेक्टरानं घंटी मारली गाडी हुभारली तेवा इचारलं, "गाडीत तिकीट कोन घ्यायचंय का ?" मी हळूच आन्नाला इचारलं, 'आन्ना तुमाला तिकीट मिळालं काय ?" तर आन्ना बोलला, "सगळ्याना अगोदरच तिकीट दिल्यात" "मग माजंबी येक घ्या की" म्हनत मी हिनं दिल्याली आदेली आन्नापुढं केली.

"... आन्नानं कंडक्टरला सांगितलं कंडेक्टर चिडला भकल्यावानी कायच्या बाईच ब लाय लागला. म्हनाला, "म्हातान्या शानपण हाय काय न्हाई उतर खाली." जागती काय बोलून घ्यायच्या आगुदर पाय सांगाळीत खाली उतरलो. त्येच्या तोंडाला खंड नव्हता. खाली हुभारतो. तर त्येनं दुसऱ्यासनी तिकीटं दिली. मला काय ठावं या सव्र्यानी तिकीट फाडल्यात म्हनून.

पोरगं बरोबरीला आलं पन गावात अजून कुनाकडनं 'गोप्या तू आसा हाईस म्हनून घ्यायला न्हवतं. खरं ह्यांच्याकडनं शानपन ईचारून घेटलं त्येनतरी शानपन कुटं व्हतं. मनाला काईच्या बाईच व्हयाला लागलं. दिस पाक बुडलाता.

मी हिच्या बाईच आगुदर घरात टेकलो लक्ष्मू गाडगी बडवीत व्हता. बसलो खरं सडकनंच आलोय असं वाटाय लागलं. सडक आटपला झाली पायाला कळा सोसनात काय न्हाई न्हाई ते ईचार मनात याला लागलं आमचा लक्ष्मू कंडेक्टर व्हता आमना तर त्येनं यस्टीतच तिकीट दिलं आमनं. लक्ष्मूकडं बगितलं आनि लईच वाईट वाटलं. मनात म्हटलं "त्या कंडेक्टरला बी आसला परसंग ईल कवातरी". आनि शिगवर दिवा ठेवला.

पाय ठणकत व्हता तसंच डोस्कंबी. जीव नक्कोसा झालात. हिनं जेवतानं मिनत्या मिनत्या केल्या कायबाय बोलाय लागली दोन घास कसंतरी पोटात घातलं आनि हाललो.

घोंगडं घेतलं आनि दारातल्या वसरीत लवंडलो. काळोक झालाता दारातनंच यस्टी जायाची. लागनच इस्टँड व्हतं. तितलं झाड भुतागत वाटत व्हतं. आबाळात चांदन्या हिशेब न्हाई. तेवढ्या हन्या पापन्याची उघडझाप चालली ती येक बारी कमी कमी व्हातेली

• घरातनं येकदम नवा सिफेद डिरेस घालून भाईर आलो गाडवाच्या सदऱ्याजवळ यस्टी हुबी व्हती. अगदी नवी कोरा ! लक्ष्मून आनि त्येच्या मैतरानी यस्टीच्या टपावर गाडग्याच्या, घागरीच्या आनि डेऱ्यांच्या जाळ्या ठेवल्या व्हत्या, त्या गच्च बांदून लक्ष्मू मागच्या शिडीवरनं उतारला. येका बुकात काय तरी लिवून घेतलं. मी हिला म्हटलं, "आयकू आलं काय? वकोत व्हईल', तर पदर सावरीत ही म्हणाली, "यस्टी आमचीच हाय. घाई कशाला,

दुकानदार आन्ना तितं व्हता तो गाडीत चडायला लागला मी मनाला म्हटलं, हितं हुभारून कायबी व्हयाचं न्हाई गाडी कुनीकडनंबी जाऊ देत.

गरदीतनं मी कसं तरी चडलो. आनि बारीजवळ बसलो. आन्ना समोरल्या बाकडयावर बसलाता.

आन्ना लई वाईट मानूस. सिफेद कपडं वापरायचा पन काय उपेग न्हाई. घानीतली पैं मुदा जीभनं उचलून घियाला कमी करायचा न्हाई. भारी जिगट ! मी वारका तंबाकू एकदम घ्यायचा म्हनून ईस पैसाचा घेतला तर दोन दिसानं आठ आणं म्हनून सांगू लागला. माजं आयकूनच घिना. आपलंच खरं करायला लागला. मी मनाला ताळा केला. येवढया पैशानं काय मी मरणार न्हाई.

म्हंता म्हंता यस्टीचं इंजिन सुरु झालं तरी गाडी गचांगच्च भरलीती. कायतरी नवीनच वाटायला लागलं. कदी न्हाई ते आज यस्टीत बसलो तो बसाय गादी कापसागत मऊ, काचावी डेऱ्याच्या तळागत जाडच्या जाड. यस्टीचा पतरा तर आडचाच्या खापरीवानी ! आन्नानं इच्चारलं, "काय गोपाळा आज येस्टीतनं बरं ?"...

धुळ्ळा उडवीत यस्टी फर्लांगावर आली. कंडेक्टरानं घटी मारली गाडी हुभारली तेवा इचारलं, "गाडीत तिकीट कोन घ्यायचंय का ?" मी हळूच आन्नाला इचारलं, 'आन्ना तुमाला तिकीट मिळालं काय ?" तर आन्ना बोलला, "सगळयाना अगोदरच तिकीट दिल्यात." "मग माजंबी येक घ्या की" म्हनत मी हिनं दिल्याली आदेली आन्नापुढं केली.

"...आन्नानं कंडेक्टरला सांगितलं कंडेक्टर चिडला भकल्यावानी कायऱ्या बाईच बलाय लागला. म्हनाला, "म्हाताऱ्या शानपण हाय काय न्हाई उतर खाली." जास्ती काय बोलून घ्यायच्या आगुदर पाय मांगाळीत खाली उतरलो. त्येच्या तोंडाला खंड नव्हता. खाली हुभारतो. तर त्येनं दुसऱ्यास्नी तिकीटं दिली. मला काय ठावं या सर्व्यांनी तिकीट फाडल्यात म्हनून.

पोरगं बरोबरोला आलं पन गावात अजून कुनाकडनं 'गोप्या तू आसा हाईस म्हनून घ्यायला न्हवतं. खरं ह्यांच्याकडनं शानपन ईचारून घेटलं. त्येनतरी शानपन कुटं व्हतं. मनाला काईच्या बाईच व्हयाला लागलं. दिस पाक बुडलाता.

मी हिच्या बाईच आगुदर घरात टेकलो. लक्सू गाडगी बडवीत व्हता. बसलो खरं सडकनंच आलोय असं वाटाय लागलं. मडक आटपला झाली पायाला कळा सोसनात काय न्हाई न्हाई ते ईचार मनात याला लागलं आमचा लक्सू कंडेक्टर व्हला आसता तर त्येनं यस्टीतच तिकीट दिलं आसतं. लक्सूकडं बगितलं आनि लईच वाईट वाटलं. मनात म्हटलं "त्या कंडेक्टरला बी आसला परसंग ईल कधातरी", आनि शिगवर दिवा ठेवला.

पाय ठणकत व्हता तसच डोस्कबी. जीव नक्कोसा झालात. हिनं जेवतानं मिनत्या मिनत्या केल्या, कायबाय बोलाय लागली दोन घास कसंतरी पोटात घातलं आनि हाललो.

घोगंडं घेतलं आनि दारातल्या छपरात लवांडलो. काळोक झालाता दारातनंच यस्टी जायाची. लागूनच इस्टॅंड व्हतं. तितलं झाड भुतागत वाटत व्हतं. आबाळात चांदन्या हिशेब न्हाई तेवडया व्हत्या. पापऱ्यांची उघडझाप चाल्लं ती येकेक चांदनी कमी कमी व्हातेली.

• घरातनं येकदम नवा सिफेद डिरेस घालून भाईर आलो गाडवाच्या खुट्टयाजवळ यस्टी हुबी व्हती. अगदी नवी कोरा ! लक्सूनं आनि त्येच्या मैतरानी यस्टीच्या टपावर गाडग्यांच्या, घागरीच्या आनि डेऱ्यांच्या जाळया ठेवल्या व्हत्या. त्या गच्च बांदून लक्सू मागच्या शिडीवरनं उतारला. येका वकात काय तरी लिवून घेतलं. मी हिला म्हटलं, "आयकू आलं काय? वकोल व्हईल", तर पदर सावरीत ही म्हणाली, "यस्टी आमचीच हाय घाई कशाला,

बाजाराची मानसं जमू देत तरी."

"तू आगुदर गाडीत बस बगू" मी रागानच बोल्लो. मग ती गाडीत सगळ्यांच्या मागं दारापासी बसली. येकयेक मानसं जमायला लागली. येकेकाची वळक सुदा न्हवती. यस्टीसमोर लूत लागल्यालं कुतरं बसलतं. मी हारन वाजवून आवाज सोडला तरी उटना. थोडया येळानं बाजूला झालं.

"किती मानसं जमली ?" मानसाकडनी बगीतच मी हिला इचारलं.

"इस तीस व्हतील की." ही लोकाकडनं तिकीटाचं पैसं घेवून रंद तोंडाच्या गाडग्यात मापून ठेवत म्हणाली.

"हं गाडी दबवा आता" म्हनत ही जाग्यावर बसली.

मिनं समोरची कान्च पुसली आनि यस्टीचं इंजिन चालू केलं. गाडीनं जागा सोडला. धुळचा दणक्यानं उडत व्हता. वाटेवरची झाडे वेगानं माग जात व्हती. तवर आन्ना दुकानदार सडकनं जातेला दिसला. जवळ गेल्यावर हात केला तशी गाडी थांबिवली. "गोपाळा एक सीट घे." काकुळतीला येऊन म्हनाला. "मी फुल्ल हाय म्हनत आवाज काडला. आन्ना एकदोन फर्लांग मागं न्हायला.

यस्टी फुडं आली. तवर शेजारची म्हातारी दिसली. गाडी हुभी केली. "इटूच्या आई बस यस्टीत" तर ती म्हणाली, "गोपाळा माज्याकडं पैसं कमी हाईतरं." मी आवाज चडवून म्हनालो, "तुला पैश्याचं कोन इचारलय ? आईकलीसग इटूच्या आईला दार उगडून आत घे."

....आनि गाडी वेगात सोडत व्हतो .. खालची बाग मागं गेली .. बाजाराकडच्या हिरी आल्या...."

"च्या झालाय उटा" म्हनत हिनं तोंडावरचं घोंगडं काडलं आनि आत गेली. डोळं जड झालंतं. उघडझाप केली आनि गप्पच न्हायलो. जराशानं उटलो मेडीला टेकून बसलो. म्हंगावाकडनं यस्टी येत व्हती आन्ना इस्टँडवर थांबला व्हता. यस्टी हुभारली आन्ना आत चडला आनि घंटी वाजली.

शेळीची चोळी

पिलांनी दूध पिऊन टाकू नये म्हणून शेळीच्या सडांना पिशवी बांधतात. अशीच एक शेळी छोटया सुजाताने पाहिली. ती म्हणाली, "मावशी, ती बघ शेळीने चोळी घातली आहे"

नळ पाणी पिऊन येतो.

माझे आणि माझ्या लहान बहिणीचे जेवण झाल्यावर आम्ही हात धुवायला नळावर गेलो. पण पाणी यायला अवकाश होता. मी संगीताला म्हणाले, "थांब, नळाला पाणी यायला अजून अवकाश आहे."

तेव्हां संगीता म्हणाली, "नळ पण पाणी पिऊन येतो कां ग ?"

कु. प्रतिभा प्र. कुलकर्णी
पदवीपूर्व साहित्य

.... स्त्री ....

१) स्त्री ही पुरुषाची पडछाया आहे. तिला पकडण्याचा प्रयत्न कराल तर ती दूर पळेल व तिच्यापासून जितके दूर जाण्याचा प्रयत्न कराल तितकी ती अधिक जवळ येईल.

-ॲम्फर्ट

२) पत्नी म्हणजे परमेश्वराने दिलेली सर्वात मोठी देणगी होय.

३) प्रत्येक स्त्रीने जर आपल्या पतीला, पुत्राला किंवा भावाला युद्ध भूमीवर जाऊ दिले नाही तर कुठलाही देश युद्धाच्या फंदात पडणार नाही, युद्धे पुढे चालू ठेवू शकणार नाही.

-श्रीमती रुझवेल्ट

४) स्त्रीच्या डोळयांत कायद्यापेक्षाही अधिक शक्ती आहे. परंतु खऱ्या अर्थाने विचार करायला गेला तर तिच्या डोळयांतील अश्रूच अधिक प्रभावशाली आहेत.

-सेव्हिल

५) स्त्री ही पुरुषाचा खरा पोशाख आहे.

-कुराणे शरीफ

६) पुरुषाच्या जखमेवरील गुणकारी मलम म्हणजे स्त्री !

-लुकमान

७) घराची खरीखुरी शोभा स्त्री आहे. ज्या घरात स्त्री नाही त्याघरांत सुख व चैतन्य मुळीच नाही.

-वृदीसे शरीफ

८) स्त्री हे पुरुषाच्या जीवनातल अतिशय मधूर गीत आहे.

-कालीदास

९) स्त्री ही घराची खरी शोभा आहे. ज्या घरात स्त्री नाही त्यांत परमेश्वराचं पाऊल पडणार नाही.

-हरीसन

१०) स्त्री ही ईश्वराने आकाशांतून पुरुषाला बक्षिसादाखल दिलेली अत्याकर्षक वस्तू होय.

-शेक्सपीयर

संग्राहक-बी. एस्. भागोडी
पदवी पूर्व वाणिज्य

सर्व श्रेष्ठ संत
श्री ज्ञानेश्वर

कु. रंजना बेकनाळकर
द्वितीय वर्ष साहित्य

गुरुश्रेष्ठ जो वंद्य निवृत्तीदास ।
अलंकापुरी नित्य ज्याचा निवास ।
जयाची स्मृति शांतवी हो मनासी ।
नमो श्रीजगन्मान्य ज्ञानेश्वरासी ।

श्रीसंत ज्ञानेश्वरांचा जन्म ११९७ साली युवानाम संवत्सर वद्य अष्टमीस मध्यरात्री विठ्ठलपंत व रुक्मिणी-बाई यांच्या उदरी जन्म झाला ज्ञानेश्वरांचे घराणे यापूर्वी शेकडो वर्षे आपेगाव येथे वस्ती करून राहिले होते. पूर्व वयातच विठ्ठलपंतानी नाथपंथाची दीक्षा घेतली व वेद शास्त्रांचे अध्ययन केले. विवाहानंतरही विठ्ठलपंत पूर्वीप्रमाणे आपला नित्यक्रम करीत राहिले, साहजिकच रुक्मिणीबाईंना याचा विषाद वाटला. आपल्या पित्याला ही गोष्ट सांगताच. सिद्योपंत रुक्मिणी-बाईचे वडिल आपेगावास येवुन दाघाना आळंदीला घेवून गेले, पण विठ्ठलपंताची विरक्ती कमी न होता वाढली काशीस जाण्याची परवानगी पत्नीकडून न मिळाल्याने ते तसेच निघून गेले व स्वतः अविवाहीत आहोत असे रामनंद स्वामीना खोटच सांगून संन्यास दीक्षा घेतली.

थोडयाच दिवसात रामचंद स्वामी स्वतः यात्रा करीत फिरत असता आळंदीस आले. तेव्हा इतर स्त्रिया प्रमाणे रुक्मिणीबाई त्यांच्या दर्शनास गेली असता 'पुत्रवती भव' असा आशिर्वाद दिला. साहजिकच रुक्मिणीबाईना हसू आले. चौकशी अंति रामानंदाना आढळले की ज्याला आपण थोडयाच दिवसापूर्वी संन्यास दीक्षा दिली तोच गृहस्थ या बाईंचा पती. पुढे काशीस जाऊन स्वामिनी विठ्ठलपंताची चांगलीच कान उघडणी केली.

संन्यासानंतर पुन्हा गृहस्थाश्रमात प्रवेश केल्यामुळे आळंदीकर ब्राम्हणांनी त्यांना वाळीत टाकले. अशा परिस्थितीत त्यांना ४ अपत्ये झाली शके ११९५ साली निवृत्तीनाथ ११९७ साली ज्ञानेश्वर व ११९९ साल सोपानदेव व शके १२०१ साली मुक्ताबाई हे कन्यारत्न झाले. सनातनी कर्मठांनी त्याचा हरएक तऱ्हेचा छळ केला परंतु अंतरीची शांती अणुभरही ढळू दिली नाही. मुलांची मुंज करण्याची वये झाली तरी मुंज होईना म्हणून विठ्ठलपंताना खूप दुःख झाले. आळंदीकर ब्राह्मणवृंदाच्या मताने विठ्ठल पंत आणि रुक्मिणीबाईंनी प्रायश्चित भोगण्यासाठी गंगामातेला जीवन समर्पण केले.

अर्थात ही चारी भावंडे बहिष्कृत असून शिवाय अनाथही झाली. त्यांना ना घर ना दार. तथापि यास्थितीत ती परमेश्वराच्या प्रेमाचा आश्रय घेऊन राहिली या अवधितच त्यांनी अध्ययन केले व काही चमत्कार करून दाखवले हे पाहून त्यांना शुद्धीपत्र दिले. पण ते मिळाले तरी या भावंडानी संसारात लक्ष न घालता भक्तिमार्गाने व धर्माचरणाने अखंड प्रवास स्वीकारून काल निर्वाह करण्याचे ठरविले. त्यामुळे अनेक ठिकाणच्या लोकांशी संबंध येऊन अल्पवयातील त्यांची विद्वता व साधुशिलत्व पाहून लोकांना मोठे कौतुक वाटले. त्यांची किर्ती होऊ लागली.

याप्रमाणे परिभ्रमण करीत असता ही भावंडे प्रवरा तीरावरील नेवासे या गावी येऊन राहिली याच कालावधीत महाराष्ट्री यांची हृदये काबीज करणारी ज्ञानेश्वरी आणि अमृतानुभव हे दोन अद्वितीय ग्रंथ वयाच्या १२ ते १५ वर्षात लिहिले एका टोकाला कौटुंबिक दुर्दशा ! व दुसऱ्या टोकाला हे मान्यता वैभव. जगात ज्याचा छळ अधिक त्याला बळ अधिक 'Blood of the Martyr is the seed of the church. असे म्हणावे लागेल ज्ञानेश्वरांना जनतेला परमार्थ सांगण्याची इच्छा झाली तेव्हा त्यांनी गद्य टाकून पद्याचा स्वीकार केला व मूळ गीतेवरील ७०० श्लोकावर ९ हजार ओव्या सर्वसामान्याना समजव्या इतक्या सोप्या व रसाळ भाषेत पद्यमय लिहिल्या स्वतःच्या ग्रंथ कर्तृत्वाच्या गुणाची ज्ञानेश्वरांना पूर्ण जाणीव व आत्मविश्वास होता. या जाणिवेचा अनेक ठिकाणी त्यांनी उच्चारही केला आहे.

'तैसे शब्दाचे व्यापकपण । देखिजे असाधारण
पाहातया भावज्ञा फावती गुण चिंतामणीचे ।।

स्वतः ज्ञानेश्वर ज्ञानवादी असले तरी भक्तीमार्गी होते. ज्ञानावर अधिष्ठित झालेली भक्ति म्हणून त्यांच्या भक्तिला ज्ञानोत्तर भक्ति म्हणतात. ज्ञानेश्वरांचा आत्मविश्वास अतिशय होता. महाराष्ट्री यांची मने काबीज करण्याचा जणू त्यांनी विडाच उचलला, ते म्हणत.

' माझा मराठाचि बोल कौतुके । परि अमृता
तेही पैजा जिंके ।
ऐसी अक्षरें रसिकें । मेळवीन ।।

ज्ञानेश्वरांची बरोबरी करणारा प्रतिभासंपन्न कवी गेल्या सहाशे वर्षात झाला नाही आणि अद्यापही नाही. प्रतिभा ही रस आळविण्यापेक्षा अलंकाराच्या योजनेतच अधिक दिसून येऊ शकते ज्ञानेश्वरी हे गीताभाष्य असल्यामुळे त्यात सर्वत्र अनुस्यूत असा एकच एक रस तो शांत रस होय. ज्ञानेश्वरी ग्रंथ हा गीतेच्या अंगावर घेतलेला व तिचे अंगरक्षण करणारा असला तरी, अंगाचा सर्व बांधेसुदपणा यतार्थ प्रकट करून, त्याबरोबर शोभा निर्माण करणारा असाही एक अंगरखा आहे.

उत्तर भारतात जसा 'रामचरितमानस' हा ग्रंथ प्रसिद्ध झाला त्याप्रमाणे महाराष्ट्रात ज्ञानेश्वरी पूजनीय आहे. ज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ मंत्रग्रंथ आहे. त्याचे श्रद्धेने सातत्याने पठण, मनन करणाऱ्याला त्याचा प्रत्यय पटतो. ज्ञानेश्वरी ही दिव्यज्ञान देणारी द्रौपदीची थाळीच आहे. शांत रसाची वृष्टी करणारा, मेजवानी देणारा, अमृतालाही पूर्ण पणे पैजेने जिंकणाऱ्या ग्रंथासंबंधी संत नामदेवराय म्हणतात,

नामा म्हणे ग्रंथ श्रेष्ठ ज्ञानदेवी ।
एक तरी ओवी अनुभवावी ।।

ज्ञानेश्वराचे पसायदान सर्वश्रेष्ठ असून ते त्यांच्या उदात्त चारित्र्याचे द्योतक आहे. ज्ञानेश्वरांच्या ठायी साधुत्वाचा आणि पांडित्याचा सुंदर संगम होता. सर्व संताचे मुगटमनी, कवीत, कवी आणि विद्वानात त्यांचे विद्वत्व विलसत होते. त्यांना कैवल्याचा पुतळा, जीवीचा जिव्हाळा असे म्हणतात. आळंदीला ज्यांनी पंढरीचे स्थान मिळवून दिले त्यांनी समाजकंटकांचा आणि कर्मठांचा निषेध कधीच केला नाही. आपल्या ग्रंथी त्यांच्या विषयी अनुदाराचे उद्गारही काढले नाहीत. या उलट शास्त्राद्वारे वर्तन करण्याचा आदर्श सर्वांसमोर ठेऊन सांगितले,

अर्थात ही चारी भावंडे बहिष्कृत असून शिवाय अनाथही झाली. त्यांना ना घर ना दार. तथापि यास्थितीत ती परमेश्वराच्या प्रेमाचा आश्रय घेऊन राहिली या अवधितच त्यांनी अध्ययन केले व काही चमत्कार करून दाखवले हे पाहून त्यांना शुद्धीपत्र दिले. पण ते मिळाले तरी या भावंडानी संसारात लक्ष न घालता भक्तिमार्गाने व धर्माचरणाने अखंड प्रवास स्वीकारून काल निर्वाह करण्याचे ठरविले. त्यामुळे अनेक ठिकाणच्या लोकांशी संबंध येऊन अल्पवयातील त्यांची विद्वता व साधुशिलत्व पाहून लोकांना मोठे कौतुक वाटले. त्यांची किर्ती होऊ लागली.

याप्रमाणे परिभ्रमण करीत असता ही भावंडे प्रवरा तीरावरील नेवासे या गावी येऊन राहिली याच कालावधीत महाराष्ट्री यांची हृदये काबीज करणारी ज्ञानेश्वरी आणि अमृतानुभव हे दोन अद्वितीय ग्रंथ वयाच्या १२ ते १५ वर्षात लिहिले एका टोकाला कौटुंबिक दुर्दशा ! व दुसऱ्या टोकाला हे मान्यता वैभव. जगात ज्याचा छळ अधिक त्याला बळ अधिक 'Blood of the Martyr is the seed of the church. असं म्हणावे लागेल ज्ञानेश्वरांना जनतेला परमार्थ सांगण्याची इच्छा झाली तेव्हा त्यांनी गद्य टाकून पद्याचा स्वीकार केला व मूळ गीतेवरील ७०० श्लोकावर ९ हजार ओव्या सर्वसामान्यांना समजव्या इतक्या सोप्या व रसाळ भाषेत पद्यमय लिहिल्या स्वत:च्या ग्रंथ कर्तृत्वाच्या गुणाची ज्ञानेश्वरांना पूर्ण जाणीव व आत्मविश्वास होता. या जाणिवेचा अनेक ठिकाणी त्यांनी उच्चारही केला आहे.

'तैसे शब्दाचे व्यापकपण । देखिजे असाधारण
पाहातया भावज्ञा फावती गुण चिंतामणीचे ॥

स्वत: ज्ञानेश्वर ज्ञानवादी असले तरी भक्तीमार्गी होते. ज्ञानावर अधिष्ठित झालेली भक्ति म्हणून त्यांच्या भक्तिला ज्ञानोत्तर भक्ति म्हणतात. ज्ञानेश्वरांचा आत्मविश्वास अतिशय होता. महाराष्ट्री यांची मने काबीज करण्याचा जणू त्यांनी विडाच उचलला, ते म्हणत.

'माझा मराठाचि बोल कौतुके । परि अमृता
तेही पैजा जिंके ।
ऐसी अक्षरें रसिकें । मेळवीन ॥

ज्ञानेश्वरांची बरोबरी करणारा प्रतिभासंपन्न कवी गेल्या सहाशे वर्षात झाला नाही आणि अद्यापही नाही. प्रतिभा ही रस आळविण्यापेक्षा अलंकाराच्या योजनेत अधिक दिसून येऊ शकते ज्ञानेश्वरी हे गीताभाष्य असल्यामुळे त्यात सर्वत्र अनुस्यूत असा एकच एक रस तो शांत रस होय. ज्ञानेश्वरी ग्रंथ हा गीतेच्या अंगावर घेतलेला व तिचे अंगरक्षण करणारा असला तरी अंगाचा सर्व बांधेसुदपणा यतार्थ प्रकट करून, त्याबरोबर शोभा निर्माण करणारा असाही एक अंगरखा आहे.

उत्तर भारतात जसा 'रामचरितमानस' हा ग्रंथ प्रसिद्ध झाला त्याप्रमाणे महाराष्ट्रात ज्ञानेश्वरी पूजनीय आहे. ज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ मंत्रग्रंथ आहे. त्याचे श्रद्धेने सातत्याने पठण, मनन करणाऱ्याला त्याचा प्रत्यय पटतो. ज्ञानेश्वरी ही दिव्यज्ञान देणारी द्रौपदीची थाळीच आहे. शांत रसाची वृष्टी करणारा, मेजवानी देणारा, अमृतालाही पूर्ण पणे पैजेने जिंकणाऱ्या ग्रंथासंबंधी संत नामदेवराय म्हणतात,

नामा म्हणे ग्रंथ श्रेष्ठ ज्ञानदेवी ।
एक तरी ओवी अनुभवावी ॥

ज्ञानेश्वराचे पसायदान सर्वश्रेष्ठ असून ते त्यांच्या उदात्त चारित्र्याचे द्योतक आहे. ज्ञानेश्वरांच्या ठायी साधुत्वाचा आणि पांडित्याचा सुंदर संगम होता. सर्व संताचे मुगुटमनी, कवीत, कवी आणि विद्वानात त्यांचे विद्वत्व विलसत होते त्यांना कैवल्याचा पुतळा, जीवांचा जिव्हाळा असे म्हणतात. आळंदीला ज्यांनी पंढरीचे स्थान मिळवून दिले त्यांनी समाजकंटकांचा आणि कर्मठांचा निषेध कोठेच केला नाही. आपल्या ग्रंथी त्यांच्या विषयी अनुदाराचे उद्गारही काढले नाहीत. या उलट शास्त्राधार वर्तन करण्याचा आदर्श सर्वांसमोर ठेऊन सांगितले.

"शास्त्र म्हणेल ते सांडावे
ते राज्य ही तृण मानावे"

पुढील पिढयांना पुरणारा प्रकाश ग्रंथाद्वारे दिला त्यांची कवित्वशैली, भाषाशैली वर्णनशैली, अक्षरांची असामान्यत्व व अलंकार चातुर्य अत्यंत आकर्षण असून महाराष्ट्र शारदेच्या भांडारातून मुक्तकराने उधळलेली रत्ने वाटतात गुरुआज्ञेत स्वतंत्र्य प्रज्ञेने प्रगटविलेला 'अमृतानुभव' ग्रंथ खरोखरच अनुभवाचे अमृत आहे. संतश्रेष्ठ श्री ज्ञानेश्वर महाराजानी भागवत धर्ममंदिराचा पाया घातला, की ज्याचा पाया होण्याचे भाग्य तुकोबारायाना लाभले संतप्रदायात ज्ञानेश्वर व तुकाराम ही अद्वितीय जोडी म्हणून ओळखली जाते.

ज्ञानेश्वराना इतक्या लहान वयात ज्ञानेश्वरीसारखा ग्रंथ कसा लिहिता आला याविषयी आश्चर्य प्रकट करून ते ग्रंथ लेखनाच्या काळी चांगल्या प्रौढ वयाचे असावे आणि म्हणूनच इतके परिणतज्ञ असावे असे कांही लोक अनुमान करतात पण तेजाप्रमाणे बुद्धी व प्रतिभा ही ईश्वरीकृपेने आल्पवयातही प्राप्त व प्रकट होऊ शकतात याला प्रत्यंतर म्हणून असेही सांगता येईल की, बद्धीप्रमाणे धैर्य ही एक देणगी आहे आणि मराठेशाहीतील कर्तृत्वाच्या काळाचा इतिहास वाचला तर अल्पवयी मुले रणांगणावर जात. वाङ्मय क्षेत्रातले उदाहरण म्हणजे विष्णुशास्त्री चिपळूणकर यांनी निबंधमालेतले उत्तमोत्तम निबंध लिहिले किंवा बालकवी ठोंबरे यांनी आपल्या उत्तमोत्तम कविता लिहिल्या तेव्हा ते किती वयाचे होते ?

एकंदर पाहता ज्ञानेश्वरानी वेद, उपनिषेद, महाभारत इ. ग्रंथांचा चांगला परीचय करून घेतला होता, त्यांच्या अध्यापन गुरुविषयी विशेष माहिती मिळत नाही. परंतु याकामी निवृत्तीनाथांचे सहाय्य विशेष झाले. कारण निवृत्तीनाथाशिवाय इतर कोणाचाही वंदनपूर्वक उल्लेख गुरु म्हणून ज्ञानेश्वर करीत नाहीत. ज्ञानेश्वरीला खऱ्या अर्थाने मराठीतील 'ग्रंथराज' म्हटल्यास त्यात अतिशयोक्ती होणार नाही. तत्वज्ञान दृष्टीने उत्कृष्ट अद्वैत वेदांती, धर्मनिष्ठेने महान, भगवद्भक्त, वाङ्मयीन दृष्टीने अत्यंतश्रेष्ठ कवि आणि समकालीन संस्कृतीच्या दृष्टीने अत्यंत गाढे पंडीत अशा चार प्रमाणांनी ज्ञानेश्वरांचे महत्व वर्णिले जाते.

अल्पकाळात सर्व संत संप्रदायात श्रेष्ठ ठरून आणि आपले आता कार्य या इश लोकातील संपले हे जाणून संत ज्ञानेश्वरानी आपल्या वडील बंधूची परवानगी हट्टाने घेऊन कार्तिक वद्य १३, शके १२१२ दुर्मुख संवत्सरा दिवशी आळंदी येथे समाधी घेतली.

महमद रफी गाणे विसरला

माझ्या मावसबहिणीचा मुलगा समीर रेडिओच्या बटनांशी नेहमी चाळा करीत बसतो. एकदा सिलोनवर महमद रफीचे चांगले गाणे लागले होते. ते आतल्या खोलीत मी ऐकत होते. मध्येच एक सेकंद रेडिओ बंद पडला. मला वाटले समीरच खेळतोय बटनाशी. म्हणून मी आतूनच ओरडले, "काय केलं रे ?" समीर म्हणाला, "मी काही केलं नाही मावशी, रफीला पुढच गाणच आठवत नाही. त्याला मी काय करू ?"

कु. प्रतिभा प्र. कुलकर्णी
पदवीपूर्व साहित्य

या समान कोण तो बोला ?

सत्याचा चालन वाला । हा धन्य जोतिबा झाला ।
पतिताचा पालनवाला । हा धन्य महात्मा झाला ॥

जन्माचा मालाकार । कर्माची खडी तल्वार ।
जनतेचा जागा शेर । त्या समान कोण तो बोला ॥१॥

बोलेची रोकड मेख। चालीची कणखर रेख ।
सत्याचा पाठी राखा । धर्मांचा की जिव्हाळा ॥२॥

धन्य धन्य जोतिफुलारी । शाद्बीकासीं झाला भारी ।
दिन दुबळयांचा कैवारी । किती वानु त्याचा लीला । ३॥

किती झाले जे च्छळ सगळे । परि हांसूनि ते गिळियेले ।
लोकभ्रम निर्दाळीले । वर्णाश्रम केला उजाळा ॥४॥

वेदानीं देव चोरीला । बुव्वांनीं धर्म बाटविला ।
शहाण्यांशी संशयी झाला । मग धन्य जोति उदेला ॥५॥

कुणी शिकुन शहाणे ठरले । कुणी विकुन पुढारी बनलें ।
कुणी भिकुन महात्मे झाले । परि सगळा सेवक विरळा ॥६॥

महाराष्ट्र ज्ञानेशाचा । महाराष्ट्र तो तुकयाचा ।
जोतीबा हा लोकांचा । महाराष्ट्र सुधारक आगळा ॥७॥

कर्मवीर-विठ्ठल रामजी शिंदे

महिला वर्ष सांगता समारंभ

मा. प्रा. नसीमा पठाण

मृत्युंजयकार – श्री. शिवाजीराव सावंत
बोलत असता.

काही समारंभ
काही प्रसंग

निरोप देत असता

कविसम्मेलनातील कवी

मा. पताडेसो.

- जवान -

तानाजी भिमराव तानवडे

अेस. अेस. खोराटे

दत्तात्रय संतराम पाटील

विजयी वक्ता

विजय देसाई

आंतर विद्यापीठ ५००० मी. ३ रा क्रमांक

के. अेस. मोहिते

आमचा जनरल सेक्रेटरी

श्री. तानाजी पेडणेकर

कवेत अजुनी !

कवेत अजुनी अंधाराच्या,
उत्तुंग मनोरे गिरी शिखरांचे,
सागरातुनी त्या गरगणारे
शांतच का पण अगणित भवरे ॥१॥

कवेत अजुनी निशाराणीच्या,
शांतच होत्या लता पल्लवी
कुजबुजणारा कळ्या फुलांशी
हसरा वारा अजुन ही भिजुनी ॥२॥

कवेत अजुनी काळोखाच्या
स्वप्न सोनेरी तरंगायाची,
तिच्या गुलाबी मांगल्याची
कडा ढगांना पावित्र्याची ! ॥३॥

सुलोचना मेवेकर
पदवीपूर्व साहित्य

प्रीत !

उमलते कळी वेलीवरुनी
तू पाहसी डोळे भरुनी
की पाहसी भाव दूरवरुनी
हासरी लाजरी प्रीत मुग्ध ही ॥१॥

सरसर फुलते मनामनावरी
भावभक्तीचे खरे मोरपीस हे
जुळेल कारे सूर सुरांशी
पहात बसे मी धुंद होऊनी ॥२॥

पक्षी सुस्वर गात असता
रेषा क्षितीजी रंगत रहाते
दंग होते मी स्वप्नासंगे
जोडशील कारे प्रीतीधागे ? ॥३॥

कु. एस डी. कुलकर्णी
पदवीपूर्व साहित्य

आयुष्याच्या वाटेवर

आयुष्याच्या वाटेवर लाल कंदिल चमकत आहे
धडपडणाऱ्या जीवनाची गोळाबेरीज शून्य आहे
कर्तव्याचे ओझे वाहून मोठे कुबड निघत आहे
आयुष्य हे काठी टेकीत मागे मागे सरत आहे
जगात आलो मुठी आवळून आणले काय दाखवित आहे.
तरी पण जाता-जाता दोनच गोष्टी ठेवणार आहे
आशेचा एक किरण नवी दिशा दाखवित आहे
परंतु या वाटेवर अवघड असा घाट आहे
अवघड घाट चढता-चढता तोंडात फेस येणार आहे.
याच अर्ध्या रस्त्यावर माझी ज्योत विझणार आहे.

पी. जे. पाटील
प्रथम वर्ष साहित्य

एक

एक पैसा घेण्याचा
एक पैसा देण्याचा
एक पैसा जरासा
वाटेल तेथे वापरायचा

एक पेला (दारुचा) घेण्याचा
एक पेला देण्याचा
एक पेला घ्यायचा
वाटेल तेथे लोळायचा

एक दोस्ती असायची
एक दोस्ती नसायची
एक दोस्ती असेच की
मधल्यानीच तोडायची

बी. जी. हिरेमठ
प्रथम पर्ष वाणिज्य

तुलाच मी रे !

माझ्या ह्या दोन शब्दानी;
तुझ्याभोवती घालीन महिरप !
कसे काय रे त्यात परी,
सामावेल ते सुंदर रूप ! ॥१॥

तुझ्याविना रे अपुरी सृष्टी !
तुला पहाते स्मीत हास्यात,
होते रे धुंद माझी दृष्टी !
पहाते तेथे तुझीच मूर्ती ॥२॥

माझे मन सतत गाते,
म्हणते तुला साठवावे !
हळूच माझे मिटता लोचन
तुलाच मी रे आठवावे !!

कु. भुतकर यू. डी.
पदवीपूर्व साहित्य

दोन रात्री

एक रात्र अशी येते
हवे हवे ते देऊन जाते
मोरपंखी स्वप्नामध्ये
मन तेव्हा धुंद असते

एक रात्र अशी येते
उर मारखे जाळीत असते
पापण्यांच्या कडामधूनी
दुःख सारखे लोंबत असते

पी. जे. पाटील
प्रथम वर्ष साहित्य

२१ शब्द

गात उषेचे गान
देव देवूनि दान
शब्दा ठरविशी तू ...
त्या देवा महान !

दर्प ओलिचा त्यात
साठवुनि तू जात
नव्या सुगंधाची ज्योत --
नवी मने पेटवित !

शैलज पाटील
द्वितीय वर्ष साहित्य

सहा कविता

बि. मा. पुरंदे
तृतीय वर्ष साहित्य

१

तसबीर जी दिसत नाही ती
रिकाम्या चौकटीत बसवलेली अदृश्य
जशी वाटली तशी उभारलेली
समोर थोडी फुले
आणि मदिरेच्या रिकाम्या बाटल्या
दवा आणि इतर! धूळ खात पडलेले.
धार गेलेले पाते
डोळे उघडेच न लवणारे पाते
तरी डोळ्यात दोन ज्योती पेटतेल्या
तसबीर जी रंगवीत नाही ती
रिकाम्या चौकटीत उभी,
अदृश्य !!

२

चांदणीच्या काळचा आभाळाला
पहाटे वेदना झाली
तेव्हा तो जन्मला
बाप चालला वेदनेच्या ठिणग्या पेरून
·· तशाच घेऊन
एक एक अंकुर फुटताना
अंग अंग शहारले तेव्हा
साऱ्यांचीच गैरसोय झाली
सारं कळून सुद्धा अज्ञानावर उभारलो
मी मी म्हणता संध्याकाळ झाला
तेव्हा तिला वेदना होऊन शांत झाली.

३

त्याचा झेंडा हातात घ्यायचा ठरविले
त्याच्या मागून जायचे हेही ठरविले
त्याची प्रतिमा–
त्याची हालचाल–
हेच ध्येय मानायचे ठरविले
त्याला आमच्यातून सोडायचे नाही
हेही ठरविले
....तेव्हा आम्ही त्याला
माती देऊन येत होतो !

४

त्याला दिलाच आहे खांदा
आता पवित्र करायचं ठरविलंय
तू इच्छापूर्ती केलीस
दुसऱ्याच्या इच्छेचा बळी घेऊन;
फूल तोडण्यासाठी लावलेस हात
ते कुस्करणारे.
···अन् गेलास कल्लोळ उठवित
गाठावया शांती
प्रत्येकजण खुणा पाही
मागे राखून गेलेले रडणारे जीव
हेही काही खोटे नाही
त्याला दिलाच आहे खांदा
आता पवित्र करायचं ठरविलंय
चौघातला एक मी
कुणी रडणे सोडून येणार नाही !

५

रिकाम्या घड्यात कुणी अंधार भरला
तुडुंब अगदी डोहासारखा,
डोळ्याने पहावेना व डोळा
त्यात गळ्याला आलेली
विव्हळणारी गर्भार चांदणी
वाऱ्यावर शहारत राहिली
कुजबुजताना मन कुठे तरी
घडा कलंडला पश्चिमेला
तेव्हा तिने एक
सुटकेचा निश्वास टाकला

६

फळं उतरल्यावर
झाड समाधीला लागले
सर्व पाने फेकून देऊन !
··· नंतर त्याला
चैतन्याचे चिगोरे फुटले.

प्रीत

प्रीत म्हणायची,
"अलंकार कशाला हवेत,
जोवर गळ्यात तुझे हात."
तीच आता म्हणते,
"जळ्ळा मेला जन्म आमचा,
फुटका मणी नाही गळ्यात" ।१॥

प्रीत म्हणायची,
"चंद्रसूर्य कशाला हा पसारा
जोवर समोर आहे तुझा चेहरा."
तीच आता म्हणते,
"काय दरिद्री संसार हा,
दिव्याला रॉकेल सुद्धा नाही जरा" ॥२॥

प्रीत म्हणायची–
"डोळ्यात श्वासात मनात तू"
पोराचं लेंढार सांभाळीत,
तीच आता ओरडते
"लेकुरं उदंड करून,
नामा निराळा झालास तू" ॥३॥

आर. एन. देवाडे
प्रथम वर्ष साहित्य

जखम

एक जखम सलते आहे
मानवतेच्या हृदयांत
मानवानेच जन्माला घातलेली,
अखंड भळभळ वाहत राहणारी
पण,
ही जखम भरण्या नाही मार्ग,
नाही रस्ता,
कारण,
जर--
नसते हे जखमी,
नसती ही जखम,
तर--
मिळाल्या नसत्या त्यांना आलिशान गाड्या
उभारल्या नसत्या त्यांच्या माड्या
म्हणून
त्यांना हवी आहे
ही जखम दारिद्र्याची
विश्वांतापर्यंत वाहात राहणारी.

रामचंद्र हागळे
प्रथम वर्ष साहित्य

आमच्या यल्लूचे डोळे

बट्टीत बसणाऱ्या देवाचं 'जग' डोक्यावर
घेऊन जगतांना; धौंडक्याच्या तालावर
लाचारीची गाणी म्हणतांना, तुमचे स्वर
विकले जातात क्षणाक्षणाला
जाणीव नाहिय् तुम्हाला …
कशाच खितपत पडण्यासाठी तुमच्या
मनाला अन् तनाला हाव लावलीय …?

सांगणार एक अन दाखवणार 'देक'
असे न्याय देतानांच अन्याय करतात !
हा फळाशानं काळीज कापणारा समाज,
तुमच्या मण्यांच्या चिवट दोऱ्यात गुंफलेल्या
शुभ्र मण्यांना तडा देतोय् …
काय तो तुम्हाला हवा वाटतोय .. ?

निसर्गाच्या आडवेपणावर बाधा आणून
कसाई करणारा समाज. मांगल्याने जगू
देणार नाही तुम्हाला .. माय हो ऽ !
स्वतःच्याच हातांनी अन् मातांनी
नरकाचा धांगडधिंगाणा करावयास त्या
अधमांचे पाय धरलेत; नरडयावर ठेवण्यास! !
तरीही तुझे पावित्र्य शोधणारे डोळे
'यल्लू' झाकलेत …? .. ? … ?
कशाने ?

श्यामलकान्त गवस
द्वितीय वर्ष साहित्य

प्रवासी

एकटेच यायचे आहे.
एकटेच जायचे आहे.
प्रवास आपला संपवून,
एकटेच परतायचे आहे ॥१॥

प्रवासी आपण काळाचे
जीवन हे जगायचे
बंध हे सारे तोडून,
सारे येथून जायचे ॥२॥

निंदा स्तुति करूनही,
काय मिळवायचे आहे ?
आज ना उद्या प्रवाशाला,
मातीतच मिळायचे आहे ॥३॥

आर. एन. देवार्डे
प्रथम वर्ष साहित्य

बेलबॉटम ! नव्हे, नव्हे झाडू….!

स्वच्छता सप्ताहाचा
कॉलेजकडे आदेश आला
लगच त्यावर एका हिरोने
आपला रिपोर्ट पाठवून दिला
कॉलेज मधल्या सफाईची
तुम्ही काळजी करू नका
आवार साफ करण्यासाठी
'झाडू' मुळ च पाठवू नका
कॉलेज आवार आणिक
रस्ते एकदम स्वच्छ आहेत
मॅक्सीज आणि बेलबॉटमस्
तेच काम करीत आहेत

जांबोणी के. आर.
तृतीय वर्ष साहित्य

ध्येय गीत

आशा-आकांक्षांचा होमकुंड करून
पेटत्या लखलखत्या ज्वालांतून
जातो आहे सूर मारून ...
तरी पण --
पडतो आणिक धगधगत्या निखाऱ्यात
उठतो धडपडत
शुद्धी नसते जखमांची !
बेशुद्धी असते जगण्याची

शोधु लागतो दुसरा मार्ग
पडतो आणिक काटचाकुटचात
रक्त उडते आसमंतात
तरी पण करतो ...
मरणावर मात ...!
जगण्याची यातायात

हाडा मासांचा जिवंत सांगाडा
टीचभर पोटाचा... खळगा भरण्यासाठी-!
करतो आहे आटापिटा
पेरलेल्या यंत्रांचे बीज
खाक करून टाकीत....
हृदयाच्या खोल खोल जागेत
कॅन्सर येतो...
मृत्युचे धोंडे फेकीत ...!

दारिद्र्याच्या होमकुंडात
होरपळून जातोय
ध्येयाची राख करून
नयनदीप मिटू पहातात.
करूनी चितेची शिदोरी

यशवंत
द्वितीय वर्ष साहित्य

सोबत प्रकाशाची

महान अशा काळचारात्री
मिटलेल्या त्या माझ्या नेत्री;
विणली जाळी दुःखस्वप्नांची
बिलगुनी राहे देहालागी;
काली छाया विपरिताची! ॥१॥

सारी झाली आपली परकी
नाही सोबत उरली साथ,
ह्या आयुष्याला बसला ताण
हातात तुझ्या होते कळसूत्र
प्रकाशाचा दिसेना झोत ॥२॥

त्याचे भान कधीच नव्हते
वाटचालीत ह्या जीवनभरच्या
क्षणी एका जाणीवेच्या
अवघे त्राण निघून चालले
अंधाराचे राज्य पसरले ॥३॥

कु. आशा कृ. देशपांडे
पदवीपूर्व साहित्य

रूप तुझे

रूप तुझे हवे हवे
वेडचापरी मन धावे
संगतीत तुझ्या प्रिये
दिवाळीचे लाख दिवे

बी. के. देसाई
द्वितीय वर्ष साहित्य

एक दिवस असा येतो

एक दिवस असा येतो
अन् तसाच निघून जातो
कल्पनेच्या भरारी घेवून
निराशेच्या आहारी जावून
मन भावविश्वात रमून जाते
अन् जागीच थबकुन राहते
अमृत कण सेवुनी
आनंद मिळवीन मी जीवनी
कुशीत घेई क्षणात रजनी
झोपी गेलेली जागी होउनी
भाव मनाचे विरुन गेले
नरळत होते ते मांगल्याचे
एक दिवस असाच येतो
अन् मनास चटका लावून जातो.

कु. रंजना बेकनाळकर
द्वितीय वर्ष साहित्य

नयन तुझे

भोळे भावडे नयन तुझे
खोडकर पडसाचे
तयावरी खुलत्या भुवया
भासे धनुष्य नभीचे
लाल चुटुक ओठ तुझे
देठ फुलल्या प्राजक्ताचे
वदना वरती स्मित चमके
गाली गोड खळचांचे

बी. के. देसाई
द्वितीय वर्ष साहित्य

वाटचाल

वेदना तुझी तीच माझी
वेदना माझी तीच तुझी
सुखदुःखे दोन मनांची,

एक वेडे मन हसते
दुसरे मन रडवेलें दिसते
रडवेल्या मनास तू हसवायचे असते

मृगजळाशी करितो मी वाटचाल
जेथे-तेथे मम होते पिछेहाट
न फसवणार तर हृदय देतो दान;

जी वाटचाल मी हाकतो आहे
त्यास तुझी उमंग साथ दे
प्रेम, श्रद्धा, विश्वास अन् मैत्री
हेच मजसी जीवन असू दे–

खूप दिवस माझ्या मनांत होतं
मला-तुझशी सांगायचं होतं
माझ्या डोळ्यावरील नेत्रकटाक्षांना
तुझ्या रेशमी हातांनी आकार दे!

कु. शैलाजी केसरकर
पदवीपूर्व वाणिज्य

पक्षी

हिरव्या गर्द रानात गात होता पक्षी
सुंदर संगीताची नसे बिचाऱ्या साक्षी

किर्र झाडीत हरवला पक्षी
मधुर गितांनी गगन भेदीशी

सुख तुझे गाण्याचे निळसर
पख तुझे जगांत विशाल

मंजुळ गितांच्या स्मृती
ठेविशी माझ्या हृदयात

एकवेळ भरारी घेऊन
सांगशील का मज कुठे गेलास ?

वाटते मज तुजकडे यावे
तुझ्या प्रीतीत रमावे

झेप घे मजकडे करता विहार
तुजसाठी मनी माझ्या होई विरह

मित्रा विसरलास का मजला ?
वाऱ्याशी खेळता झिमा

शामराव आप्पाजी देसाई
द्वितीय वर्ष साहित्य

फूल

ओल्याचिंब रानावरती प्रातःकाळी
गोड गुलाबी गालीच्यावरती
टपोऱ्या चंदेरी दवबिंदुवरती
पहुडलो होतो एके वेळी

मोहरल्या चिमुकल्या वेलीवरती
सुगंधी कळी उमलत होती
प्रातःकाळच्या गार पवनाने
बागडत होती वेळी वरती

अरुणोदयाच्या कोवळ्या किरणांनी
सुमधुर फुलामध्ये प्रविष्ठरली ती
भोवताली भ्रमर भिरभिरत होते
हसविले तिजला पक्षी कुंजनांनी

वाटले मज पक्षांनी गातच रहावे
कोमल कळीशी गोड हसावे
पण ! कुणि तोडले त्या कळीला
मातीशी केले मीलन तिचे

शामराव आप्पाजी देसाई
द्वितीय वर्ष साहित्य

मा. प्राचार्य व मा. पताडेसो.
यांच्या सह वसतिगृहातील विद्यार्थी

मा. प्राचार्यांसमवेत संपादक मंडळ

वास्तू विस्तारणी करण

प्रजासत्ताक दिन
प्रमुख पाहुणे – मा. दादासो देसाई

मा. प्राचार्यांसह जिमखाना सदस्य

हे मर्द

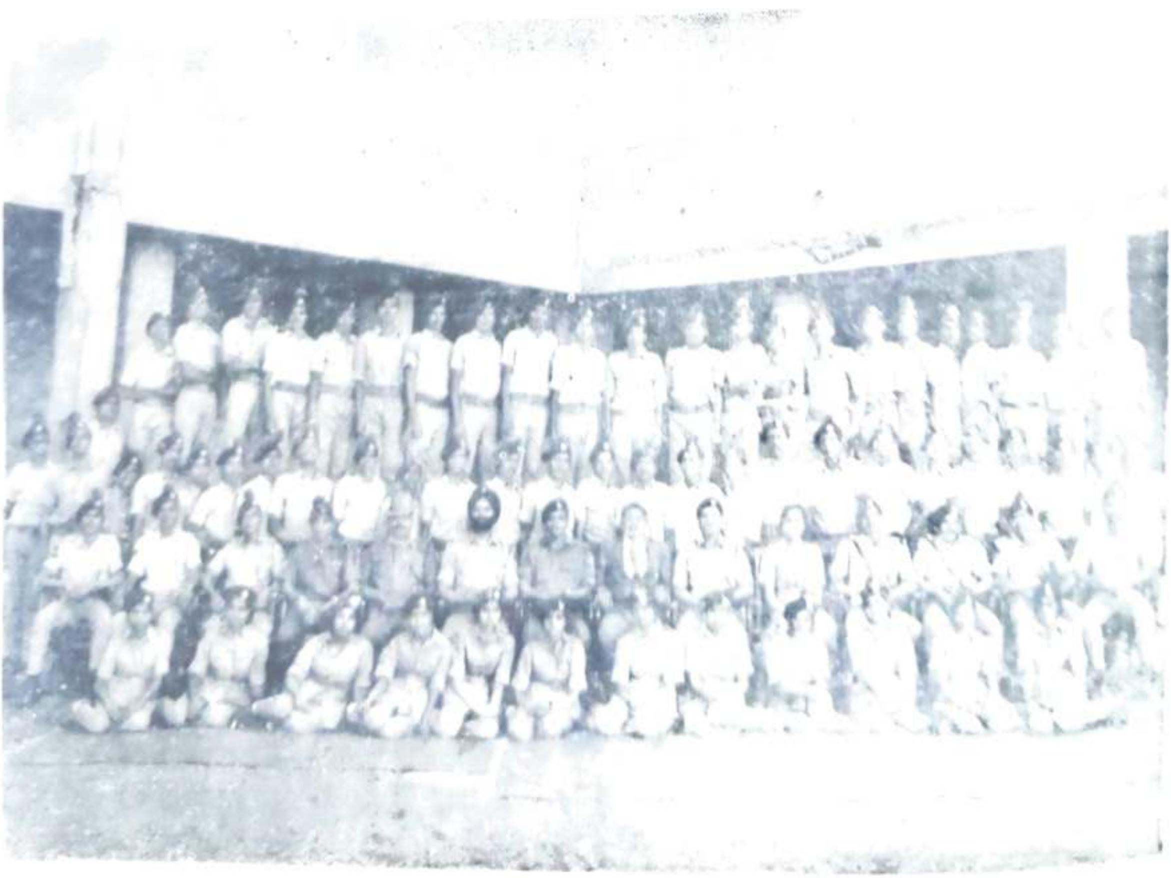

मा. प्राचार्यांसह एन. सी. सी. विद्यार्थी – विद्यार्थिनी

हिन्दी विभाग

अमृत-गीत तुम रचो कलानिधि ।
बुनो कल्पना की जाली,
तिमिर-ज्योति की समर भूमि का
मैं चारण, मैं वैताली ।

— दिनकर

प्राध्यापक वर्ग

१)	प्राचार्य बी. बी. देशमुख M.A.	मराठी प्रमुख
२)	प्रा. डॉ. एम्. जी. गोकाककर M.A.,B.Ed.,Ph.D.	हिंदी प्रमुख
३)	,, सौ. एम्. एम्. जगताप M.A.	हिंदी
४)	,, व्ही. एस्. बर्वे M.A.	मराठी
५)	,, सौ. एम्. एन्. कोटीभास्कर M.A.	मराठी–हिंदी
६)	,, एन्. आर्. दुडगेकर M.A.,LL.B.	इंग्रजी–प्रमुख
७)	,, के. बी. केसरकर M.A.,B.Ed.,T.D.	इंग्रजी
८)	,, व्ही. एम्. पाटील M.A.	इंग्रजी
९)	,, एस्. टी. जाधव M.A.	अर्थशास्त्र प्रमुख
१०)	,, ए. ए. पोवार M.A.	अर्थशास्त्र
११)	,, के. व्ही. कुराडे M.A.	अर्थशास्त्र-समाजशास्त्र प्रमुख
१२)	,, व्ही. एन्. गजेंद्रगड M.A.	समाजशास्त्र-राज्यशास्त्र प्रमुख
१३)	,, बी. के. सोरटे M.A.	मानसशास्त्र प्रमुख
१४)	,, एल्. एम्. शहा M.Com.M.A.	वाणिज्य विभाग प्रमुख
१५)	,, सी. एस्. गवसणे M.Cam.	,,
१६)	,, पी. जी. कुलकर्णी, पार्टटाईम F.C.A.	,,
१७)	,, ए. एस्. मुधोळे ,, M.Sc.	,,
१८)	,, डी. के. दंडगे ,, B.A.LL.B.	,,
१९)	,, एस्. एस्. जोशी ,, M.A.	भूगोल
२०)	,, ए. एस. नाळे B.A.,H.D.P.Ed.	शारीरिक शिक्षण

कार्यालयीन कर्मचारी वर्ग

१)	श्री जे. ए. सबनीस B.A.	अधिक्षक
२)	,, टी. ए. पाटील B.Sc.,B.Lib.Sc.	ग्रंथपाल
३)	,, व्ही. एम्. गवळी	लेखनिक
४)	,, बी. एम्. मोहिते B.Com.	,,
५)	,, बी. बी. पुंडपळ M,Com.	,,
६)	,, बी. डी. रेगडे	,,
७)	कु. पी. जी. चोथे B.Com.	,,
८)	श्री. बी. आय्. रामपूरे	मुख्य शिपाई
९)	,, एम्. एस्. गवळी	,,
१०)	,, पी. के. जाधव	,,
११)	,, बी. एस्. सावंत	,,
१२)	,, डी. एम्. मोरे	,,

आधुनिक युग की चेतना

' रश्मिरथी '

कु. कुलकर्णी व्ही. जी.

तृतीय वर्ष साहित्य

[illegible] कवि [illegible]सिंह 'दिनकर' का जन्म [illegible] जिले में सिमरिया नामक ग्राम [illegible] का सम्पूर्ण जीवन संघर्ष का रहा [illegible] के जीवन का मुख्य भाग [illegible] के राष्ट्रीय कवियों में दिनकर [illegible] में लिया जाता है। ललकार [illegible] और क्षिप्र बुद्धि इन [illegible] व्यक्तित्व दिखायी देता है। [illegible] आत्मविश्वास व्यक्तित्व का प्रभुत्व [illegible] दिनकरजी में क्रोध और [illegible] है। उनमें अक्खड़ देहाती के [illegible]

[illegible] उस धारा से हुआ जो भारतेन्दु [illegible] त्रिपाठी, सुभद्राकुमारी [illegible] और बालकृष्ण शर्मा [illegible] थी। दिनकर और [illegible] से प्रभावित थे।

[illegible] कोमलता और संयम [illegible] वैसेही निराला और दिनकर [illegible] और प्रभुत्व की याद आती है" [illegible] दिनकर का व्यक्तित्व स्पष्ट करती है।

दिनकर का पूरा व्यक्तित्व उनके प्रबंध काव्यों में मिलता है। 'रश्मिरथी', 'उर्वशी', 'कुरुक्षेत्र' आदि में विचार-विमर्श, चरित्रों का तेज, ओज, नीति से भरी सूक्तियाँ इत्यादि की प्राप्ति होती है। "'मनुष्य अपने भाग्य का आप निर्माता है,'' इस मार्क्सवादी विचार के कवि हैं।

'रश्मिरथी' आधुनिक युग-चेतना का काव्य है। यह युग दलितों और उपेक्षितों के उद्धार का युग है, मानवीय गुणों की पहचान का युग है। उपेक्षित कर्ण के उद्धारके लिए कथा-प्रसंगों के साथ अपने काव्य-शिल्प और वर्णन से जो संदेश दिया है वह पठनीय है। 'रश्मिरथी' सामाजिक जीवन के अभिशापों को मिटाने के लिये लिखा हुआ काव्य है। 'रश्मिरथी' काव्य का नामकरण भी कवि ने कर्ण को पुण्य, प्रताप का केन्द्र मानकर श्रद्धा से किया है। रश्मिरथी का कर्ण-अपनी धर्मनिष्ठा, दानशीलता, तितिक्षा, कृतज्ञता, अटूट मैत्रिभावना आदि श्रेष्ठ गुणों से युक्त है। वह धर्मनिष्ठ और दानशीलता को जीवन की सम्पत्ति मानता है, मृत्यु के समय में भी वह पुण्य-प्रताप को पुकारते हुए गर्व से कहता है–

आधुनिक युग की चेतना

' रश्मिरथी '

कु. कुलकर्णी व्ही. जी.
तृतीय वर्ष साहित्य

राष्ट्रीय कवि रामधारीसिंह 'दिनकर' का जन्म १९१६ साल में मुंगेर जिले में सिमरिया नामक ग्राम में हुआ। दिनकर का समस्त जीवन संघर्ष का रहा है, इसलिए संघर्ष दिनकर के जीवन का मुख्य भाग बन गया है। भारत के राष्ट्रीय कवियों में दिनकर जी का नाम बडे आदर से लिया जाता है। ललकार भरी बुलन्द आवाज, तेज चाल और क्षिप्र बुद्धि इन बाह्य गुणों से उनका व्यक्तित्व दिखायी देता है। स्वाभिमान और आत्मविश्वास व्यक्तित्व का प्रभुत्व प्रस्थापित करते हैं। दिनकरजी में क्रोध और भावुकता दोनों का मिश्रण है। उनमें जखडे देहाती के संस्कार प्रबल है।

दिनकर का उदय उस धारा से हुआ जो भारतेन्दु मैथिलीशरण, रामनरेश त्रिपाठी, सुभद्राकुमारी चौहान, माखनलाल चतुर्वेदी और बालकृष्ण शर्मा नवीन से होकर बहती आ रही थी। दिनकर और बच्चन दोनों ही उर्दू काव्य से प्रभावित थे।

"जैसे पंतजी को देखकर कोमलता और संयम का प्रभाव उत्पन्न होता है; वैसेही निराला और दिनकर के दर्शन मात्र से पौरुष और प्रभुत्व की याद आती है" यह वर्माजी की उक्ति दिनकर का व्यक्तित्व स्पष्ट करती है।

दिनकर का पूरा व्यक्तित्व उनके प्रबंध काव्यों में मिलता है। 'रश्मिरथी', 'उर्वशी', 'कुरुक्षेत्र' आदि में विचार-विमर्श, चरित्रों का तेज, ओज, नीति से भरी सूक्तियाँ इत्यादि की प्राप्ति होती है। "मनुष्य अपने भाग्य का आप निर्माता है," इस मार्क्सवादी विचार के कवि हैं।

'रश्मिरथी' आधुनिक युग-चेतना का काव्य है। यह युग दलितों और उपेक्षितों के उद्धार का युग है, मानवीय गुणों की पहचान का युग है। उपेक्षित कर्ण के उद्धारके लिए कथा-प्रसंगों के साथ अपने काव्य-शिल्प और वर्णन से जो संदेश दिया है वह पठनीय है। 'रश्मिरथी' सामाजिक जीवन के अभिशापों को मिटाने के लियें लिखा हुआ काव्य है। 'रश्मिरथी' काव्य का नामकरण भी कवि ने कर्ण को पुण्य, प्रताप का केन्द्र मानकर श्रद्धा से किया है। रश्मिरथी का कर्ण-अपनी धर्मनिष्ठा, दानशीलता, तितिक्षा, कृतज्ञता, अटूट मैत्रिभावना आदि श्रेष्ठ गुणों से युक्त है। वह धर्मनिष्ठ और दानशीलता को जीवन की सम्पत्ति मानता है, मृत्यु के समय में भी वह पुण्य-प्रताप को पुकारते हुए गर्व से कहता है-

"तपस्या रोचिभूषित आ रहा हूँ
चढ़ा मैं रश्मि-रथ पर आ रहा हूँ।"

कविवर दिनकर ने कर्ण के इन्हीं गुणों को सामने रखकर काव्य मे अंकित किया है।

'रश्मिरथी' में कवि ने मनुष्य को श्रेष्ठता, जाति, कुल से मिलती नही ऐसा कहा है। जिन्हें और कोई सहारा नहीं वे ही जाति का नाम लेते हैं।—

जाति जाति रटते, उनकी पूँजी केवला पाखण्ड।
मैं क्या जानूं जाति जाति हैं, ये मेरे भुजदण्ड ।।

'रश्मिरथी' का कर्ण न हतप्रत दिखाया है, न निराश, उल्टे वह जाति, वंश पूछनेवाले वालों से कहता है –

"पूछो मेरी जाति, शक्ति हो तो मेरे भुजबल से
रवि-समान दीपित ललाट से, और कवच-कुण्डल से
पढो उसे जो झलक रहा है, मुझमें तेज-प्रकाश
मेरे रोम-रोम में अंकित है मेरा इतिहास।"

कवि की इन पक्तियों में हमें कर्ण की सत्यवादिता और अटूट मैत्रिभावना का दर्शन मिलता है—

"मित्रता बडा अनमोल रतन
कब इसे तोल सकता है धन ?"

कवि कहता है कि यों युद्ध होता है वह प्रजा के हित के लिए नहीं उलटे वह राज्य विस्तार के लिए। धन, प्रजा बढाने के लिए ही है। युद्ध पशुता का द्योतक, नरसंहार का द्योतक, मानव जाति का कलंक है—

"रण केवल इसलिए कि राजे और सुखी हों मानी हों,
और प्रजाएँ मिले उन्हें वे और अधिक अभिमानी हों।"

कवि का विचार है, दान एक प्रकृत धर्म है और इसलिए कर्ण अप्रतिम दान का निदर्शक है —

"दान जगत का प्रकृत धर्म है, मनुज व्यर्थ डरता है,
एक रोज तो हमें स्वयं सबकुछ देना पडता है।

जीवन के कठोर सत्यों का साक्षात्कार कवि को हुआ है। नियति पर कवि का अटल विश्वास है, कवि कहता है—

'समझे कौन रहस्य ? प्रकृति का बड़ा अनोखा हाल
गुदडी में रखती चुन-चुन कर बडे कीमती लाल।'

कवि का विश्वास भुजबल, परिश्रम पर है किस्मत का पाँसा भी पौरुष से पलटा जा सकता है, परिश्रम संसार की बडी देन है। कर्ण के मुख से कवि ने इन विचारों को कहा है।

"विधीने था क्या लिखा भाग्य में, खूब जानता हूँ मैं।
बाँहों को पर, कहीं भाग्य से बली मानता हूँ मैं।

महाराज, उद्यम से विधि का अंक उलट जाता है।
किस्मत का पाशा पौरुष से हार पलट जाता है।

ऐसा कौनसा काम है, आदमी कर नही सकता–

"मानव जब जोर लगाते है
पत्थर पानी बन जाता है।"

इसके लिए उदाहरण दिया है–

'पीसा जाता जब इक्षु-दंड, झरती रस की धारा अखंड,
मेहँदी जब सहती है प्रहार बनती ललनाओं का सिंगार'

अंत में स्वयं श्रीकृष्ण भी कर्ण बध से शोक प्रकट करते हैं, शील और चरित्र की मर्यादा स्थापित करना ही मनुष्य और मानवता की विजय है—

"नहीं पुरषार्थ केवल जीत में है,
विभा का सार शील-पुनीत में है।"

इस प्रकार कवि ने 'रश्मिरथी' में कर्ण को जीवन की परीक्षाओं के साथ सामना करना पडता है और हर परीक्षा में कर्ण को उत्तरोत्तर उत्कर्ष प्राप्त हुआ, ऐसा दिखाया है। कर्ण-चरित के माध्यम से कवि

ने रूढ़िवादिता और जड़ विश्वासों को झकझोरने का सफल प्रयास किया है। कर्ण-चरित वर्णन में परशुराम और कर्ण संवादों के द्वारा युद्ध के विवेचन में ब्राह्म और क्षात्र तेज की तुलना की है।

दिनकर के सामने कर्ण एक विवेकी, सदाचारी, धर्मपरायण, दानी, मानी, वीर व्यक्ति है —

"बड़ा बेजोड़ दानी था, सदय था,
युधिष्ठिर ! कर्ण का अद्भुत हृदय था।

दिनकर ने 'रश्मिरथी' में अपने दार्शनिक विचारों को काव्यात्मक रूप दिया है। इसमें 'दिनकर' ने जीवन-दर्शन तीन प्रकारों से अभिव्यक्त किया है। पात्रों के कथोपकथन से विचार प्रगट किये हैं, कहीं कहीं पर अपने शब्दों में। ऐसे भी स्थल आये हैं, जहाँ कवि का जीवन-दर्शन किसी पात्र-विशेष के स्वगत कथन अथवा चिंतनक्रम में भी अभिव्यक्त हुआ है।

मेरा पैगाम

इन्सानियत के अलावा बताओ तो दुनिया में और बाकी क्या है।
गजब है भगवान का इन्सान यह पूछे कि इन्सानियत क्या है।
वही सोचते हैं कि अन्जाम क्या है।
मेरी बात हर चंद कडवी है, लेकिन बुरी नियत नहीं है।
जवाब इसका देनेसे पहले यह सोचो कि इन्सानियत क्या है।
मुझे अगर गौर से देखिए तो मेरा नाम क्या है, मेरा काम क्या है।
जमाने के दिन रात बदले तो कैसे, इन्सान के हालात बदले तो कैसे।
भगवान का खौफ अगर दिल में नहीं है, तो वह इन्सान बदनेक भी है।
जो मजहब समझते नहीं हैं, उन्हें क्या खबर भगवान का कोप क्या है।
मुझे अपनी दुनिया से मतलब है, वर्ना मुझे क्या मतलब इन्सान क्या है।
भला और मेरे पास पैगाम क्या है।

अब्बास मकानदार
द्वितीय वर्ष साहित्य

तीन बातें हमेशा याद रखें

१) तीन चीजें किसी का इन्तजार नहीं करतीं–
समय, मौज और ग्राहक।

२) तीन चीजें जिन्दगी में एक बार मिलती हैं–
माँ, बाप और जवानी।

३) तीन चीजें निकलने पर वापस नहीं आतीं–
तीर कमान से, बात जबान से और प्राण शरीर से।

४) तीन चीजें परदे के योग्य हैं–
धन, स्त्री और भोजन।

५) तीन चीजों से बचने की कोशिश करनी चाहिए–
बुरी संगत, स्वार्थ और निन्दा।

६) तीन चीजों में मन लगाने से उन्नति होती है–
ईश्वर, मेहनत और विद्या।

७) तीन चीजें कभी न भूलनी चाहिये–
कर्ज, फर्ज और मर्ज।

८) इन तीन का सन्मान करो–
माता, पिता और गुरु।

९) तीनों को हमेशा बस में रखो–
मन, काम और लोभ।

१०) तीन पर सदा दया करो–
बालक, भूखे और पागल पर।

कु. शोभा बा. उत्तुरे
पदवीपूर्व साहित्य

★

कहानी तेरी मेरी

नीले गगन के तले;
तू और मैं चले,
वो पूनम की रात थी–
रात की चकोरी में–

रात की इस गहराई में,
तेरी ही मीठी आवाज थी,
तेरी ही गहरी आँखें थीं,
पलकें भी तेरी थीं
मूर्ति भी तेरी ही थी!

मेरी इस तनहाई में;
तेरी ही छाया थी,
झील से तेरे नयनो में
मेरी ही एक छाया थी।

मेरी तेरी कहानी
एक ही थी!!!

भुतकर यु. डी.
पदवीपूर्व साहित्य

कहानी मेरी मृत्यु की ?

श्री. आर. एन. देवाई
प्रथम वर्ष साहित्य

सच कहूँ तो मुझे मरने की कोई इतनी जल्दी नहीं थी। मेरी आयु भी उतनी ज्यादा थी ही नहीं। मरते वक्त लगभग ४३ साल की थी। एक बहुत सुंदर और सुशील पत्नी थी, एक लडका, एक लडकी और ५०० रु पगार की एक अच्छी नौकरी भी थी। इतना भरा हुआ घर–संसार छोडकर मरने की मेरी बिल्कुल तमन्ना नहीं थी। लेकिन डॉक्टर का करना और मरीजों का मरना यह जोडा अभेद्य है। क्यों कि एक दिन अच्छा होने के लिए डॉक्टर के पास गया और झट से मर गया। मेरी मृत्यु इतनी अचानक और अनपेक्षित थी कि, मेरे आप्त मित्रों को मेरी मृत्यु के दुःख से भी ज्यादा 'यह आदमी ऐसे कैसे झट से मर गया' यह आश्चर्य ही ज्यादा हुआ।

आप कहेंगे कि 'यह आदमी मरकर भी कैसे लिख रहा है ?'' आपका सवाल तो ठीक है। लेकिन मेरा यह लेखन तो स्वर्ग से ही कर रहा हूँ। मैं स्वर्ग में हूँ इस बात से जो लोग मेरा चरित्र जानते हैं, उन्हें आश्चर्य होगा। लेकिन यहाँ श्री बिष्णुजी से निकाला गया नया अध्यादेश उन्हें मालूम नहीं। यह हुकुम ऐसा है कि 'जो लोग इंडिया के डॉक्टरों के पास उपचार लेते हुए मर गये हैं उन लोगों को समरांगण में मरनेवाले वीरों का दर्जा देकर उन्हें स्वर्ग में रखा जाय।'' इस हुकुम के मुताबिक मैं स्वर्ग में ही वास्तव्य कर रहा हूँ।

मैं कहाँ से कहाँ तक बहक रहा हूँ, एक दिन मेरे पेट में कुछ गडबड होने लगी। मेरा भाई मुझे डॉक्टर के पास ले गया। डॉक्टर ने मेरा मुँह देखा, फिर हाथ देखा, नसें देखीं अपना चेहरा लम्बा किया फिर गोल किया, लम्बा किया फिर गोल करके डॉक्टर बोला—

''आप को चार इंजेक्शन्स लेने चाहिये।''

ये इंजेक्शन लेने के सिवा मैं और क्या कर सकता था। थोडी ही देर में मैंने चार इंजेक्शन्स लिये। शरीर के दोनों बाजू मानो कुल्हाडी से तोड दिए गए हैं ऐसा लगने लगा। चुप रहकर मैंने यह सहन किया। चार दिन बीत गये। मेरे पेट में तो और भी ज्यादा गडबड होने लगी। और प्रमाण से भी ज्यादा कमजोरी आ गई। इसलिए दूसरे डॉक्टर के पास गया।

उस डॉक्टर ने मेरी प्राथमिक जाँच की और अपनी गंभीर आवाज में बोले—

'मरीज के शरीर में खून बहुत ही कम है इसलिये इसके शरीर में खून डालना चाहिये। और खून डालना है तो आप को आठ दिन के लिए यहाँ ही रहना होगा। हररोज का रूम का किराया २० रुपये

और दवा–खर्च अलग देना पडेगा। आपको ये बातें जितनी ही जल्दी करने की ताकत है, उतनी ही जल्दी करो।"

मैंने सोचा 'यह डॉक्टर तो अच्छा है क्यों कि, खून कम होने के कारण कमजोरी आती है यह मुझे अनुभव से मालूम था। इसलिए मैंने डॉक्टर के यहाँ रहने की तैयारी दिखाई। मैं आठ दिन रहा, दस दिन रहा लेकिन एक भी दिन मुझे खून नहीं दिया गया। दसवें दिन एक वॉर्ड बॉर्ड बॉय हाथ में एनिमा देने का साहित्य लेकर आया। मुझे उलटा सुलाकर उसने एक नली मेरे शरीर में डालकर पानी डालना शुरू किया। वह पानी बहुत ही गंदा था। लेकिन मैं यह बात उससे नहीं कह सका। पानी डालने पर भी वह मेरे पेट में नहीं आया, यह देखकर वह वॉर्डबॉय मुझपर गुस्सा करने लगा। मैंने उठकर उसके हाथ के बर्तन में देखा तो मुझे हँसी आयी। क्यों कि उस बर्तन को जहाँ से मेरे शरीर की नली जोड दी थी उसमें एक छिद्र था। मैंने यह बात उसको बता दी। लेकिन वह तो सशंकता से मेरी ओर देखने लगा।

मैंने कहा, "नहीं बाबा, यह मेरे पेट से इसमें नहीं गया है।"

"तो क्या मैंने इसमें डाल दिया है।"

इतने में डॉक्टर ने आकर मुझे निर्दोष छोड दिया। मैंने खुली साँस ली। इतने दिनों के बाद मैंने डॉक्टर से पूछा 'मुझे क्या हो गया है?"

डॉक्टर ने कहा, "अभी तक आपको कौनसा रोग है, यह निश्चित नहीं है। तब तक आपको दूध, संत्री आदि हलका आहार लेकर हररोज इंजेक्शन्स लेना चाहिये।"

मैंने डॉक्टर से मुझे क्या हो गया है यह पूछा था तो उसने गुस्से के साथ मेरे रोग के बारे में एकमत नहीं है यह बता दिया। दूसरे दिन मैंने दाढी बनाने लिए एक नाभी को बुलाया। उसने मेरी दाढी बनाना शुरू कर दिया। थोडी ही देर में खून से मेरा चेहरा लाल हो गया। मैंने नाभी से कहा, "देखो, मैं यहाँ शरीर में रक्त लेने के लिए हरघडी २० रुपये देता हूँ और आप इतना कीमती खून व्यर्थ ले रहे हैं।"

"देखो, साहब, मेरे जैसा हलका हाथ, इस शहर में और किसी का नहीं है। लेकिन इस रोग के कारण आपकी चमडी रेशम जैसी मुलायम हो गई है। इसलिए खून निकलता है।"

यह बात सुनकर और मेरी त्वचा रेशम के समान है यह सुनकर सचमुच मुझे खुशी हो गई। लेकिन शाम को नर्स ने यह खुशी क्षण में ही हटा दी। सात बजे वह इंजेक्शन देने आई। आज मुझे इंजेक्शन लेते समय बहुत कष्ट होने लगे। मैंने नर्स से पूछा तो उसने कहा, "आपकी चमडी तो मानो गेंडे की चमडी है, इतनी धारदार सुई भी बांकदार बना दी आपकी चमडी ने।" यह सुनकर मेरा चेहरा देखने लायक हो गया। मेरी चमडी के बारे में नाभी और नर्स में इतना दुमत है तो डॉक्टरों में मेरे रोग के बारे में कैसे एकमत होगा इसका मैं अंदाज करने लगा।

दूसरे दिन मेरे पेट में एनिमा देने के लिए एक वॉर्डबॉय आया। उसने झट से सारा पानी डाल दिया। मेरे फेफडे को एक भूकंप जैसा धक्का लगा और मेरे गले से "घुर्र, घुर्रर" जैसी विचित्र आवाज आने लगी। भैया ने डॉक्टर को बुलाने के लिए बॉय को कहा। वह वापस आकर बोला।

"एक डॉक्टर अपनी नर्स के साथ कुछ महत्त्वपूर्ण बात पर बातचीत कर रहा है। दूसरा बाजार में सपत्नि गया है। तीसरा अपने बच्चों को नहला रहा है। और चौथा थोडा सा काम करके आ रहा है।" मेरी आवाज बढकर सप्त स्वर में आने लगी। और खट् से बंद हो गई। डॉक्टर ने आकर देखा। तो मेरी सब हलचल एकदम बंद हो गई थी। भैया ने डॉक्टर से पूछा "क्या हो गया है मेरे भाई को?"

इसपर डॉक्टर क्या कहता?" मैं तो मर ही गया था। हीः! हीः!! हीः!!!।

.... शेर-ओ-शायरी ....

संग्राहक –
जयप्रकाश जी. हिरेमठ
द्वितीय वर्ष साहित्य

आए है इस दुनिया में जीना ही पडेगा,
जीवन यदि जहर है, पीना ही पडेगा ।

दिल था एक फूल जिसमें बास न थी,
इल्म था वो, जिसकी आस न थी ।

फानूश बनकर जिसकी हिफाजत हवा करे,
वो शमा क्या बुझे, जिसे रोशन खुदा करे ।

हँस के मरा कोई, कोई रोके मरा,
जिन्दगी मगर पाई उसने जो कुछ होके मरा ।

चाहे गिरा दे दुनिया तू न गिरा हमको,
लाख ठुकराये जहाँ में तू न ठुकरा हमको ।

दोस्ती यह धागा नहीं जो खिचने से टूट जाए,
दोस्त, यह दोस्ती नहीं, जो बोलने से रूठ जाए ।

कोई न रहेगा प्यासा य समंदर का वादा है,
जमीं कम है जमाने में मगर पानी ज्यादा है ।

जीवन के डर में साथी की जरूरत होगी,
दिया कैसे जलेगा अकेले उसे बाती
की जरूरत होगी ।

मैं यहाँ, तू वहाँ, शमा यहाँ, परवाना वहाँ,
हम तुम मिले, ऐसा इत्ताफाक कहाँ ?

एक चाँद है सारी दुनिया में,
एक तुम हो मेरी जिन्दगी में ।

आँखों से आँखें मिली दिल से दिल मिला
हम तुमसे प्यार हुआ,
हमने दिल समझकर दिल दिया, तूने उसे
अगरबत्ती समझकर जला दिया ।

अश्क आखिर अश्क है, शबनम नहीं है,
दर्द आखिर दर्द है सरगम नहीं है ।
उम्र के त्योहार में रोना मना है,
जिन्दगी है, जिन्दगी मातम नहीं है ।

हजारों फूल कम है, एक दुल्हन सजाने के लिए,
एक फूल काफी है, एक चिता जलाने के लिए ।
हजारों खुशियाँ कम है, एक गम मिटाने के लिए
एक गम काफी है, जिन्दगी भर रोने के लिए ।

साज है लेकिन गाना नहीं आता,
बोतल पडी है लेकिन पीना नहीं आता ।
दिल में दर्द है लेकिन रोना नहीं आता,
जीवन है लेकिन, जीना नहीं आता ।

स्वयं के वास्ते रोना कोई रोना नहीं होता,
बहकने के लिए पीना कोई पीना नहीं होता ।
जमाना कह रहा है हमसे जिओ खुद
और जीने दो,
स्वयं के वास्ते जीना कोई जीना नहीं होता ।

छुपा लो अपनी बाहों में मेरे गम आशा
न तुम्हें हो,
यह गम न अब छुटेगा कभी चाहे खफा तुम्हें हो,
कहाँ जाऊँ कि मेरी जिन्दगी का
आसरा तुम्हें हो ।

बडी तल्खियाँ है पिन्हा मेरी दौर-ए-जिंदगी में,
कभी गम में मुस्कुराया, कभी रोया खुशी में ।

रही बहार तो फूल खिलेंगे,
रही जिन्दगी तो हम फिर मिलेंगे ।

★ वसतिगृह ★

वसतिगृहाचे मुख्य वैशिष्टय म्हणजे एकीने राहाणे त्यात कोणत्याही प्रकारचा भेदाभेद न करणे होय. आणि कॉलेजचे महत्त्वाचे अग म्हणून याकडे पाहिले जाते कॉलेजची शान राखण्यासाठी वसतिगृहातीलच विद्यार्थी कारणीभूत असतात. त्यात त्यांचा वाटा बराचसा असतो. वसतिगृह म्हणजे शिक्षण–संस्काराचे वळण लावणारे दुसरे महाविद्यालय सहभाव, परस्पर सामंजस्य, सहकार्य, याचे शिक्षण वसतिगृहातच अंत करणपूर्वक शिकता येते एवढ्याचसाठी वसतिगृहाची अत्यंत गरज आहे असते.

गतसालापासूनच 'लक्ष्मी बिल्डींग' आमच्या ताब्यात आहे त्यामुळे तेथील हवेशीर खोल्या, अभ्यासाचे वातावरण व तसेच इतर सर्व सोयी या व्यवस्था पाहूनच विद्यार्थ्यांनी कॉलेज प्रवेशाबरोबरच वसतिगृहात प्रवेश करण्यास सुरवात केली. आम्ही जास्तीत जास्त विद्यार्थ्यांना प्रवेश दिला. सध्या वसतिगृहामध्ये असलेल्या विद्यार्थ्यांची सख्या ४३ आहे. यामध्ये मागासवर्गीय २९ व इतर १४ अशी संख्या आहे.

वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांना अभ्यास करणे तसेच निरनिराळे खेळ खेळणे; व्यायाम करणे यासाठी वसतिगृह प्रमुख प्रा नाळे यांनी विद्यार्थ्यांच्यावर काळजीपूर्वक लक्ष ठेवून तसेच त्यांना बिंबविण्यासाठी प्रयत्न केले जीवनात उपयोगी पडणाऱ्या अनेक सवयी त्यांनी विद्यार्थ्यांना जडविल्या. उदा० सकाळी पहाटे ४ वाजता उठून पळून येऊन अभ्यास करणे. ही सवय लावतेवेळी मुलाना थोडे दिवस त्रास झाला व त्यांनी सहनसुद्धा केला; व ही सवय जडवून घेतली

वसतिगृहामध्ये नेहमी अभ्यासाचे वातावरण राहावे व विद्यार्थ्यांनी अभ्यासामध्ये पहिले यावे. विद्यार्थ्यांना वेळेवर पुस्तके मिळवण्यासाठी महाविद्यालयातर्फे प्रत्येक वर्गवारी अभ्यासक्रमाची पुस्तके ठेऊन विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासाची सोय केलेली आहे

विद्यार्थ्यांनी उच्च ध्येय गाठण्यासाठी वसतिगृहामध्ये राहून जे विद्यार्थी प्रत्येक वर्गात पहिले येतील त्या सर्वांना प्रत्येकी ५०/– रु याप्रमाणे स्कॉलरशिप वसतिगृह प्रमुख प्रा नाळे यांच्याकडून परीक्षेचा निकाल लागल्या नंतर लगेच दिली जाईल. हे नोटीस बोर्डवर वाचल्यानंतर वसतिगृहास गर्दी तर झालीच शिवाय सर्व विद्यार्थी सुरवातापासूनच अभ्यास करीत आहेत. पाहू कोण कोण बक्षिसे पटकवितो.

१५ ऑगष्ट, २६ जानेवारी हे दोन्हीही राष्ट्रीय सण अति उत्साहाने वसतिगृहातर्फे साजरे केले.

गणेश–चतुर्थी हा सण फार मोठ्या प्रमाणात साजरा केला. वर्गवार विद्यार्थ्यांचे कबड्डीचे सामने, रांगोळी प्रदर्शन, महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा परिसंवाद असे कार्यक्रम आयोजित केले.

तसेच वसतिगृहातील विद्यार्थ्यांनी स्नेह संमेलनाच्या वेळी स्नेह संमेलन चांगल्या तऱ्हेने पार पाडण्यासाठी भरपूर मदत केली.

वसतिगृहाच्या शिस्तीसाठी विद्यार्थी प्रतिनिधी श्री राजाराम बी. डी. यांची निवड केली. त्याने वर्षभर कामाची जबाबदारी फारच चांगल्या प्रकारे पार पाडली.

मला खात्री आहे पुढील वर्षी 'लक्ष्मी' ही संपूर्ण इमारत वसतिगृहासाठी अपूरी पडेल. अशा प्रकारे दोनच वर्षामध्ये आमच्या वसतिगृहाची उन्नती दिसून येत आहे

प्रा. अे. एस्. नाळे.
वसतिगृह प्रमुख.

आमचा विजयी अॅथलेटिक्स संघ मा. प्राचार्यांसह

अभिनंदन

मा. प्राचार्यांना पुरस्कार मिळाला असता जनरल सेक्रेटरी बोलत आहेत.

मा. प्राचार्यांसमवेत कबड्डी संघ

मेरिटचे विद्यार्थी

स्नेहसंम्मेलन

प्रमुख पाहुणे उद्योगपती गोगटे बोलत असता

आर्मी अॅटचमेंटचे बहादर जवान

English Dept.

Culture is the bed
on which
the seed of civilisation
sprouts.

– Sir Patrick Geddes

= मेरिट विद्यार्थ्यांची नांवे =

पदवीपूर्व साहित्य

कु. मंगल शंकरराव मुसळे   प्रथम श्रेणी

पदवीपूर्व वाणिज्य

श्री. रामचंद्र शंकरराव निळणकर (गड. केंद्राला प्रथम क्रमांक, पहिल्या श्रेणीत.)

श्री. देसाई वसत आपा   प्रथम श्रेणी.

,, यरट विश्वनाथ गुरुपादपा ,,

कु. इंगळी द्राक्षायणी शिवापा ,,

बी. ए. भाग–१

श्री. धनगर सिद्दापा मायापा   प्रथम क्रमांक

बी. कॉम. भाग–१

श्री. मांगले सूर्यकान्त रामचंद्र   प्रथम क्रमांक

बी. ए. भाग–२

श्री. शिंदे संभाजी कृष्णा   प्रथम क्रमांक

बी. कॉम. भाग–२

श्री. शौकत आपासो बोजगर   प्रथम क्रमांक

बी. ए. भाग–३

कु. शोभा दत्तात्रय साळोखे   प्रथम क्रमांक

बी. कॉम. भाग–३

श्री. नानासो तात्यासो जाधव   प्रथम क्रमांक

□□

THE PLACE OF LITERATURE IN SOCIETY

By **Sambhajirao Krishna Shinde,**
B. A. III

At first, when we consider about the place of literature in society, we have to discuss literature – What is literature ?

Literature is an art by which expression is achieved in language. Literature is simply anything that is written In iiterature there is an appeal to intellectual principles. The principles of English literaure are the answers which our intellect give us when we ask what sort of literature is. Literature should include all books – – all that is written. Yet to a student of literature, It does not mean all books. Some books are necessarily excluded. Manuals of cookery, railway guides, dictionaries cannot be called books of literature – because these are not books as epic, tragedies, comedies, novels, lyrics, odes are obviously the works of literature. In the real sense of the turm Litrature creates (full of) feelings and imaginations which are expressed in such and untechnical power as to make intellectual and give aesthetic pleasure to the general mind.

Literature consists of all the books. Thus literature lived and grew under common social conditions. It was a kind of social play. In literature there is a great influence of surrcunding atmosphere, nature, society and circumstance because artist who writes literature is also a man who lives among society. So there is close relation between society and literature. Literature hightens our weakness of human life. It enables us to look at nature and interpreat nature with charm. Thus literature is writing which expresses or communicates some knd of emotions and attitude towards life. Language is an instrument, finds ready in writer's hand, which a society has forged for his use. Literature is a stage of social conscience derived

inevitably from the society, which he belongs. It is a relation of life and explores life. It does not lay down any laws or advocate any practice It does present some ways of human life and certainly reaches us many things about life. It gives instruction indirectly because it is an expression of man's interest in life and his response to it. It delights and instructs sometimes to the reader.

Thus when we think about the place of literature we must know every thing about litarature and especially the functions of literature also. Literature is untenable in the context of modern thought which is, predominantey, societly minded and which traces the impressions of social forces upon all the products of human activities. Literature intellectually and emotionally, deals with society to establish ways of life and thought.

Rosseau drew the language of the 17th and 18th century Europeon society. Language is the Social product and an index to the genius and culture of people. 18th century possess the qualities of neatness, propriety, logical order and rational clarify which were highly praised by a society Lounded by good sense, taste and good manners a society superficial but solid and yet sentimental. Pope castigates the snoring inactivity of the man of religion in his day and he keeps up appearnces with the help of mock serious degnity of style. If literature neglects society it will be supremely indifferent to society and everyday reality. Literature does nothing to society has its own ideas and value and ideals created by the shaping power of imagination which is dream world do not depend upon actual world where men and each other grown. Poet could not remain aloof from the society which he belongs Shakespeare, Dante, Coleridge were fully alive to the human situation as it existed in the time and place, so litarature must be the test of good qualities and it makes the social realities well. Society enjoys the supreme values of human life as if conceives them. So the firm hold on the lather is really a condition of the artistic effectiveness of his destructive and constructive criticism in a creative medium. Otherwise it was a weakness and in security of Shelley's grasp of social realities which becomes the subject of Arnold's criticism.

So the most significant place of literature in society is contained in the literature of artists who have thorougly soaked themselves in the life of their times. Cultural rootlessness one of the sources of weakness in contemporary art and literature. Because of this cultural rootlessness Babbitt's literature becomes the subject for criticism.

When we are concerned with the place of literature in society especially we must be aware of the social approach

also. In social appoarch there is realism. Realism as an aesthetic norm comes into view not only for literary but for pictorial art at the same time. The Painter depicts the picture of society according to his own idea. He will take the feelings he gets from the things in society ourselves and our own surrounding.

Literary form is most directly dedicated to the social problems of the 19th century. The object of the experiment was the social organism. So one has to tell the truth about life and not fairy stories. The patient observation by the scientist, novelist leading to a sober knowledge rich in practical implications for the improvement of society. So literature must be skilful and master of good and evil, how to rule life and how to rule society. Howell, Norries shows the lustiest pursuit of naturalism and scientific realism develops in idealism. Literary artist human types according to new pattern of social significance. They consider that the only real literature is that which deals with social thoughts, time and place of its age.

Tolstoy's 'what is art' ? published in 1898 honoured for its profound insight and passionate conviction. It pursues a religious thought. A wide and simple kind of religious feelings of man and his common relation of sonship to God. Art is to know by its power of whole some emotive "Infection." He has a theory about social function of art which invites comparision with the theories of shelley and Comte.

Pope's litrature is essentially intellectual and based on reason rather than emotion or imaginative power. Literature consists the manners of society might have bounded by social traditional laws.

After a long discussion about the place of literature in society, it is very difficult to measure the place of literature in society. Just we connot measure the length of sea, same is the case with literature. Literature, is a reflection of society or artist mirrors his society. In literature and his age also. Society is the foundation of literary work and help for its climax. So literature is a reflection or photography of society. The place of literature is an exauisite in society.

John Keats - His Life

By - Shamarao Appaji Desai
B. A. II

John keates was perhaps one of the greatest Poets in English poetry. He was born in 1795 in poor family. He was the son of a London Stable keeper. But in his childhood he lost his parents. His guardians removed him from school and put him at a surgeon's as an apprentic, There he Studied medicine but was not so much interested in it. He spent his time in reading mythological books and stories. The stories of the great Gods and Godesses attracted keat's attention. Mr. Clarke was his friend and together they studied many books.

At the age of nineteen he quarelled with his master and attracted towords the poetry. Poetry was his main attraction in his life. After leaving the medical school he devoted himself to literature. His first volume of poems was published in 1817. Endymion was brought out in 1818, but this poem aroused a great critical reaction. Critics commented upon its loose story.

. The next volume was published in 1820, Such poems as Isabella, The Eve of St. Agnes, La Belle Dame Sans Merci and the greate odes and beautiful sonnes. When keats wrote the sonnet, 'On First Looking Into Chapman's Homer,' he was twenty years old and had little knowledge of the classical langauges, yet his soul was Greek. Such poems were his highest poetical achievement. He had realized by this time that beauty is impermanant and love is brief in this world. He composed most beautiful ode, Ode to a nightingale. He said that human beings are threatened by disease, death and decay, old age and time are the enemies of love and beauty. Keats also said that the world of the bird is the world of ideal beauty.

Keats's famous sonnet 'On first looking into chapman's homer, threw light on his love for Greek literature. This sonnet has very beautiful similies, expressing his sense and wonder and delight at the discovery of Homer's

beautiful poetry, he says—

"Them felt I some watcher of the skies
When a new planet swims into his ken."

Keats's images, similies and metaphors are vivid and picturesque. The lines—

"Charmed magic casements opening
on the foam,
of perilous seas in faery lands forlorn."

create a very suggestive and attractive picture of the romantic fairy land. Keats's view of external nature is different. He had no experience of the mystery of the nature like Wordsworth. He looked upon nature with the joy of a lover gazing on the face of his beloved. He deligets in the colour and perfume and music of nature and in these he is extremely sensitive. Keats's had extra-ordinary power of observation in the world of nature. His nature-poetry shows a sort of development from more sonsuousness to spiritual communion. Beauty was one, spiritual essence of his life Keats says that. "Beauty is Truth, Truth is Beauty." His poetry is full of beauty, passion and love.

Poetry to Keats was a golden land and a flood of joy. To him poetry was a world of imagination only. He had no interest in man and the movements of his time. Keats was a romantic poet and naturally was attracted towards the use of imagination in his poetry. Because of Keats's love of beautly his poetry became an enchanted garden of rich descriptive peies. He said in one place, "Scenery is fine but human nature is finer." Keats was a a great lover of beauty, but he is specially sensitive to sensuous beauty. Keats used rich and literary style. He created pure poetry. His poems are full of classical and mythological references.

We must take into consideration some things that happened at this time in his life. He loved his brothers Ton and Gerorge very much. But Ton died of consumption and Gerorge went to America. Then Keats developed a hopeless passion for Fanny Browne. She could not marry him as he suffered from the disease. The hereditary disease of consumption slowly was creeping over him. His health was decreeasing steadly. At last he died in Rome in February, 1821. Thus a very brief life of twenty five years created the wonderful and beautiful poems.

I MET A LADY

In my dream, I met a lady
Her name was unknown to me;
She shook her hands and farewelled
Was happy sight to me

Her face was bathing
In cool moon rays;
Her glance was shinning
In fair coloured ways

Frightend I to look at;
But mind desired to see,
Atleast I dared glance,
And nobody appeared to me.

Her name was unknown;
But beauty was her truth.
Absorbed I in her sight;
And left me suddenly.

Sambhajirao K. Shinde
B. A. (Eng Spel)

THE BIRD

O ! Bird how charming you are !
How sweet your voice is !

Sing, a song as maiden
Who sings in her tower

But you sing in lonely nature
Your tone is sweet as music

Who pipes for his beloved
Who has tender music

But what are you ?
No music, nor friends.

You are alone in the world
In the lonely nature

You are always happy,
Unknown to the human misery

Sing a Sweet song,
I am thirsty to listen it.

Shamaro A. Desai
B. A. II

SEARCH

The summer is over;
And the sound goes away slowly and
slowly.
A bird can't sing a song,
Because the summer is over.
The trees stand breathless,
And no drop of water in the cloud.
But the clouds roar simply,
Away and far away !
The moon is shinning in the sky;
But I can't see any laughing star;
Because the night is over;
And I am searching the song of morn

Shailaj Patil
B. A. II

GREAT LOVE

Sun rises really in the morning,
Earth Wel-comes him very cheerfully,
Sun grows up in the sky slowly & silently,
The earth moves round & round him,
She wants to meet him soon,
But she is far away from him.
So the Sun kisses her at a glance,
And the earth enjoys herself happily;
Because it is a natural love.
At sun set.
The sun spreads his glory.
Its like a symbol of love
The day, they come near & near;
It's called that 'Surya-Grahan'

Shivaji Kurale
B. Com I

SHORE

Lonely, lonely as a cloud,
From east to west, and south to north.
With my dead ambitions,
Searching the shore of world.
Suddenly, flood of light showered me,
and I dreanched into that heavenly light;
Took inspiration; and then I cried;
"What a beautiful world of ours ! "
Thanks for God; and then I sour,
into the deep sky.

B. R. Lande
B. A II

WHAT IS WRONG WITH YOUTHS?

Shivajirao Ghatage
B. Com. III

It is said 'A country is poor because it is poor.' Although this rule may be applied to most of the countries in the world which are poor or backward now a days. But India or Indian Economy seems to be an exception to this general rule It is a truism that India is a backward country. But if she is exception to above rule then why it remains poor is the question before us, as it is baseless to say that it was poor in ancient period. History provides us examples of prosperity in our country. Then what makes this country to remain backward, poor or undeveloped in the every sector even after freedom.

Any single reason is unable to give satisfactory answer to this question. Not individual but various other factors are responsible for backwardness of our country. Absence of effective planning, improper use of available resources, scarcity in some sectors, are some factors which have came in the way of development of India Along with these reasons defective youth power is the foremost cause affecting adversely on the prosecess of this nation. It is said that there are certain defects associated with present youshs. Here attempt is made to describe some of them.

Following makes man to learn everything. From the very begining, a child learns the art of speaking and walking by imitating the elder members of the family. Thus following is always desirable So it is essential in life to learn everything It is divided into two groups namely, Rational following and Blind following.

Rational followings is acceptable which always brings desired productive effects. But further here is the main defect found, which is associated with present youth, is a blind follower. Rational following is fully absent with the present youth. He cannot follow

the best examples of history. The good ideas of the great people are beyond his capacity. He can not follow the way shown by Mahatma Gandhi and such other leaders. He fears to their ideas.

Then why the present youth is incapable to do so is the question before us. It is only because he cannot accept the challange given by society. For the acceptance of these ideas a sort of sacrifice is required and it is not within the capacity of the present youth. Further, another cause which makes the youths to follow everything blindly is that they are unable to decide what is good and what is bad. Self determination is absent so it leads them to such followings. He does not follow the examples of great leaders of history but the present youth follows Rajesh Khanna immidiately. Why is it so ? He is not able to decide what is good and what is bad. He does not consider anything seriously. He does every thing because other persons are doing so. He does not give preference to his own thoughts. Modern fashion is the similar example of blind following. Thus blind following is the foremost demerit with the present yauths,

Then there is absence of respect or honour to old. In present days the conflict is seen between old and young. The old ideas are quite different from those of youths. Young or youths are reluctant to accept the old thoughts. A contraversy between thoughts of old and youths has been always responsible for create a sort of confusion between them. As a result, youths think that their ancestors or other elders of society are there only to prevent our ideas. But youth himself never cares of his thoughts and neglects effect of it. Thus youth prefers his own ideas to old thoughts this in turn creates a question of dis-honour to old. The elder members of society hence hate the youths.

Further, even harmful from the viewpoint of society or state, there is another major drawback with youths is that they do not perform duties with care. Well performance of duties by evcrey individual of soeiety leads to the overall progress of society. And it is needless to say that carelessness in perfroming duties does more harm to society. Welfare of society is adversely affected. Fundamentally, present youth is some times unable to recognise what are his duties towards nation. India got freedom after a long sacrifice He forgets that only youth can build our nation and forgets certain responsibilities to shoulder. But the youth intentionally or unintentionally neglects to recognise his duties. Youth can not bare any disturbance in receiving their rights. This can be easily understood with the help of a similar example of negligence of duties and carefulness as regards rights.

Today in every college and in all educational institutions books are supplied to students out of library for reading. These books are given to students usually on weekly basis i e a student has to return that book to library within a period of nearly 7 day. Thus no doubt, it is a right of every student to get books from library for reading, but in turn it is his duty to return that book within specific period given. But students as youths are always careless in perpforming their duties. According to our example students are getting books from library but never return those in time. Thus through such small things youths are giving harm to others and misuse the common property.

To continue the same example, if a student at once does not get a required book from library he takes an objection against the worker or responsible officer of library and shows carefulness as regards his rights. But at the same time he forgets that it is the result of delay of another student Thus if through such examp'es he understands the effect of unfulfillment of duty that will make the problem easier. If every student remains aware of his duty no body wlll use the books above the prescribed time. And this habit, through such small examples will awake us slowy to perform other duties in future. Thus reform is required from within than from outside. The process of self puritfication must, therefore, be completed Thus careful performance of duties may clear away such difficulties.

Further the irresponsible attitudes existing with youths have made them the subject of criticism As far as democracy is concerned, the success of democracy depends upon the responsible attitude of every individual member of society. In every democratic country all citizens receive same rights and are bound with certain duties. And the irresponsibility of any citizen in performing his duties and enjoying his rights put limitations on the freedom of other people. The present youth, misguided by the bad politics, never considers the freedom of others. Thus rights should be always accompanied by performance of certain duties. Irresponsible attitude hampers the sucess of the democracy.

Limited knowledge is another defect associated with present youths. Limited knowledge restricts the progress in every sector. The knowledge of present youth is limited in subject matter and in all the ways of life It is the result of absence of experience and the negligence of current situation. Absence of detail study especially, puts limitation to the knowledge. Vinoba says; 'True knowledge is the weapon before which all the other weapons fail.' Hence if the youth gives sufficient importance to study he will make himself enable to face every problem after observing the knowledge in every sector. Hence

sufficient importance is to be given to the 'true knowldge' which is the pillar of the future.

Further last but not least is the weak point in present youth is one who gives no value to time and money. It is unnecessary to mention here the importance of time. Miss use of time is the defect asociated with the present youths. Today the present youth should be careful in spending his time It is the present that leads future Hence now a days time must be spend in contributing towards the welfare of nation But the present youth employes both time and money in unproductive works. Youth in these days are spending their time in chitchatting. Cinema is even interesting source of wasting both time and money. The habits of smoking and drinking wine are dangerous to health. In foreign countries also college students are drinking wine in large portion, although smoking is common among students in India and abroad. In such acts both time and national wealth are fruitlessly wasted. And they affect the standard of living adversely.

These are the various minor defects associated with the present youths. Youth is a bridge between today and tomorrow. He is the pillar of future. Hence youth power must be used for productive purposes. It is the power that determines future of nation. And for the better standing of nation these pillars are to be prepared carefully. Youths are not fully responsible themselves for the demerits associated with them. These defects, futher, are not of permanent nature but they can be avoided through some simple methods.

As far as blind following is concerned, it is dangerous to youth. Youth must make himself able to belive and accept only truth in every thing he follows. What should youth follow? Briefly youth should follow what he belives to be true. In this connection I shall say that you do not accept any thing only because 'Gita' tells if or your ancestors tell it. You accept it because you believe in it to be true. Further if you do not feel anything to be true you have to find out the truth and then accepance will be more rational. Thus self determinrtion and way of finding out truth and accepting it will make easier for youths to avoid habit of blind following. It is a better and easier way to overcome the problem of blind following.

Then youths can not be held responsible fully for their wrong doing. It is the modernization which made them to dishonour to the old people. It is the modeenization which made them to dishonour the avoid thoughts. On the other hand old people are also reluctant to consider the views of youths. These two groups no doubt are of different thoughts but a sort of co-operation and well underestanding bet-

ween them will be a better solution for this problem. When the old people will exchange their thoughts with youths, there will be better relation between them. And the question of dishonour will be eliminated automitically.

Learning increases our knowledge. Somebody has said, ' Educatian begins in cradle and ends in tomb ' And youth is one who always aims at to learn som thing every time. Limited knowledge is always dangerous. And it keeps us away from the company of wise people and makes us to shame mentally. Knowledge can be increased by deep study. Absence of detail study is the main factor which limits the knowledge of present youth. Deep study must be increased willingly.

Irresponsible attitude is the factor which makes the youth the subject of criticism It is somewhat expected that youth should be able to decide what is good and what is bad. Then irresponsibility as regards performance of duties or enjoyment of liberty always hampers the welfare of society. If some one attacks our liberty we hate that person. Same is the case when we use our liberty in irres onsible manner.

Further it is to be remembered that there are certain duties we have to perform as a citizen of our country. India got freedom after a long period of struggle and after sacrifice of lives of many persons. This is the debt of these leaders. And we have to repay through the way of building our nation carefully. We have to make our democracy successful. This thought will no doubt encourage the youths to recognise and perform their duties and responsibilities.

These defects with youths are looking minor but have lead the youth power to unproducttive jobs and have restricted the progress of our nation some how. When these thoughts and measures given, to overcome defects, are considered properly this problem will be less disturbing and the youth power will be employed in productive jobs automatically.

MICHAEL HENCHARD : Characterization

Manohar Patil
B. A. II

Thomas Hardy has created many living characters in his novels. He is the shakespeare in the field of novel. ' The Mayor of Casterbridge ' is one of the four famous tragic novels of Hardy. Michael Henchard is the hero of this great book.

Shakespeare's most of the heroes are from kingly and princely families. On the other hand, Hardy's heroes come from the working and poor classes. Michael Henchard is a village Character, a hay trusser, but has all heroic qualities. He is hard worker and a man of energy. The way of his life is thorny and difficult one This simple man lifts himself over all problems and atlast becomes the mayor of Casterbridge A king or a prince brings name and fame with his birth Henchard is a great towering hero because he marches from darkness to light. He is rough and tough. No doubt, he is humble and simple also. His childlike mind and giant like work have made him the hero of the novel. He has sparks of anger, but showers love for the child and wife. He is extremely friendly to Donald and noble in his death, when he is thrown into difficulties, he thunders like a lion and jumps up to the higher level. He drinks wine and sells his wife, but he is firm to his promise For more than twenty years he does not touch a single drop of wine. The constant search of his wife shows his great love for his rosy wife. In the end of the novel, he lies dead on the road. He walks day and night without food and tries to search in time for the marriage party. He is bully and strong person who brerks the head of the bull in one stroke and saves the life of Lucetta. He is a prince in the chair of the mayor, knows every village path and way of life His is not perfect merchant but he never leaves the job.

He is highly loved and sweet

character in the novel; Susan cannot live without him Elizabeth is ready for his service. Donald is his manager, Lucetta comes to casterbridge for him only and the people of the city know his rising career. In first part of the novel he is greatly praised and highly honoured by the people of Casterbridge. He knows the way of gambler, the ways of drunker, has the skill of hay-trusser and full capacity to be mayor of a great city. But above all these things he has nobility of mind to die for his loving relatives. He is not born hero but becomes hero by facing all the dark forces of his life. At the end of the novel he dies, but there is bubblinglife in his death also There is rise in his fall.

He is on every page from start to end of the novel. He stands at the center of the story with his vices and virtues. Every character and every incident in the novel is linked to this great hero, by all means we must salute this great hero of the great novel. He is larger than life with his simple mind and great courage He shines like the sun in the dark world of difficulties and thunders like a stormy wind The pages of his life are quickly turned and his hard and sad life is closed at the end Tears gather in our eyes. When we see our hero dead on the road. Many wills are unsatisfied in his heart. He is torn to pieces and then dies His fall is mighty and great. He climbs the height of mayor ship, and again comes down to be a hay-trusser. Hardy has pressed his life between two drops of wine. In the firs chapter he drinks wine and in the last part turns to wine again. Wine does not make him happy, but he gets the happiness in his death.

Gloomy Character.

Michael Henchard is the hero of the novel, but he is not happy as any other man, he has short comings and drawbacks in his personality It is said that, Hardy is a very passive and gloomy novelist. He makes his Henchard passive and inactive in many occasions. He is young man but unable to feed his small family. He foolishly sells his wife and child and starts the search. He fails to find out his wife and atlaast settles in casterbridge. He is the mayor of the city. He makes progress and becomes rich by the art and craft of his manager. He cannot win the heart and love of Lucetta He knocks her door for love, threatens but in the end she slips from his hand. He has no skill in trading, no judgement about weather and no real understanding of others emotions. He is a hero of a great forces but all the fosces are scattered and destroyed.

Emotional Hero

The root of Henchard's tragedy is his child like emotions. His manager,

Donald is a balanced personality. He controlls his passions with his thoughts. No where in the novel Heneard is thoughtful. His love and hate both are uncontrolled. He takes Donald to the fire place gives, tasty food, warm clothes and open his heart before him. But in the critical time he hates his manager dismisses from the duty, does not allow to love his daughter and atlast he orders him to leave city. In the very next morning he weeps for the manager and he requests not to go. Thoughtlessly he pulls Abelnaked in the street and wants to teach him a lesson. His many actions and many thoughts are results of his over emotions. His love for Elizabeth-Jane pulls him for marriage party but the long running kills him. He is thoughtless and careless at many stages of his life and so death is reward for such man.

His Wrong Headedness

Michael is a very rough and rush like a buffalo marching in his life. He knows that Donald is wonderfully a great man but refuses his love for Elizabeth. Mr Donald is very friendly and loving to Michael but the hero returns this love with insults. He does not know the decent ways of life. He runs with shouts and black flag when the royal guest comes to the court. In store house he attacks Donald and wrestles with him and makes him to run with his life. He breaks the head of firy bull with one stroke and makes his Lucetta free. In the beginning of the novel he is the friend of gamblers and smugglers. He knows that Lucetta is avoiding him, but forces his love upon her and becomes headache. Once he breaks the door open and walks to Lucetta's room directly. In short he is a rough character though he is the hero of the novel.

Has Tolerant Capacity.

The hero of our novel is rash and thoughtless but equally he is a man of tolerant capacity. He cries for many things but accepts whetaver is given by his luck. He forgets his lost life and settlesc in Castrebridge and becomes the mayor of the city, From every corner he tries for the marraige with Lucetta but at last decides to live alone. He loses his wife. Lucetta does not love him, Elizabeth is step-daughter, he fails in elections, people do not honour him and school boys laugh at him. He loses his money, relative and credit, but he makes suicide. He is torn from all corners. To carry such a big load of tears and tears is really heroic. His life is tossed on the ups and downs of life. At the end of the novel his tolerant capacity ends and he meets his death, before his death. He understands that the cards of his life were in the hands of God.

Fied Character

He is a man of iron will and fixed mind. Every thing in his life tries to bend him, but he is streight and firm in every moment of his life. The drinking of wine is left more than twenty years and he fashions his life after the loss of his dear wife also He accepts the challange of life and rises from the hay-trusser to the mayor of Caster bridge. The world does not change him, he changes the world with his iron will and hard work.

Complex and Mystic Hero

At the surface of the hero looks very simple but no one understands the under current of his mind. He is very moody, and changing his mind every time When he is unsuccessful in understanding the weather fall, he runs to the fortune-teller. He thinks that someone is melting his image and so he is thrown in difficulties. When he sees his own image floating in the stream, he stops his suicide thinking that God wants him alive. His will also is mtstic which is rather most tragic. In his love and any business of life he is difficult to understand Anybody does not understand hsi wound of mind. He is proudf, cruel, dishonest yet he is loveable. There is wonderful mixture of good and bad qualitie", in this great man these negative qualities are beautified and enriched by his good qualities.

A Lear of Hardy

King lear is most pathetic character painted by shakespeare in his writings. He is the man of tears punished by human beings at the same time by destiny. Henchard's life is thrilling and his journey is through dark forces of the nature. He is puppet in the hand of ill luck, and his all great qualities are destroyed. When we read the last part of the novel, our eyes are blindened with sorroful tears. We can not see the pages of the novel because the pages become wet with our tears. But noble death of the hero can be seen very clearly through the mist of sigh and tear's the hero is dead, there is victory in his fall. He stands above any human character but above the death also He does not want any music, any flower or any tears for his death With his noble hands he prays us that no one should touch his dead body, or no one should remember him after his death. Our hearts move and this greatest tragic hero of Hrdy is fixed in our heart with his great nobility and sincerity of his life.

मा. प्राचार्यांसह करमणुकीतील कलाकार

आंतरविद्यापीठीय विजेता के. एस. मोहिते

मा. प्राचार्यांसह एकांकिकेतील कलाकार

उद्योगपती गोगटे साहेब
सत्कार करीत आहेत

वास्तू विस्तारणीकरण

मा. बाळासाहेब माने

२० कलमी कार्यक्रम

मा. मानेसो कर्मचाऱ्यास सायकल देत असता

मा. प्राचार्यासह स्नेहसंम्मेलन मंडळाचे सदस्य

वार्षिक अहवाल

१९७५–७६

जिमखाना :

शिवराज कॉलेजचे मैदानावरील यश हे नेहमीच कौतुकास्पद असते. या वर्षी या यशाने शिवराज कॉलेजच्या कीर्तीत कळस चढवलेला आहे. आमच्या कॉलेजचे भूषण ठरलेला श्रीयुत मोहिते के. एस. याने अंतर विद्यापीठ, अखिल भारतीय पातळीवर ५,००० मि. धावण्याच्या शर्यतीत ब्रॉंझ पदक पटकांवले. या खेळाडूचे स्वतःचे कष्ट या यशाला कारणीभूत आहेतच पण कॉलेजने सदर खेळाडूचे गुण जाणून त्याला दोन तीन वेळा कोचिंग कँपला पाठवले. त्याला सर्व प्रकारे अर्थिक व मानसिक बल प्राप्त करून देण्यामध्ये जरासुद्धा हयगय केलेली नाही. त्याचबरोबर आमच्या कॉलेजच्या अँथलेटिक्स संघाचे यश या वर्षी प्रथम दर्जाचे ठरले गेले. सदर संघाने कोल्हापूर जिल्हा अँथलेटिक्स विभागाची जनरल चँपियनशिप सर्वाधिक गूण मिळऊन पटकावली आहे. आंतर विभागीय विद्यापीठ पातळीवर आमच्या कॉलेजच्या मुलींनी दुसऱ्या तिसऱ्या क्रमाकांची बक्षिसे पहिल्यांदाच मिळऊन चांगली सुरवात केली आहे. विद्यापीठातील खेळ संपल्यावर खेळाडूंचा सराव वर्षभर राखणेच्या दृष्टीने या वर्षीच्या कबड्डी संघाने अनेक ठिकाणी वर्षभर मधून मधून खेळ करुन तीन-चार ढाली व अन्य बक्षिसे पटकावली आहेत.

गेली तीन-चार वर्षे शिवराज कॉलेजने विद्यापीठ पातळीवर आपल्या खेळात प्रथम क्रमांक कमावणारे तीन खेळाडू, श्री. विश्वनाथ सबनीस, बंदी एस. बी. व श्री. मोहिते के. एस. यांचा खास सत्कार करण्यात आला. सदर खेळाडूना प्रत्येकी एक श्रीफळ हार व ब्लेझरसाठी वस्त्र प्रसिद्ध उद्योगपती मा. गोगटे यांच्या हस्ते देताना या खेळाडुंच्या चेहऱ्यावरील आनंद आम्हाला पाहायला मिळाला. शिवराज महाविद्यालयातील खेळाडूना प्रशिक्षण व मार्गदर्शन हे दिलेच जाते पण त्यापेक्षा आजूबाजुच्या हायस्कूल मधील खेळाडुंचेवर लक्ष ठेऊन त्यांनाही मार्गदर्शन करण्याचा मानस प्रा.नाळे व आम्ही प्राचार्यांच्याकडे व्यक्त केला आहे. खेळाच्या विश्वात साहित्याचे महत्त्व जाणून या वर्षी आम्ही तीन हजारापर्यंत किमतीचे खेळाचे साहित्य खरेदी केले आहे या कॉलेजचे खेळाचे विविध विभागातील यश खालील प्रमाणे.

प्रा केसरकर कृ भै.
जिमखाना प्रमुख

खेळ विभाग :

चालू वर्षी कोल्हापूर येथे झालेल्या विभागीय सामन्यांमध्ये आमच्या महाविद्यालयाने फुटबॉल, कबड्डी, हॉलीबॉल, कुस्ती, मलखांब, टेबलटेनीस, खो खो व अॅथलेटिक्स या खेळामध्ये भाग घेतला.

फुटबॉलच्या दुसऱ्या सामन्यात आमच्या महाविद्यालयाच्या संघाने प्रेक्षणीय लढत दिली. श्री. लोंढे, श्री. बारामती व श्री बंदी यांनी आपल्या खेळातील कौशल्य दाखविले. टेबल टेनीसमध्ये प्रथमच आमच्या संघाने चालू वर्षी भाग घेतला श्री गुणे व श्री देसाई यांचा खेळ उत्तम झाला आमच्या महाविद्यालयाचा कबड्डी संघ सततच्या सरावाने चांगलाच तयार झाला होता. पहिला सामना जिंकल्यानंतर दुसऱ्या सामन्यांत बलाढ्य संघाबरोबर लढत दिली पण अनपेक्षित पराभव पत्करावा लागला श्री अशोक पाटील, श्री. घाटगे, श्री. नाईक यांनी खेळातील आपले कौशल्य दाखवून प्रेक्षकांची मने जिंकली हॉलीबॉल संघाने तीन सामने जिंकून सेमीफायनल पर्यंत मजल मारली श्री. कोकीतकर श्री. देवार्डे यांचा खेळ चांगला झाला मुलींच्या व्हॉलीबॉल संघाने भाग घेतला होता खो खो च्या संघाने पहिले दोन सामने जिंकून सेमीफायनल पर्यंत पोहोचला. श्री नौकुडकर श्री पाटील श्री राजाराम याचा खेळ चांगला झाला. कुस्तीमध्ये श्री. सावंत यांनी तीन फेऱ्या जिकल्या. मलखांब संघातील खेळाडूंनी खेळाचा उत्तम नमुना दाखविला चालू वर्षाच्या महाविद्यालयाच्या मानाचे मानकरी आहेत. अॅथलेटीक्स संघातील खेळाडू त्यांनी विभागीय सामन्यात सर्वाधिक गुण मिळविले आंतर विभागीय सामन्यात देखील यश मिळविले, या यशाची तपशीलवार माहिती देणे योग्यच आहे.

१) श्री माहिते के एस् विभागीय सामने-धावणे–
८०० मि, १५०० मि., ५००० मि. व १०००० मि. प्रथम क्रमांक.

आंतर विभागीय सामने धावणे–
१५०० मि., ५००० मि., १०००० मि. प्रथम क्रमांक.

२) कु. भारती बाकडेर, विभागीय सामने धावणे–
८०० मि. व १५०० मि. द्वितीय क्रमांक

आंतर विभागीय सामने धावणे–
८०० मि तृतीय क्रमांक १५०० मि. द्वितीय क.

३) श्री कुराडे एस्. के विभागीय सामने धावणे–
४०० मि व २०० मि. प्रथम क्रमांक.
४०० मि. हर्डल्स द्वितीय क्रमांक.
हॉप-स्टेप जंप- तृतीय क्रमांक

आंतर विभागीय सामने – धावणे–४०० मि.
तृतीय क्रमांक.

४) कु. गीता कोले, विभागीय सामने – धावणे–
१०० मि. तृतीय क्रमांक.
२०० मि. द्वितीय क्रमांक
८०० मि. तृतीय क्रमांक
१५०० मि. ,,
लांब उडी ,,
१०० मि हर्डल्स तृतीय क्रमांक.

५) श्री. आय्. के. देवार्डे, विभागीय सामने-धावणे–
१५०० मि. तृतीय क्रमांक.
५००० मि द्वितीय ,,
१०००० मि ,, ,,

६) श्री. सावंत एस्. एम्.– विभागीय सामने-धावणे–
५००० मि. तृतीय क्रमांक.
१०००० मि. तृतीय क्रमांक.

७) श्री. येसरे ए. आर्. विभागीय सामने धावणे–
पोल व्हॉल्ट- प्रथम क्रमांक.

आंतर विभागीय सामने– पोल व्हॉल्ट प्रथम क.

८) श्री. देसाई ए एस्. विभागीय सामने-धावणे-
१०० मि. प्रथम क्रमांक.

९) श्री पाटील जे बी. विभागीय सामने-
गोळा फेक- तृतीय क्रमांक.

१०) (मुले) विभागीय सामने, रिले-
४X१००- द्वितीय क्रमांक.
४X४००- प्रथम क्रमांक.

११) मुली रीले- ४X४०० प्रथम क्रमांक.

वरील सर्व खेळाचे संघ तयार करण्यासाठी फिजिकल डायरेक्टर प्रा. नाळे व जिमखाना चेअरमन प्रा. बेसरकर यांनी खूप परिश्रम घेतले टीम मॅनेजर म्हणून प्रा. कुराडे, प्रा. सौ. कोटीभास्कर, प्रा. सी. जगताप, श्री. पुंडपळ यांनी सतत प्रोत्साहन दिले त्यामुळेच यश मिळविणे शक्य झाले. सर्व प्राध्यापकांनी वेळोवेळी सहकार्य दिले.

सेक्रेटरी	खेळ समिती
श्री. एस्. के. कुराडे	प्रा. शंकरराव जाधव
,, बी. के. मोहिते	,, विठ्ठल बन्ने
,, ए. के. वल्लोळी	,, सी. एस्. गवसणे
,, एस्. के. जाधव	,, आप्पासो पवार
,, एस्. बी. देवार्डे	,, आनंदराव नाळे

वादविवाद मंडळ

या वर्षी वादविवाद मंडळाने अनेक नव्या परंपरा निर्माण केल्या व जुन्या वाढवल्या आहेत. महाराष्ट्रातील एक ख्यातमाम वक्ते विचारवंत, टीकाकार साहित्यिक व कोल्हापूरच्या शहू महाविद्यालयाचे प्राध्यापक यंचरकर यांच्या विद्वत्तापूर्ण भाषणाने मंडळाचा उद्घाटनाचा सोहळा पार पडला. त्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या वक्तृत्व गुणांना चालना मिळण्यासाठी विद्यार्थ्यांचे काही परिसंवाद विशेषतः आयोजित करण्यात आले; "आंतरजातीय विवाह करावा काय?" व "स्त्री दास्यमुक्त झाली आहे काय?" या विषयांवरील दोन परिसंवाद तर फारच गाजले. जवळ जवळ ७५ विद्यार्थ्यांनी या विषयांवर बोलण्याची तयारी दाखऊन नांवे दिली पण त्यातील १० जणांनाच बोलण्याची संधी देता आली. शिवराज सारख्या ग्रामीण भागातील महाविद्यालयातून विद्यार्थी वक्त्यांची ही उत्स्फूर्त संख्या हे फारच चांगले लक्षण मानावे लागेल.

मंडळातर्फे यावर्षी निरनिराळ्या वक्त्यांची भाषणे आयोजित करण्यात आली. महाराष्ट्रातील मान्यवर विचारवंत मा. डा. न. राजहंस यांचे भाषण सोलापूरच्या ख्यातनाम वक्त्या प्रा. नसीम पठाण यांचे भाषण प्रगती दशक-सप्ताहा निमित्त प्रा. कुराडे यांचे भाषण गांधी-जयंती निमित्त प्रा. सोरटे यांचे भाषण महिला वर्षानिमित्य प्रा. सौ. मधुमालती कोटीभास्कर यांच्या अध्यक्षतेखाली मुलामुलींचा परिसंवाद वगैरे या वर्षीच्या बौद्धिक मेजवान्या आम्ही मोलाच्या मानतो.

सालाबादाप्रमाणे 'कर्मवीर वि. रा. शिंदे वक्तृत्व स्पर्धा' या वर्षीही आयोजित करण्यात आली या निमित्ताने दोन दिवस आमच्या महाविद्यालयात वक्तृत्व मोहोत्सव साजरा झाला. या वर्षी कर्मवीर ढाल वालचंद महाविद्यालयाच्या विद्यार्थ्यांने व उत्स्फूर्त भाषणाचे पहिले बक्षीस देवचंद कॉलेच्या विद्यार्थ्याने नेले.

अंतर्गत कार्यक्रमाप्रमाणेच इतर महाविद्यालयातून विद्यार्थीस्पर्धक पाठऊन बक्षिसे मिळविण्यात आमचे विद्यार्थीही आघाडीवर राहिले विशेषतः विजय देसाई या उदयान्मुख वक्त्याने अनेक ठिकाणी जाऊन पहिल्या नंबरची बक्षिसे आणली. महाविद्यालयात आलेल्या अर्धाअधिक ढाली याविजयाच्या 'विजयाचीच प्रतीके' आहेत. त्याच्याप्रमाणेच कु. जोशी कु. वेंकनाळकर, श्री. शिवाजीराव पाटील, शिवाजीराव घाटगे, शिवाजीराव कुराडे श्री. अशोक अंगी वगैरे स्पर्धकांनीही अनेक स्पर्धेत भाग घऊन कॉलेजला कीर्ती मिळऊन दिली.

सेक्रेटरी	विभाग प्रमुख
शिवाजीराव व्ही. कुराडे	प्रा. के. व्ही कुराडे
	प्रा. एन्. आर्. दुंडगेकर

राष्ट्रीय छात्रसेना :

चालू वर्षी प्रत्येक कंपनीची संख्या ९५ अशी ठेवण्यात आली. आमच्या कंपनीस ही संख्या अपुरी पडली. १२५ विद्यार्थ्यांनी स्वखुषीने अेन्. सी. सी. मध्ये भाग घेतला. नियमाप्रमाणे ९५ विद्यार्थी कंपनीमध्ये ठेवून बाकीच्या विद्यार्थ्यांना कमी केले. पण हे कमी झालेले विद्यार्थी तसे तरबेज असून सुद्धा आम्हाला नाइलाजास्तव काढावे लागले.

महाविद्यालय उशिरा सुरू झाल्यामुळे अेन्. सी. सी. परेड्स्, जुलैच्या शेवटच्या आठवड्यात सुरू झाल्या. ऑगस्टमध्ये प्रमोशन टेस्ट होऊन ३ सार्जंट, ९ कार्पोरल्स व ९ लान्स कार्पोरल्स् कंपनीसाठी निवडले गेले. १) U/o पाटील डी. एस्. २) U/o तानवडे टी. बी. या विद्यार्थी अधिकाऱ्यांनी वर्षभर वेळेवर हजर राहून स्वतः त्रास घेऊन तसेच इतर कडेट्स्ना त्रास देवून आपली कंपनी उत्तम तयार होण्यास खूप प्रयत्न केले व ते यशस्वी झाले.

या वर्षीचे शिबीर मडगांव (गोवा) या ठिकाणी भरविण्यात आले. आमच्या कंपनीतील १ अधिकारी व ४० कॅडेट्स्नी या शिबीरामध्ये भाग घेतला. शिबिरामध्ये "आंतर बटालियन" निरनिराळ्या विभागाच्या चढाओढी घतल्या, त्यामध्ये आमच्या कंपनीने भरघोस यश संपादन केले. त्याचे कार्य तेजस्वी व अतुलनीय आहे. त्याचे प्रामुख्याने मानकरी खालीलप्रमाणे.

१) श्री. तानवडे टी. बी. 'बेस्ट अंडर ऑफीसर' द्वितीय क्रमांक.

२) श्री. खोराटे अेस्. अेस्. 'बेस्ट कॅडेट' पहिला क्रमांक.

तसेच यांना साथ देऊन व घेऊन आपली कंपनी कशी पहिली येईल. यासाठी सर्व कडेट्स्नी अतोनात प्रयत्न केले. विविध स्पर्धांत क्रमांक मिळविलेल्या स्पर्धा खालीलप्रमाणे.

१) कबड्डी स्पर्धा–पहिला क्रमांक

२) रस्सीखेच –दुसरा क्रमांक

अशा तऱ्हेने मडगांव मधील शिबिरामध्ये आपल्या कॉलेजची शान अधिक उंचावली. हा सर्वात आमचा मोठा आनंद आहे. हे सांगताना आम्हा सर्वांना अभिमान वाटतो.

१५ ऑगष्ट व २६ जानेवारी या राष्ट्रीय शुभदिनी अेन्. सी. सी. कॅडेट्स्नी मोठ्या उत्साहाने भाग घेतला. १५ ऑगष्ट मानवंदना प्राचार्यसाहेबांनी स्वीकारली.

२६ जानेवारी मानवंदना आमच्या संस्थेचे आधारस्तंभ मा. गणपतराव देसाई (इंचनाळकर) यांनी स्वीकारली. आमच्या छात्रांनी यावेळी उत्कृष्ट अशा प्रकारचे 'बॅनेट फायरींगचें प्रात्यक्षिक करून दाखविले. यावरील दोन्हीही दिवशी सार्वजनिक ध्वजवंदनामध्ये भाग घेऊन मार्चिंगचे प्रात्यक्षिक करून दाखविले. ३० नोव्हेंबर रोजी अेन्. सी. सी. दिन नेहमीच्याच पद्धतीने साजरा केला.

तसेच वार्षी "रेग्युलर आर्मी अॅटॅचमेंट कॅम्प" हे बेळगांव येथे होते. तेथे सुद्धा आपली तशीच आपल्या कॉलेजची शान राखण्यासाठी खूप प्रयत्न करून ते उत्तम प्रकारे पूर्ण केले. त्याचे मानकरी १) सार्जंट–राजाराम बी. डी. २) सार्जंट–पाटील अेस. जी ३) सार्जंट–अे. आर्. पाटील ४) कार्पोरल देसाई अे. अेस्.

नवीन उमेदीचा, जोमाचा कार्पोरल खोराटे अेस् अेम्. यांची पुणे येथे झालेल्या 'अॅडव्हान्स लीडरशिप 'कॅम्पसाठी' निवड झाली. त्यामुळे यास फार उत्साह व चालना मिळाली व यांनी हा २१ दिवसाचा कॅम्प यशस्वीरित्या पूर्ण केला.

अगोदरच परिपूर्ण असलेल्या अेन् सी. सी. प्रमुख उत्साही सेकंड लेफ्टनंट प्रा. नाळे यांची कामठी (नागपूर) येथे एक महिन्यांच्या कॅम्पासाठी निवड

झाली. हा कॅम्प त्यांनी अगदी हंसतमुखाने; चांगल्या-प्रकारे पूर्ण केला. आल्यानंतर त्याना 'लेफ्टनंट' हे प्रमोशन मिळाले. त्यामुळे यंदाची एन्. सी. सी. पूर्वी-पेक्षा अधिक उत्साही व चांगली तयार झाली.

चालू वर्षी बी' सर्टिफिकेटससाठी १५ विद्यार्थी व 'सी' सर्टिफिकेटस्साठी ४ विद्यार्थी बसले असून त्यांच्या केलेल्या तयारी वरून ते उत्तमप्रकारे पास होतील अशी आशा आहे.

यावर्षीचे फायरिंग गुड्डाई टेकडीवर झाले. यामध्ये प्रथमच विद्यार्थ्यांना स्टेनगन्, अल् अेम् जी. टू. इंच मॉर्टर वगैरेचे फायरिंग करण्यास मिळाले. व त्याचा उपयोगी पडणारा फायदा विद्यार्थींना झाला. तो त्यांनी चांगल्याप्रकारे ग्रहण करून घेतला.

सुभेदार जसवंत सिंग, कंपनी हवालदार दोडमनी व सर्जेराव उमाप यांनी छात्र सेनेस योग्य शिक्षण देण्यासाठी फारच कष्ट उपसले. ते कष्ट तोंडाने शब्दातीत आहेत. ते ज्यांनी पाहिले असेल त्यांनाच त्याची कल्पना येईल येते. आमचे प्राचार्यसाहेब खरोखर अन्. सी. सी. ऑफीसर सारखे दिसत असणारे आणि खरोखर पूर्वी अेन्. सी. सी. ऑफीसर असल्यामुळे दुधात साखर पडल्यासारखे झाले. त्यांचे योग्य मार्ग-दर्शन व प्रोत्साहन आम्हास मिळाले. ५६ महाराष्ट्र बटालियनचे ऑफीसर कमांडर लेफ्टनंट कर्नल पाटणेकर साहेब व अॅडम ऑफीसर कॅप्टन आलूवालीयासाहेब यांनी आपल्या कंपनीस वेळोवेळी भेटी देऊन खूपच सहकार्य केले. ले. कर्नल पाटणेकरसाहेबांची बदली दावणगिरी येथे ऑफीसर कमांडर म्हणून झालेली आहे.

अशा प्रकारे चालू वर्षी अेन्. सी. सी. चे यश सपादन करण्यातच निघून गेले. विद्यार्थिनींचा सहभागही उत्साहजनक होता

ले० ए. एस्. नाळे.
प्रा० सौ. एस्. एम्. जगताप

भित्ती पत्रक :

सामान्यतः उद्घाटनाच्यावेळी मोठ्या थाटामाटात एक प्रसिद्ध करावयाचा. भाषणे, फोटो, मुलांच्या अंगी असणारे कलागुण फुलले पाहिजेत अशा अपेक्षा इ. कार्यक्रमाने हा पहिला अंक गाजतो. पण पुढे उत्साह संपतोच. ताच अक पहिला आणि शेवटचा ठरतो. ही नेहमीची प्रथा यावर्षी या विभागाने मोडली. वर्षा-भरात ८ अंक प्रकाशित केले. गडहिंग्लज न्याय विभागाचे न्यायमूर्ती मा. ढोपारेसाहेब यांचा सौम्यशीतल हस्ते सात्विक समारंभात पहिला अंक बाहेर पडला. काव्य, नाट्य, चित्रकला, हस्ताक्षर, चिंतन, निरीक्षण अशा अंगभूत गुणगौरवाला अनामिकेने सतत उत्तेजन दिले.

विद्यार्थी प्रतिनिधी कुमार वि. मा. सुरंगे हा एक सालस, सुस्वभावी असा गुणी कलावंत आहे. चित्र, काव्य, रंगावली, यात तो दर्दी आहे. "उद्याचा प्रथित यश कवी" अशा शब्दात प्राचार्य देशमुखांनी त्याचा गौरव केला आहे. श्री सुरंगे यांच्याच प्रयोगशील प्रयत्नाने आणि श्री. गवस, श्री. शैलज पाटील, या त्याच्या मित्रांच्या सहकार्याने त्याने प्रत्येक अंक लोभ-सवाणा नटवून काचकपाटात मांडला. प्रत्येक महिन्याला अंक निघावा, ही त्याची मनीषा! पण विद्यार्थीच अकाली म्हातारे!

विद्यार्थी प्रतिनिधी
वि. मा. सुरंगे
कु. रंजना बेकनाळकर
कु. पी. एन्. जोशी

विभाग प्रमुख
प्रा. विठ्ठल बन्ने

ग्रंथालय विभाग :

महाविद्यालयीन जीवनात ग्रंथालयाचे महत्त्व असाधारण असते. ग्रंथालयाच्या दर्जावरच प्राध्यापक व विद्यार्थी यांचा बौद्धिक विकास अवलंबून असतो.... आणि म्हणूनच प्रत्येक वर्षी ग्रंथालयात नवीन-नवीन दर्जेदार ग्रंथाची आवक केली जाते. त्यामुळे ग्रंथालयातील एकूण ग्रंथ संख्येत वाढ होत राहाते आज अखर ग्रंथालयात एकूण १२००० इतकी ग्रंथ संख्या झाली आहे.

नवी इमारत -

आजपर्यंत ग्रंथालय एका जुन्या, भाड्याच्या, वास्तूत कसे तरी दाटीवाटीने मांडले होते. अभ्यासिका ही अशीच अडवणीची होती. पण आता महाविद्यालयाची नवी इमारत होत आहे. अर्धी अधिकत इमारत पूर्ण झाली आहे. यापूर्ण झालेल्या इमारतीत ग्रंथालय व अभ्यासिका सुरू झाली आहे. प्रशस्त अशा अभ्यासिकेवर विद्यार्थीवर्ग खूष आहे.

पुस्तकपेढी–

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांची क्रमिक व संदर्भ ग्रंथांची अडचण दूर करण्यासाठी पुस्तक पेढी सुरु करण्यात आली. आज अखेर या पेढीत एकूण १२०० पर्यंत ग्रंथ संख्या झाली असून जवळजवळ ३०० विद्यार्थांना याचा लाभ मिळता.

मासिके–

ग्रंथालयात विविध विषयांवर एकूण ४० मासिके येतात. तसेच महत्त्वपूर्ण मासिकाच्या जुन्या अंकांचे व्हॉल्यूम्स् ही उपलब्ध आहेत

'कमवा आणि शिका'–

या योजनेचा एक भाग म्हणून प्रत्येकवर्षी अभ्यासिका विद्यार्थ्यांकडून चालवली जाते. या ही वर्षी दोन विद्यार्थी अभ्यासिकेत काम करतात अभ्यासिका सकाळी ८ ते रात्री १२ पर्यंत सतत चालू असते.

दृष्टिक्षेपात आमचे ग्रंथालय -

पुस्तक पेढी ग्रंथ	१२९४
अभ्यासिका	४५०
देणगी दाखल आलेले ग्रंथ	४००
संदर्भ ग्रंथ	३००
एकूण ग्रंथ संख्या	९५६८
एकूण मासिके	४०
दैनिके	१०
बॉउंड व्हॉल्यूम्स्	४०
सेवकवर्ग	६

पुस्तकावर खर्च झालेली रक्कम ८४,९३०-१०

श्री. टी. ए. पाटील,
ग्रंथपाल

ग्रंथालय विभाग :

महाविद्यालयीन जीवनात ग्रंथालयाने महत्त्व अनन्यसाधारण असते. ग्रंथालयाच्या दर्जावरच प्राध्यापक व विद्यार्थी यांचा बौद्धिक विकास अवलंबून असतो.... आणि म्हणूनच प्रत्येक वर्षी ग्रंथालयात नवीन- नवीन दर्जेदार ग्रंथाची आवक केली जाते. त्यामुळे ग्रंथालयातील एकूण ग्रंथ संख्येत वाढ होत राहाते. आज अखर ग्रंथालयात एकूण १२००० इतकी ग्रंथ संख्या झाली आहे.

नवी इमारत -

आजपर्यंत ग्रंथालय एका जुन्या, भाड्याच्या, वास्तूत कसे तरी दाटीवाटीने मांडले होते. अभ्यासिका ही अशीच अडवणीची होती. पण आता महाविद्यालयाची नवी इमारत होत आहे. अर्धी अधिकत इमारत पूर्ण झाली आहे. यापूर्ण झालेल्या इमारतीत ग्रंथालय व अभ्यासिका सुरू झाली आहे. प्रशस्त अशा अभ्यासिकेवर विद्यार्थीवर्ग खूष आहे.

पुस्तकपेढी–

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांची क्रमिक व संदर्भ ग्रंथांची अडचण दूर करण्यासाठी पुस्तक पेढी सुरु करण्यांत आली. आज अखेर या पेढीत एकूण १२०० पर्यंत ग्रंथ संख्या झाली असून जवळजवळ ३०० विद्यार्थांना याचा लाभ मिळतो.

मासिके–

ग्रंथालयात विविध विषयांवर एकूण ४० मासिके येतात. तसेच महत्त्वपूर्ण मासिकाच्या जुन्या अंकांचे व्हॉल्यूम्स् ही उपलब्ध आहेत

'कमवा आणि शिका'–

या योजनेचा एक भाग म्हणून प्रत्येकवर्षी अभ्यासिका विद्यार्थ्यांच्याकडून चालवली जाते. या ही वर्षी दोन विद्यार्थी अभ्यासिकेत काम करतात अभ्यासिका सकाळी ८ ते रात्री १२ पर्यंत सतत चालू असते.

दृष्टिक्षेपात आमचे ग्रंथालय -

पुस्तक पेढी ग्रंथ	१२१४
अभ्यासिका	४५०
देणगी दाखल आलेले ग्रंथ	४००
संदर्भ ग्रंथ	३००
एकूण ग्रंथ संख्या	१५६८
एकूण मासिके	४०
दैनिके	१०
बॉउंड व्हॉल्यूम्स्	४०
सेवकवर्ग	६

पुस्तकावर खर्च झालेली रक्कम ८४,९३०-१०

श्री. टी. ए. पाटील,
ग्रंथपाल

मा. प्राचार्यांसह प्राध्यापक वर्ग

मा. प्राचार्यांसह कार्यालयीन कर्मचारी वर्ग

आमची नवीन वास्तु